

ION NEGRU

ISTORIA DREPTULUI ROMÂNESC

NAGARD LUGOJ

ISBN 978-606-592-190-0

CUPRINS

CAPITOL PRELIMINAR Introducere în studiul dreptului românesc.....	7
1. Importanța și obiectul istoriei dreptului românesc.....	7
2. Raporturile istoriei dreptului românesc cu celelalte științe umaniste.....	8
3. Periodizarea istoriei dreptului românesc.....	10
4. Izvoarele istoriei dreptului românesc.....	13
PARTEA ÎNTÂIA.....	15
Organizarea de stat și dreptul în perioada străveche și veche.....	15
CAPITOLUL I.....	15
1. Organizarea politică și juridică în Dacia până la cucerirea romană.....	15
1.1. Organizarea de stat.....	15
1.2. Principalele instituții juridice la geto-daci. Norme cu privire la proprietate, moștenire, familie și procedura de judecată.....	17
1.3 Cetățile grecești de pe țărmul de apus al Mării Negre.....	21
CAPITOLUL II.....	24
2. Viața socială și dreptul în Dacia provincie romană.....	24
2.1. Noțiuni istorice.....	24
2.2. Organizarea administrativă și instituțiile Daciei romane.....	24
2.3. Organizarea financiară.....	26
2.4. Organizarea militară.....	27
2.5. Structura socială.....	27
2.6. Populația și clasele sociale.....	28
2.7. Izvoarele dreptului roman în Dacia.....	30
2.8. Tăblițele cerate.....	32
2.9. Principalele instituții juridice ale Daciei romane.....	33
CAPITOLUL III.....	37
3. Dobrogea în timpul dominației romane.....	37
3.1. Aspecte generale.....	37
3.2. Sistemul juridic din Dobrogea romană.....	37
3.3. Părăsirea Daciei de către romani.....	39
CAPITOLUL IV.....	41
4. Formarea obștilor sătești. Continuitatea și etnogeneza românilor.....	41
4.1. Formarea obștilor sătești.....	41
4.2. Continuitatea și etnogeneza românilor.....	42
4.3. Popoarele migratoare pe teritoriul țării noastre.....	43
4.4. Sistemul normativ vicinal.....	45
PARTEA A DOUA.....	48
STATUL ȘI DREPTUL ROMÂNESC ÎN PERIOADA EVULUI MEDIU.....	48
CAPITOLUL I.....	48
1. Începuturile evului mediu.....	48
1.1. Trăsături generale.....	48
1.2. Formarea relațiilor de producție feudale în Țara Românească și Moldova.....	48
1.3. Esența statului și dreptului din perioada de început a orânduirii feudale.....	50
1.4. Ius valachicum.....	53
CAPITOLUL II.....	57

2. Transilvania în perioada secolelor IX – XV.....	57
2.1. Formarea voievodatului Transilvaniei.....	57
2.2. Organizarea voievodatului Transilvaniei.....	58
2.3. Măsuri luate de regi arpadieni în Transilvania.....	61
2.4. Principalele instituții administrative și legislația din Transilvania.....	62
CAPITOLUL III.....	66
3. Structura statală și dreptul din Țara Românească și Moldova în perioada evului mediu dezvoltat.....	66
3.1. Aspecte generale.....	66
3.2. Principalele instituții juridice.....	67
3.3. Instituții de drept public.....	72
3.4. Organizarea administrative.....	73
3.5. Legislația medievală scrisă.....	74
CAPITOLUL IV.....	77
4. Transilvania după cucerirea Ungariei de către Turci și în perioada dominației habsburgice.....	77
4.1. Aspecte istorice generale.....	77
4.2. Transilvania sub dominație habsburgică.....	78
4.3. Organizarea administrativ-teritorială a Transilvaniei.....	80
4.4. Congregațiile nobiliare și dietele transilvănene.....	81
4.5. Sistemul juridic din Transilvania.....	81
 PARTEA A TREIA.....	83
FORMAREA RELAȚIILOR DE PRODUCȚIE CAPITALISTE.	83
TRECEREA DE LA DREPTUL MEDIEVAL LA DREPTUL MODERN.....	83
CAPITOLUL I.....	83
1. Țara Românească și Moldova în a doua jumătate a secolului a XVIII-lea până la urcarea pe tron a lui Alexandru Ioan Cuza.....	83
1.1. Epoca fanariotă.....	83
1.2. Reformele din prima perioadă a regimului fanariot.....	84
1.3. Reformele din a doua perioadă a regimului fanariot.....	86
1.4. Statutul juridic al persoanelor.....	88
CAPITOLUL II.....	90
2. Evoluția dreptului în perioada fanariotă.....	90
2.1. Evoluția dreptului în prima fază a regimului fanariot.....	90
2.2. Evoluția dreptului în a doua fază a regimului fanariot.....	94
2.3. Principalele instituții juridice din perioada fanariotă.....	94
CAPITOLUL III.....	99
3. Structura statală și izvoarele dreptului în perioada Regulementelor organice.....	99
3.1. Regulamentele organice.....	99
3.2. Organizarea de stat în perioada Regulementelor organice.....	99
3.3. Organizarea administrativă în perioada regulementelor organice.....	101
3.4. Organizarea judecătorească în perioada Regulemantelor organice.....	102
3.5. Organizarea fiscală în perioada Regulementelor organice.....	102
3.6. Organizarea militară în perioada Regulementelor organice.....	103
3.7. Organizarea ecleziastică în perioada regulementelor organice.....	103
CAPITOLUL IV.....	105
4. Organizarea administrativ-teritorială și legiuirile din Transilvania și Banat sub dominație habsburgică.....	105
4.1. Trecerea de la voievodat la principat.....	105

4.2. Organizarea politico-administrativă.....	105
4.3. Administrația publică locală.....	107
4.4. Instituții juridice.....	107
PARTEA A PATRA.....	110
DREPTUL MODERN. ÎNCEPUTURILE DREPTULUI MODERN ÎN ȚĂRILE ROMÂNE.....	110
CAPITOLUL I.....	110
1. Organele de stat și dreptul din Țara Românească și Moldova în perioada descompunerii feudalismului. Apariția relațiilor capitaliste.....	110
1.1. Prezentare generală.....	110
1.2. Formarea și dezvoltarea relațiilor de producție modern.....	110
1.3. Țara Românească și Moldova între anii 1848 – 1859.....	111
1.4. Statul și dreptul în Transilvania între anii 1860-1918.....	114
1.5. Aspecte din perioada de domnie a lui Alexandru Ioan Cuza. Legislația cu caracter reformator.....	115
CAPITOLUL II.....	119
2. Statul și dreptul în perioada monarhiei constituționale și a regimului parlamentar.....	119
2.1. Începuturile sistemului constituțional din România.....	119
2.2. Izvoarele dreptului în perioada monarhiei constituționale și a regimului parlamentar.....	121
2.3. Principalele ramuri și instituții juridice.....	122
2.4. Evoluția principalelor ramuri ale dreptului.....	122
CAPITOLUL III.....	133
3. Statul și dreptul în Transilvania sub regimul habsburgic 1860 – 1918.....	133
3.1. Aspecte generale.....	133
3.2. Organizarea de stat și dreptul de pe teritoriul Transilvaniei.....	133
3.3. Dreptul administrative.....	134
3.4. Organizarea judecătorească.....	134
3.5. Dreptul civil.....	135
3.6. Dreptul procesual civil.....	137
3.7. Dreptul penal.....	138
3.8. Dreptul procesual penal.....	138
CAPITOLUL IV.....	140
4. Organizarea de stat și dreptul României în perioada interbelică.....	140
4.1. Scurtă privire asupra situației politice internaționale în perioada de după Primul Război Mondial.....	140
4.2. Desăvârșirea unității politico-administrative.....	140
4.3. Viața economică, socială și politică.....	141
4.4. Instituții juridice.....	142
CAPITOLUL V.....	150
5. Statul și dreptul României în perioada dictaturilor de dreapta 1938-1944.....	150
5.1. Aspecte economice și sociale.....	150
5.2. România în perioada dictaturii regale.....	151
5.3. Ascensiunea orientărilor politice de dreapta.....	153
5.4. Dictatura antonesciană.....	153
5.5. Repere constituționale.....	154
5.6. Dreptul administrative.....	154
5.7. Dreptul civil și procesual civil.....	154
5.8. Dreptul penal și procesual penal.....	155

PARTEA A CINCEA.....	156
STATUL ȘI DREPTUL ROMÂNIEI CONTEMPORANE.....	156
CAPITOLUL I.....	156
1. Instituții de stat și dreptul în perioada reinstaurării regimului parlamentar.....	156
1.1. Aspecte generale.....	156
1.2. Repunerea în vigoare a Constituției din anul 1866.....	156
1.3. Instituții și reguli juridice.....	156
CAPITOLUL II.....	161
2. Statul și dreptul României din perioada comunistă.....	161
2.1. Situația politică și socială.....	161
2.2. Regimul constituțional și legislația din România comunistă.....	162
CAPITOLUL III.....	168
3. Instituții juridice și dreptul țării noastre după 22 decembrie 1989.....	168
3.1. Aspecte generale.....	168
3.2. Măsuri legislative după prăbușirea regimului comunist.....	168
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ.....	171

CAPITOL PRELIMINAR

INTRODUCERE ÎN STUDIUL DREPTULUI ROMÂNESC

1. Importanța și obiectul istoriei dreptului românesc

1. La fel ca istoria oricărui alt domeniu de activitate, istoria dreptului în general și a dreptului românesc în special, are importanță de netăgăduit în ansamblul studierii științelor juridice. În contextul enunțat, istoria dreptului românesc este o disciplină istorică, juridică dar și filologică având ca scop să reconstituie, în linii generale, dacă o privim dialectic, sau în detaliu, dacă o privim ca erudiție, aspectul teoretic și aplicațiile practice ale instituțiilor de drept de-a lungul istoriei, așa cum au fost gândite și aplicate de strămoșii noștri în mediul istoric în care au trăit.

Este ineficient și uneori imposibil să studiem o știință doar pe „orizontală” cu referire directă doar la un anumit moment în care am hotărât să abordăm domeniul respectiv. Orice știință ia naștere, în primul rând, prin asimilări cantitative prin creșteri și suprapuneri de informație de la o epocă la alta. Chiar științe despre care credem că sunt „creația” vremurilor contemporane au la bază o anume „istorie”. Această istorie se scrie sub ochii noștri, deși nu o dată rămânem surprinși să aflăm că informația din domeniul respectiv poate fi găsită cu mult timp în urmă¹.

Importanța istoriei dreptului românesc decurge din însăși necesitatea de a nu transmite cunoștințe de specialitate, pe un loc gol, fără o bază. La oricare dintre ramurile dreptului – civil, comercial, administrativ, penal etc. – trebuie să ne raportăm și din perspectiva istoriei, adică a evoluției conceptelor și noțiunilor cu care operează ramura de drept respectivă. Pe de altă parte, legislația, care reprezintă unul dintre principalele fundamente ale dreptului, este parte integrantă din evoluția socială și morală a unei națiuni; ea reflectă aproape direct, ca și o parte a limbajului, transformările politice și de mentalitate care au loc în istoria unui popor.

Studiul dreptului românesc din perspectivă diacronică înlesnește stabilirea unor concluzii cu privire la evoluția formelor statale, la raporturile dintre stat și cetățean, la transformările care au loc în societate generate de evoluția generală în ansamblu; demersul fiind un suport metodologic necesar pentru abordarea instituțională a fenomenului juridic în evoluția sa istorică.

Importanța de ordin științific a studierii istoriei dreptului românesc trebuie privită dintr-o triplă perspectivă:

a) Mai întâi, ne dă înțelegerea istorică, unitară și armonioasă a sistemului juridic pe care l-au deținut strămoșii noștri din cele mai vechi timpuri până în contemporanitate.

b) Pe de altă parte, studiul istoriei dreptului românesc pregătește auditoriul pentru înțelegerea profundă a fenomenelor istorice și recepția lor din punct de vedere juridic în raport

¹ Un exemplu în care România este implicată mai puternic este cel al ciberneticii, al cărui părinte nu este, cum se crede, Robert Wiener, ci românul Ștefan Odobleja care a publicat în anul 1938 Psihologia consonantistă lucrare care, *de facto*, este actul de naștere al acestei științe.

cu transformările care au avut loc². Pe această cale trebuie făcute cunoscute valorile morale care stau la baza elaborării legilor în orice moment al istoriei noastre.

c) Nu în ultimul rând, studiul dreptului românesc facilitează înțelegerea dreptului modern, actual, de la noi, în măsura în care știința modernă a dreptului rămâne solidară cu aceea a rânduinelor vechi, grație coordonatelor constante parcurse și stabilite prin analiză în structura legislației actuale.

Așadar, trebuie să ne raportăm permanent la o grilă de asemenea valori când analizăm și judecăm azi aspectele juridice ale vieții sociale din trecut; dacă nu avem capacitatea de a ne situa în momentele elaborării unei legi, vom aprecia de cele mai multe ori, greșit, legea respectivă. Din acest motiv, în primul rând, istoria dreptului românesc trebuie să fie privită și prin prisma componentelor moral-educative.

Este înafara oricăror îndoieli că istoria dreptului românesc contribuie, nu în ultimul rând, la formarea unei capacități de selectare și clasare a valorilor, necesare oricărui jurist; ea contribuie la formarea unei atitudini profund umaniste din partea juristului, în orice postură s-ar afla.

De-a lungul vremii, s-au transmis în istoria dreptului românesc, ca reflexe ale dreptului roman, concepte care asigură perenitatea și corectitudinea actului de justiție (*nulla poena sine lege*), faptul că orice individ are dreptul la apărare, că răspunderea este individuală, că nimănui ni-i este permis să se îmbogățească fără temei legitim în dauna altuia etc³. Toate aceste principii care formează deontologia actului juridic se pot transmite și prin studierea istoriei dreptului, ca depozitar al lor.

Obiectul disciplinei îl constituie studiul momentelor semnificative ale evoluției dreptului românesc: apariția normelor juridice, aria de aplicare evoluția legislației în diverse etape din istoria poporului român, raportarea legilor la momentul istoric în care au fost elaborate.

Dat fiind faptul că dreptul este abordat din perspectivă istorică, inevitabil vor apărea considerații de ordin pur istoric dar ele vor servi numai ca bază pentru specificul lucrării. Cu toate acestea, nu am pierdut din vedere aspectele juridice, specificitatea lor în contextul vremurilor, faptul că juridicul este expresie a politicului și consecințele care au rezultat.

2. Raporturile istoriei dreptului românesc cu celelalte științe umaniste

Istoria dreptului face parte din categoria științelor sociale sau, mai precis, a științelor despre trecutul societății. De aici apare firescul interconstrucțiilor manifestate în aria acestor științe, în primul rând.

Aș aminti că există o relație directă cu istoria României (poate nu cu istoria românilor, așa cum mai nou, se dorește schimbarea sintagmei). Legătura nu este unilaterală, cele două discipline utilizând informațiile, datele și concluziile uneia în favoarea celeilalte. S-a făcut

² D. V. Firoiu, *Istoria statului și dreptului românesc*, vol. I, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 1998, p. 30-35.

³ Pentru repere în dreptul românesc transmise pe filieră romană și asimilate de populația locală din Dacia, a se vedea M. V. Jakotă, *Dreptul roman*, vol. I, Edit. Fundației „Chemarea”, Iași, 1993, p. 26-37.

afirmația că istoria dreptului românesc „este o filă a istoriei României”⁴, ceea ce ar presupune o relație de subordonare, existentă, e drept, parțial, dar nu în totalitate. Raporturile dintre cele două discipline sociale au ca element comun evoluția societății noastre. În funcție de evoluția orânduirilor sociale, de forma de stat, de dezvoltarea economică apare și devine aplicabilă o anumită legislație; particularitatea fiind dată de aria și stabilitatea legislației (de pildă, Codul civil de la 1864 a rămas în vigoare mai bine de 150 de ani, deși societatea românească a traversat în această perioadă etape care n-au avut trăsături comune din punct de vedere politic, economic și social). Raporturile se pot și inversa, în sensul că o anumită legislație poate influența, la un moment dat, aspectele sociale și economice ale istoriei statului.

În acest sens, un exemplu elocvent îl reprezintă legislația din domeniul economic de după Revoluția din 1989, care a relansat inițiativa privată în economie, unul dintre „fermenții” de bază care contribuie, evident, la „rescrierea” istoriei actuale a României.

Relații strânse se află, evident, între istoria dreptului și politologie. Studiarea dreptului și studiarea conceptelor politice se apropie foarte mult și se întrepătrund, cu atât mai mult cu cât elaborarea legislației este în direct dependență de orientările politice, iar instituțiile politice (unul din obiectele de studiu ale politologiei) sunt implicate nemijlocit în actul legislativ (discutarea și elaborarea legilor). În privința acestei intercondiționări, mai trebuie adăugat că, în epoca modernă, marii oameni politici au fost, în egală măsură personalități ale științei dreptului, suficient să amintim aici nume ca: Mihail Kogălniceanu, Titu Maiorescu, Barbu Delavrancea, Nicolae Titulescu s.a.

Istoria dreptului stabilește raporturi științifice cu filologia, știința a textelor – în sens restrâns dar și – cu semnificație mai largă - știința a limbajului. Dacă reproducem aici definiția filologiei așa cum apare într-un dicționar de specialitate⁵, o facem pentru a pune în evidență ce repercusiuni a avut asupra istoriei dezvoltării dreptului.

Filologia este o disciplină care studiază cultura scrisă a popoarelor, mai ales textele vechi și operele literare din punctul de vedere al limbii în care au fost scrise, al influențelor pe care le-au avut, al modului în care au fost transmise, al editării lor, al autenticității acestora⁶. Iată și „elementul” concret al raporturilor dintre cele două discipline. Textele cu caracter juridic apărute începând cu secolul al XVI-lea (la început traduceri din slavonă, apoi traduceri și compilații din limba greacă și italiană) – pravilele – fac parte, în egală măsură, și din istoria științei filologice și din istoria dreptului. Aceste texte au fost editate și studiate mai întâi de către filologi, iar după publicarea lor de către Academia Română au intrat în atenția istoricilor dreptului⁷.

Nu de mult, s-au împlinit trei secole și jumătate de la prima apariție a două lucrări fundamentale pentru evoluția dreptului românesc: Carte românească de învățătură, la Iași în 1646 și Îndreptarea legii la Tîrgoviște. Cele două lucrări sunt primele culegeri de norme juridice romano-bizantine introduse în spațiul românesc, prelucrări de legi și texte cu caracter juridic în conformitate cu nevoile statelor feudale românești. Acesta este reperul în timp de unde se poate studia dreptul romano-bizantin pe teritoriul țării noastre, iar filologia contribuie

⁴ D. V. Firoiu, *Istoria statului și dreptului românesc*, Ed. Fundației „Chemarea”, Iași, 1993, p. 9.

⁵ Gh. Constantinescu-Dobridor, *Mic dicționar de terminologie lingvistică*, Ed. Albatros, București, 1980, p. 196.

⁶ Gh. Constantinescu-Dobridor, *op. cit.*, p. 197.

⁷ S. G. Longinescu, *Legi vechi românești și izvoarele lor*, București, f. e, 1912; Gh. Cronț, *Dreptul bizantin în țările române. Pravila Moldovei din 1646*, în *Studii* (revistă de istorie), 1958, nr. 1.

esențial la aceasta, terminologia juridică românească, a cărei fixare a avut loc abia în prima jumătate a veacului XX.

Alte științe, apropiate istoriei sau derivate din ea, cu care istoria dreptului se intersectează sunt: paleografia, știință auxiliară istoriei, care se ocupă cu descifrarea documentelor vechi, cu datarea și stabilirea autenticității lor; epigrafia, disciplină care are ca obiect descifrarea și interpretarea inscripțiilor vechi, aflate de obicei pe piatră, metal, lemn etc; arhivistica, știință care are ca obiect studiul și organizarea documentelor cu valoare istorică; heraldica, disciplină ce se ocupă cu studiul semnelor statelor, a blazoanelor caselor domnitoare și familiilor nobiliare; sigilografia, vizând studiul sigiliilor dintr-o epocă sau alta.

Nu este lipsit de interes să precizăm că, din cadrul științelor umaniste, istoria dreptului apelează la datele unei foarte interesante discipline, etnologia juridică⁸, datorită căreia putem pătrunde în istoria mentalităților și putem afla rădăcinile, uneori foarte vechi, ale comportamentului juridic al unei națiuni (cutume, tradiții, modalități punitive ale comunităților – toate fac parte din această disciplină de graniță).

În unele situații, istoria dreptului apelează și la contribuția științelor din categoria celor numite „exacte”: statistica, informatica, matematica sau situate la graniță cum ar fi geografia istorică, economia etc.

Nu există nicio îndoială cu privire asupra legăturilor întreținute de istoria dreptului românesc cu alte științe aflate la interferență sau izvorâte din alte discipline clasice. Din rândul lor amintim: Istoria doctrinelor politice; Istoria religiilor; Istoria militară; Istoria Diplomației s.a.⁹.

3. Periodizarea istoriei dreptului românesc

S-a făcut afirmația, perfect întemeiată, că istoria dreptului românesc nu urmează în mod strict și direct, periodizarea istoriei României¹⁰. Este adevărat că forma statală și ideile politice determină sau influențează legislația, dar, am afirmat deja, unele dispoziții legale au străbătut veacurile prin hățișul diverselor forme de stat și de concepții politice (Codul civil de la 1864 și Codul penal de la 1864, acte normative modificate substanțial în cursul secolului al XX-lea).

Nu trebuie să oitem încă un aspect, statele feudale românești n-au cunoscut o deplină unitate teritorială, până la 1918, așa încât, prin forța împrejurărilor, trebuie să ne referim la trei entități care aveau organizări și legislații proprii (din 1859, doar două, întrucât Moldova și Țara Românească devin prin unirea de la 24 ianuarie o singură unitate teritorial-administrativă).

În al treilea rând, posibila corespondență dintre periodizarea istoriei României și cea a dreptului a fost bulversată de intersecția unei legislații proprii până în secolul al XIX-lea și

⁸ Pentru spațiul românesc a se vedea R. Vulcănescu, *Etnologie juridică*, Editura Academiei Române, București, 1970.

⁹ L. P. Marcu, *Istoria dreptului românesc*, Ed. Lumina Lex, București, 1997, p. 8.

¹⁰ D. V. Firoiu, *op. cit.*, p. 11.

de combinația drept laic – drept bisericesc, care nu permite uniformizarea aplicării aceluiași legi în cadrul unor situații identice¹¹.

Ținând seama însă de intervalele temporale mari pe care le presupun etapele istoriei unui popor, putem considera ca bază a periodizării acestei etape, „individualizate prin trăsături distincte”¹², iar, uneori, în cadrul aceleiași perioade istorice, mai multe etape sau subperioade.

A. Perioada statului și dreptului dac. Cuprinde intervalul de la reușita centralizare a lui Burebista (cca.70 î. Hr), până la părăsirea Daciei de către romani (271 sau 274 d. Hr), când nu se mai poate vorbi de un stat dac, nici de o populație dacă, ci de una romanizată ori în curs de romanizare care va constitui nucleul viitorului popor român. În acest interval, dreptul cunoaște două perioade distincte: în etapa de până la 106 d. Hr., ocuparea Daciei în urma celui de-al doilea război romano-dac, există o organizare specifică reconstituibilă din diferite izvoare documentare antice; începând din anul 106 d. Hr., până în anul 271 (274) d. Hr., romanii impun legislația lor proprie pe teritoriul Daciei cucerite, o organizare administrativă specifică lor, modificând în scurt timp structura socială, limba viața economică și juridică a noii provincii.

B. Perioada prefeudală și feudală. Este cea mai lungă din istoria dreptului românesc, cuprinsă între sfârșitul secolului al III-lea d. Hr., și formarea statului național român prin unirea Moldovei cu Țara Românească în 1859, interval inegal și divers din punct de vedere politic, economic, social și legislativ.

În primele secole, până la venirea primelor popoare migratoare pe teritoriul patriei noastre, dintre care o însemnătate deosebită au avut slavii, românismul a dăinuit prin fenomenul altoirii pe vechiul trunchi etnic autohton, daco-getic în stânga, traco-moeso-getic în dreapta Dunării de jos; populația daco-romană a continuat să viețuiască în spațiul nord-dunărean, păstrând legături strânse cu lumea romană, fiind antrenată mai departe în romanizare¹³. După cum elementul social-etnic de baștină n-a fost exterminat de expansiunea și ocupația romană la 102, 106 sau mai târziu – tot așa, (romanizat prin grai și nume) el n-a putut fi evacuat din ordinul lui Domitius Aurelianus în anul 271 (274), nici copleșit de noile valuri dinspre miazănoapte, răsărit și apus, începând din perioada când fosta defensivă romană nu mai putea să țină stavilă puhoiului de triburi în migrație (germanice, sarmatice, carpo-dace libere etc.) la Dunăre, în zona balcanică și apoi în regiunile vestice ale Imperiului, chiar în Italia și la Roma. În Dacia carpatică, iar mai târziu, parțial, în Moesia, Tracia și Dalmația, românismul nu mai avea puternicul scut al forței militare romane; dar spre a se putea menține (...) izolat câteva secole sub raport politic de romanitatea occidentală a Imperiului, el a existat și a rezistat prin propriile energii etnice și biologice, lipsit de protecția forței romane centrale (aflată în decadentă și dezagregare)¹⁴. Imposibil de presupus un „gol, un vid de populație” așa cum au încercat unii istorici să „demonstreze”. Primul impediment în fața teoriei vidului demografic imediat după retragerea romană din Dacia îl constituie însăși existența limbii române, cu mult mai unitară pe tot teritoriul daco-roman (mai unitară decât

¹¹ D. Firoiu, *În legătură cu periodizarea istoriei statului și dreptului român*, în Revista învățământului superior, IX, nr. 4/1967, p. 61 și urm.

¹² D. V. Firoiu, *Istoria statului și dreptului românesc*, cit. supra, p. 11.

¹³ Gh. Bonciu, *Istoria dreptului românesc*, Ed. Cartea universitară, 2004, p. 47.

¹⁴ I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 207-208.

celelalte limbi romanice privite în raport cu teritoriul – adică din perspectiva unității interne). Or, fără o continuitate demografică pe arii exinse și presupunând o părăsire masivă a Daciei între anii 271-274 d. Hr., nu s-ar fi putut reface, prin repopulare (cât de masivă ar fi trebuit să fie ? - ne punem întrebarea și de unde atâția indivizi care să vină, după secole, în locurile strămoșilor lor) o limbă unitară, ale cărei componente dialectice nu împiedică în nici un mod comunicarea perfectă între vorbitori.

Urmează o etapă pentru care există atestări istorice și corespunde intervalului cuprins între secolele X – XIV (cu aploximație; de pildă, pentru Transilvania această etapă se oprește cu un secol mai devreme), intervalul denumit al monarhiei fărămișării feudale (țări, cnezate, voievodate) de sine stătătoare, dar mici, repede supuse și vasalizate de către năvălitorii acestor secole¹⁵. Din această perioadă se aplică dreptul cutumiar-agrar cunoscut sub denumirea de *ius valahicum* - vechiul drept românesc - recunoscut populației băștinașe chiar de stăpânitorii străini de mai târziu.

Până la mijlocul secolului al XIX-lea, respectiv până la Unirea din 1859 a Moldovei cu Țara Românească, deci timp de aproape cinci veacuri, dreptul românesc trece prin două etape (subperioade) caracteristice feudalismului:

a) monarhia centralizată fără absolutism (sec. XIII- XIV până în sec. XVIII, perioadă în care are loc organizarea statului feudal iar din perspectiva istorică a dreptului ne aflăm în faza conturării dreptului feudal, caracterizat atât prin existența și funcționarea cutumei, cât și prin utilizarea legilor scrise mai cu seamă începând cu secolul al XVII-lea);

b) a doua subperioadă cuprinde intervalul de la începutul secolului al XVIII-lea până aploximativ în anul 1860, cunoscută drept monarhia centralizată cu absolutism, în care, având ca fundament descompunerea feudalismului și nașterea elementelor capitalismului, dreptul se caracterizează prin adoptarea unor principii și reglementări cu trăsături noi, de modernitate, mai ales în domeniul drepturilor și libertăților cetățenești, al proprietății, al separației puterilor în stat etc.

În acest interval, două momente au marcat prin intensitate, schimbările legislative: mișcarea revoluționară de la 1848 și Unirea din 1859, al doilea moment reprezentând și începutul unei noi perioade în istoria dreptului.

C. Perioada modernă. Cronologic și istoric urmează o altă perioadă cuprinsă în intervalul dintre 1859 (1860 pentru Transilvania) și 23 august 1944. În această perioadă au avut loc pe plan intern evenimente istorice și plictice importante: Unirea Moldovei cu Țara Românească în anul 1859 și unirea de la 1918 a Transilvaniei.

Aici, se observă cel mai bine că istoria dreptului nu se suprapune perfect cu istoria României, întrucât politic, social și economic acești 80 de ani sunt marcați de eterogenitate, schimbări, cataclisme istorice, în timp ce dreptul, cel puțin până în 1938, cunoaște o permanentă tendință spre unitate și stabilitate, mai ales după Marea Unire de la 1918.

Această perioadă poate fi segmentată în două etape: între 1859 (1860) și 1 decembrie 1918 – când legislația și organizarea parlamentară diferă din cauza lipsei de unitate națională, și a doua etapă între 1 decembrie 1918 și 10 februarie 1938 (momentul instaurării dictaturii regale), când vizibila democratizare a vieții românești are urmări directe în domeniul

¹⁵ D. V. Firoiu, *op. cit.*, p. 11.

dreptului. Până la 23 august 1944 urmează o etapă a dictaturilor de dreapta (dictatura regală și dictatura legionar-antonesciană).

A patra perioadă o constituie intervalul cuprins între 23 august 1944 și 30 decembrie 1947, când se revine la unele reminescente ale legislației de tip democratic, dar în care, prin activitatea politică de stânga aflată în ascensiune, se face trecerea către dictatura de stânga începând cu instaurarea regimului comunist la 30 decembrie 1947.

A cincea perioadă este cuprinsă între proclamarea Republicii Populare Române și Revoluția din decembrie 1989, interval în care viața juridică a fost dominată de adoptarea unui sistem legislativ restrictiv cu privire la drepturile fundamentale ale omului: proprietatea, drepturile și libertățile cetățenești, a permis și a încurajat imixtiunea politicului în domeniul juridic și a generat posibilitatea instituirii totalitarismului comunist și a dictaturii personale a conducătorilor fostului partid comunist.

A șasea – ultima perioadă – din istoria dreptului românesc își are începutul în Revoluția română din decembrie 1989. Modificările sociale profunde din această etapă au determinat abrogarea unor legi (inclusiv a legii fundamentale – Constituția), adoptarea unui nou cadru legislativ a unei noi organizări a instanțelor și a vieții parlamentare. Impactul momentului politic din 1989 a marcat, indiscutabil, și o răsturnare a periodizării istoriei cu care eram obișnuiți de decenii: istoria antică – medie – capitalism – socialism – comunism. Ca atare, inclusiv racordarea dreptului la noile condiții istorice e o problemă care trebuie atent studiată, cu implicații dintre cele mai diverse și neașteptate în special în sfera mentalităților¹⁶.

4. Izvoarele istoriei dreptului românesc

Ca orice știință, dreptul își are pentru istoria sa, izvoarele specifice. Fără detalieri, încercăm următoarea lor clasificare:

- a) Izvoare istorice: cronică, lucrări, tratate de istorie, sinteze care privesc etapele fundamentale din evoluția unui popor;
- b) Izvoare documentare: culegeri de documente, antologii, codici, ediții, ediții critice;
- c) Izvoare juridice: tratate privind istoria problemei, studii, articole, recenzii la lucrări de specialitate;
- d) Izvoare auxiliare: filologice, arheologice, numismatice, etnografice, geografice.

Se înțelege că această categorisire a izvoarelor are caracter relativ. În folosirea izvoarelor și conexiunile dintre ele ce urmează a fi avute în vedere atunci când este vorba de interpretarea unor izvoare diferite, e nevoie de multă prudență și spirit critic, pentru că nu întotdeauna informațiile autorilor antici redau cu fidelitate adevărul. Adeseori poziția de clasă a celor care s-au ocupat de cronică, lucrări ori alte însemnări cu caracter de izvor pentru istoria

¹⁶ Pentru, periodizarea Istoriei dreptului românesc unii autori au în vedere următoarele epoci: dreptul monarhiei dacice de la formarea statului dac centralizat până la cucerirea statului dac de către romani; dualismul juridic în Dacia provincie a Imperiului roman; dreptul feudal; dreptul capitalist; dreptul socialist având două etape: 23 august 1944-30 decembrie 1947 și 30 decembrie 1947- 22 decembrie 1989; dreptul de tranziție de după 22 decembrie 1989. A se vedea Fl. Negoită, *Istoria statului și dreptului românesc*, Ed. Universul Juridic, București, 2013, p. 12.

dreptului românesc astăzi, au trecut sub tăcere anumite evenimente ori fapte însemnate exagerând ori omițând altele.

În general, scriitorii antici se ocupă mai puțin de problemele economice și sociale ale timpului în care au trăit, de viața și lupta maselor; atenția lor fiind îndreptată mai cu seamă asupra celor care se află în vârful societății (regi, oameni politici, comandanți militari etc). Cu toate acestea, izvoarele scrise au importanță deosebită pentru cunoașterea vremurilor de atunci, în general, și a istoriei dreptului de pe meleagurile noastre, în special.

PARTEA ÎNTÂIA

ORGANIZAREA DE STAT ȘI DREPTUL ÎN PERIOADA STRĂVECHE ȘI VECHE

CAPITOLUL I

1. Organizarea politică și juridică în Dacia până la cucerirea romană

1.1. Organizarea de stat

Perioada străveche. Momentul apariției ființei umane pe teritoriul țării noastre nu a fost stabilit cu exactitate¹⁷. Ce se cunoaște pentru umanitate în general și pentru teritoriul patriei noastre, în special, este faptul că societatea umană s-a dezvoltat extrem de lent, realizând treptat progrese în producție și cultură. Principalele elemente care atestă existența populației din paleolitic continuând cu neoliticul și epoca metalelor pe teritoriul țării noastre au fost uneltele, armele, apoi creșterea vitelor.

Din cele mai vechi timpuri, fiecare comunitate umană a început să își organizeze existența după anumite reguli. Normele devin stabile din momentul în care populațiile sunt atașate de un anumit teritoriu și de o anumită structură socială permanentă și statornică. Aceste caracteristici le regăsim în societatea de pe teritoriul țării noastre.

Perioada geto-dacă. Existența unor uniuni de triburi daco-getice în câmpia Dunării este dovedită de relatările anumitor istorici antici¹⁸. La hotarul dintre secolele IV –III î. Hr., este atestată existența unor uniuni de triburi încheigate aflate în faza *democrației militare*¹⁹. Așa fiind, principalii creatori și făuritori ai civilizației de pe cuprinsul țării noastre erau daco-geții desprinși din masa triburilor tracice, izvoarele atestă existența unor uniuni de triburi conduse de Dromihete, care avea titlul de rege²⁰. Numiți de obicei geți în izvoarele grecești și daci în izvoarele romane, daco-geții sunt în realitate unul și același popor²¹. Aceleași izvoare arată că geții părăsiseră viața nomadă de până atunci, devenind cultivatori, mai cu seamă după ce majoritatea seminției lor trecuse în nordul Dunării²². Diodor din Sicilia și Strabon susțin că

¹⁷ Spre finele epocii Latène, dezvoltarea societății geto-dace au dus la formarea unui stat care, sub domnia lui Burebista, se consolidează din punct de vedere politic și miliar. A se vedea Vl. Hanga, *Istoria dreptului românesc. Dreptul cutumiar*, Ed. „Chemarea”, Iași, 1993, p. 15.

¹⁸ I. C. Drăgan, *Mileniul imperial al Daciei*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986.

¹⁹ L. P. Marcu, *Caracterul și structura politico-juridică a statului dac centralizat și independent*, în *Revista Română de Drept*, nr. 7/1980, pp. 3 - 12.

²⁰ C. Daicoviciu, *Dacica*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1970, pp. 3 – 130.

²¹ I. C. Drăgan, *Noi tracii*, Ed. Scrisul românesc, Craiova, 1976.

²² Geograful antic Strabo, care a trăit la cumpăna dintre era veche și era noastră vine cu informația prin care dacii și geții vorbeau aceeași limbă, iar arheologia îi întărește indirect spusele prin dovedirea unității depline a

geții ocupau ambele maluri ale Dunării²³. Aceste izvoare dar și altele, confirmă fără nici o îndoială că geto-dacii sunt o populație statornică într-un spațiu bine delimitat, „care practică pe scară largă agricultura, înalță construcții opidane impunătoare, la stăpânirea cărora râvnesc puternicii regi din sudul Dunării, posedă armate puternice, bine echipate, în măsură să învingă de-a lungul secolelor pe sciți, macedonieni, bastarni sau celți care au năvălit succesiv asupra teritoriului patriei noastre”²⁴.

Organizarea social-politică la geto-daci. Geto-dacii erau împărțiți în mai multe triburi, deținând teritorii distincte ce se deosebeau în privința vieții sociale și politice din cauza inegalei dezvoltări economice. Au existat totuși legături destul de strânse între triburile geto-dace ajungând uneori până la înjgheburile unor uniuni politice. O asemenea uniune de triburi a fost realizată de Dromihete în jurul anului 300 î. Hr. Ulterior, sub conducerea regelui Burebista triburile geto-dace cunosc, sub aspect politic, o puternică organizare dat fiind pericolul roman care se afla la sud de Dunăre²⁵. Într-adevăr, formațiunea statală cea mai însemnată a fost realizată de Burebista la începutul secolului I î. Hr.²⁶. După moartea lui Burebista, eveniment ce a avut loc în jurul anului 44 î. Hr., marea stăpânire teritorială deținută se dezmembrează din cauza unor adânci tulburări în ținuturile pe care le stăpânise, dar se menține un nucleu de putere în zona Munților Orăștiei în jurul căruia Decebal reușește să reunifice triburile și uniunile de triburi, cumulând factorii de putere sub aspect laic și religios în persoana unui singur conducător²⁷.

Clasele sociale. Stratificarea socială a avut loc în limitele în care s-a dezvoltat în statul dac, însă nu a avut caracterul și extinderea din Imperiul roman ori din alte mari state cunoscute în antichitate.

Regele. Instituția centrală era reprezentată prin rege aflat în vârful ierarhiei statale. El cumula calitatea de legiuitor și de șef militar. Puterea regală din perioada lui Burebista și Decebal, depășește puterea conducătorilor militari din epocile anterioare din spațiul carpatodanubiano-pontic.

Preoțimea. Alături de rege, dar pe o treaptă inferioară din punct de vedere militar și juridic se află marele preot. Regele guverna țara ajutat de marele preot. Acesta își exercită autoritatea în interesul claselor pe care le reprezenta. Pe lângă marele preot, au existat și preoți oficanți care alcătuiau o pătură sacerdotală, cu rolul de a sprijini organizarea de stat politic și religios.

culturii materiale create de dâșii. Numele de geți s-a răspândit asupra triburilor din regiunile extracarpate ale Munteniei, Moldovei sudice și Dobrogei iar cel de daci asupra triburilor din partea apuseană a țării noastre (Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș poate și Oltenia). A se vedea H. Daicoviciu, *Dacii*, Editura pentru literatură, București, 1968, p. 15.

²³ P. Gogeanu, *Istoria dreptului românesc*, București, 1985, p. 3.

²⁴ E. Cernea, E. Molcuț, *Istoria statului și dreptului românesc*, Edit. Press Mihaela SRL, București, 2001, p. 9.

²⁵ Ideea atacării provinciilor romane sud-dunărene era frecventă printre daci, astfel încât, pentru a potoli avântul războinic al compatrioților săi, regele Scorylo a recurs la o pildă vie. A pus doi câini să se bată între ei și, tocmai când lupta era în toi, a adus un lup în fața lor; pe dată, câinii au conținut lupta și s-au năpustit asupra fiarei. Pilda vie urmărită de regele Scorylo și-a produs efectul scontat; impresionați de această elocventă demonstrație, dacii renunță la atacuri sporadice împotriva teritoriilor imperiale. A se vedea H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 127.

²⁶ I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1978; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969 p. 20.

²⁷ C. Buzdugan, *Elemente de istoria statului și dreptului românesc*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2006, p. 13.

Nobilimea. Au existat și organe centrale ale statului, din rândul claselor bogate ce au presupus existența unor dregătorii constituite într-o anumită ordine ierarhică.

Structura socială a populației dace reflectă diferențieri și din punct de vedere juridic. Nobilimea (*tarabostes* sau *pileati*) avea depline drepturi civile și politice, „pe când poporului de rând, cunoscut sub numele de *comati* sau *capillati*, îi este rezervată o capacitate juridică redusă asemenea celei acordate plebeilor romani în epoca serviană”²⁸.

Din epoca lui Burebista, apar diferențieri tot mai accentuate între membrii societății; pe de o parte oamenii bogați, o adevărată nobilime posesoare a mijloacelor de producție și dominantă din punct de vedere politic, iar la polul opus al societății se află păturile de oameni liberi dar săraci și exploatați²⁹.

Odată cu adâncirea continuă a inegalității sociale, membrii egali de odinioară ai triburilor se diferențiază, apare o pătură restrânsă de oameni bogați, puternici din punct de vedere economic și politic. Cealaltă parte a populației, majoritară, încep să depindă economic și politic de cei bogați³⁰.

Sclavii. Sclavia își face apariția, la început în forme rudimentare prin intermediul prizonierilor de război folosiți inițial la muncile casnice³¹. Ulterior dezvoltarea economică a Daciei a fost favorizată de munca sclavilor utilizați cu precădere în atelierele meșteșugărești, pe latifundii ori în minele de sare și metalifere. Totuși, condițiile social-economice și conjunctura internațională au făcut ca în mod obiectiv sclavia să nu atingă nivelul clasic de dezvoltare³².

1.2. Principalele instituții juridice la geto-daci. Norme cu privire la proprietate, moștenire, familie și procedura de judecată

Noțiuni generale. Datorită organizării economico-sociale deosebite de cea a altor teritorii și popoare din acele vremuri, s-a ajuns la existența unor caracteristici aparte în ce privește statul și dreptul dac, ceea ce permite „sub raport teoretic, caracterizarea societății geto-dace din perioada anterioară cuceririi romane ca având la bază relații de producție de trecere de la orânduirea primitivă comunitară spre o formațiune social-politică scindată în clase antagoniste - bogați și săraci, aristocrați și oameni de rând – fapt ce a făcut ca și suprastructura politico-juridică în transformare să capete caracteristici similar, iar statul și dreptul în formare să prezinte – în cadrul trăsăturilor specific epocii istorice – caracteristicile unui stat și a unui drept care nu erau de tipul sclavagist classic, deoarece sclavajul n-a existat decât sporadic”³³.

Înainte de cucerirea Daciei de către romani, informațiile despre particularitățile dreptului aplicabil societății dace sunt indirecte și fragmentare, mai bine-zis deductibile din datele istorice, arheologice și ale comparației; aceste informații oferă doar un tablou general

²⁸ Vl. Hanga, *op. cit.*, p. 16.

²⁹ D. Oltean, *Regii dacilor și războaiele cu romanii*, Deva, 2012, pp. 127-210.

³⁰ M. V. Dvoracek, *Istoria dreptului românesc*, I, Ed. Fundației „Chemarea”, Iași, 1992, p. 32.

³¹ Vl. Hanga, *Crestomație pentru studiul statului și dreptului R.P.R., vol. I*, Editura Științifică, București, 1955 pp. 43-44.

³² M. V. Dvoracek, *op. cit.*, vol. I, p. 32-33.

³³ D. V. Firoiu, *op. cit.*, 1993, p. 18-19.

despre sistemul juridic al societății existente atunci pe actualul teritoriu al țării noastre. Altfel spus, pentru Dacia știrile ajunse până la noi sunt sărace.

În structura statală, în organizarea socială și în sistemul juridic, se păstrează, până destul de târziu, reminescente patriarhale. Din scrierile lui Ovidiu, poet latin exilat la Tomis, aflăm că băștinașii recurgeau frecvent la a-și face singuri dreptate³⁴; din însemnările medicului grec Criton (însoțitor al împăratului Traian în Dacia) se cunoaște existența unor dregători care supravegheau mersul muncilor din agricultură și existența unor slujbași care controlau paza cetăților de apărare; de asemenea existau funcționari care organizau activitățile agricole pe domeniile regale și ale altor conducători de rang înalt din societate.

Sistemul normativ. La început, și o lungă perioadă, regulile impuse populației se bazau pe cutumă ca norme de conduită recunoscute și aplicate de toți membrii comunității. La daci, la fel ca la celelalte popoare din antichitate dreptul era subordonat religiei de unde primește toate regulile necesare³⁵. Regulile vizează proprietatea, fiind strâns legate de reglementarea muncii și a produselor. Au mai existat și s-au diversificat reguli cu privire la succesiune, familie și cele care privesc modul de aplicare a dreptului.

Pe lângă dreptul cutumiar, nescris, se pare că au început să apară în statul geto-dac și reguli și reguli scrise emise de autoritatea de stat, potrivit relatărilor unor contemporani³⁶. Cert este că, pe cale directă izvoarele istorice și arheologice nu confirmă susținerile vremii³⁷.

Oricum, instituțiile juridice reglementate de dreptul geto-dac, nu sunt cunoscute în amănunt, motivul fiind lipsa de surse care au ajuns până astăzi.

Capacitatea juridică a persoanelor. Cuprinde reguli variate, mai cu seamă, în raport de poziția socială a persoanelor. Cei care se bucurau de toate privilegiile civile și politice, având deci capacitate juridică deplină, făceau parte din nobilimea geto-gacă, marii conducători împreună cu dregătorii lor. În schimb marea masă a populației posedau capacitate juridică restrânsă, asemenea plebeilor din societatea romană.

Norme cu privire la proprietate, contracte și obligații. Proprietatea imobiliară era constituită din forme individuale de stăpânire a pământului, însă existența formei obștești de proprietate persistă. În comunitățile sătești, „sătenii posedă sub formă privată, casa și anexele ei teritoriile arabile rămânând însă în proprietatea comunității”³⁸.

Teritoriile agricole nehotărnicite erau împărțite, după o cutumă locală, prin rotație anuală, membrilor comunității sătești, în vederea cultivării. Rotația permitea redistribuirea

³⁴ Publius Ovidius Naso, *Tristia*, V, 7, p. 47-48. Poetul latin Publius Ovidius Naso a trăit între anii 43 î. Hr., circa 17 d. Hr. S-a născut la Sulmona, într-o familie de vechi cavaleri. A făcut studii juridice după care a practicat avocatura și a ocupat funcții importante în administrația Imperiului roman. În anul 8 î. Hr., din cauza unor intrigi a fost exilat de împăratul Octavian August la Tomis unde a rămas până la sfârșitul vieții. Pentru repere privind poetul Ovidiu recomandăm O. Drimba, *Ovidiu*, Ed. Tineretului, București, 1960.

³⁵ I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, Editura Albatros, București, 1986.

³⁶ Descopieririle arheologice par să confirme împrejurarea prin care dacii cunoșteau scrisul, folosind, la început, alfabetul elen, iar mai târziu cel latin. Davadă fiind descoperirile de la Sarmizegetusa unde, pe blocuri de calcar există săpate câteva litere grecești și cioburile unui vas de cult, conic, pe pereții căruia sunt imprimare cuvintele: DECEBALVS și PER SCORILLO (Decebal fiul lui Scorilo). A se vedea H. Daicoviciu, *Istoria României, compendiu*, Colectiv (M. Constantinescu s.a.), Editura didactică și pedagogică, București, 1969, p. 48.

³⁷ Atât Strabon cât și Iordanes vin cu informația prin care legile scrise din perioada geto-dacilor au fost adoptate pe vremea lui Burebista, care pretinde că i-au fost inspirate de zei. Ele au fost transmise din generație în generație, în formă scrisă și s-au păstrat până în epoca lui Iordanes (sec. VI d. Hr). A se vedea E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 15.

³⁸ Vl. Hanga, *Istoria dreptului românesc, cit. supra.*, p. 16.

altor însărcinări în slujba colectivității sătești în perioada când individual nu se ocupa de lucrul în agricultură.

Datorită intensificării relațiilor comerciale cu alte popoare din jur și a circulației monedei, au existat reguli corespunzătoare în materie de contracte și obligații. În materia obligațiilor, datele existente se referă la contracte de împrumut dintre cetății a căror procedură de încheiere impune anumite formalități ce urmează să fie respectate de părți, aspect de unde se poate conchide caracterul de drept public al unor asemenea acte.

Familia și rolul ei. Organizarea familială a evoluat de la structurile bazate pe poligamie către familia monogamă, fără ca aceasta din urmă să existe în exclusivitate³⁹. Această evoluție a avut la bază diferențierile și stratificările sociale, care „consolidează poziția economică a șefului de familie⁴⁰”. Horațiu vorbește de fidelitatea soției dace⁴¹; pe Columna traiană, după războiul cu romanii, dacul este însoțit de o femeie și de copii săi, și nu de mai multe femei⁴².

Căsătoria. La baza familiei a stat căsătoria, documentele arătându-ne că soția se cumpăra, probabil pe un preț simbolic, de la părinții ei, de către bărbat⁴³. Cu toate acestea, autorul latin Horațiu amintește de zestrea femeii la daci⁴⁴. Femeia se afla sub autoritatea exclusivă a bărbatului putând fi pedepsită chiar cu moartea în caz de infidelitate. După unele relatări, supunerea femeii față de bărbat era absolută, la moartea bărbatului soția era sacrificată pentru a-l urma pe acesta în mormânt.

Descendența. Referitor la copii, descendența se stabilea după tată; copii rămâneau în casa tatălui dacă mama murea; familia era patrilocală și patrilineară⁴⁵.

Fetele erau înzestrate la căsătorie. S-a considerat că expresia zestre este cuvânt autohton⁴⁶, deși rădăcinile indoeuropene la care apelează lingviștii care susțin această origine, probează greu afirmația lor. În diverse lucrări de istorie ale dreptului românesc, afirmația lui I. I. Russu a fost preluată fără analiză temeinică și justificare lingvistică. Etimologia reală este latină provenind de la cuvântul *dextrae* – făgăduință solemnă⁴⁷.

Reguli cu privire la moștenire. Informațiile sunt insuficiente pentru a contura o structură unitară cu privire la moștenire. Cu toate acestea, „existența proprietății private și a familiei monogame presupune un sistem succesoral menit să asigure continuitatea exploatării patrimoniului familiei de către urmașii direcți procreați în familie”⁴⁸. De altfel succesiunea la

³⁹ Textele antice vorbesc despre cutumele geto-dace și trace unde apare fără dubii poligamia ca formă de comunitate umană. Pentru detalii a se vedea Vl. Hanga, *op. cit.*, p. 17 cu aparatul bibliografic citat.

⁴⁰ P. Gogeanu, *op. cit.*, p. 6.

⁴¹ Horațiu, *Ode*, III, v. v., p. 17-24.

⁴² D. V. Firoiu, *Istoria statului și dreptului românesc*, Editura didactică și pedagogică, București, 1976, p. 19.

⁴³ A existat și în sistemul juridic roman o formă de căsătorie intitulată *coemptio* (prefixul *co-* adăugat cuvântului *emptio* – cumpărare, denotă că suntem în fața unei cumpărări reciproce a soților, deși textele indică mereu femeia subiect al cumpărării) prin care, printr-o monedă, avea loc o vânzare-cumpărare (*venditio-emptio*) fictivă în baza căreia se încheia căsătoria. Pentru detalii cu privire asupra formelor căsătoriei romane a se vedea M. V. Jakotă, *Dreptul roman, vol. II*, Ed. Fundației „Chemarea”, Iași, 1993, p. 239.

⁴⁴ E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 16; D. V. Firoiu, *op. cit.*, 1993, p. 27.

⁴⁵ P. Gogeanu, *op. cit.*, p. 6-7.

⁴⁶ I. I. Russu, *op. cit.*, p. 423-424.

⁴⁷ I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, Ed. Academiei, București, 1959.

⁴⁸ Vl. Hanga, *op. cit.*, p. 18.

tron, după datele care au ajuns până în zilele noastre, avea loc în temeiul principiului ereditar electiv⁴⁹.

Reguli cu privire la pedepse și procedura de judecată. Într-un alt domeniu al dreptului, cel penal, în perioada de evoluție a statului dac are loc cristalizarea cutumelor, menite să sancționeze pe care ar nesocoti structura societății existente.

Pedepse. Au existat în dreptul geto-dac reguli cu caracter penal și pedepse drastice bazate, în special, pe cutume și religie. Treptat, se trece de la formula răzbunării sîngelui, ca formă de justiție privată, atât sub forma ei neproportională cât și proporțională (legea talionului), spre compoziție (unde prejudicial nu mai era răzbunat ci răscumpărat de către delicvent)⁵⁰.

Există elemente de justiție privată sub forma răzbunării sîngelui, în caz de rănire, vătămare corporală etc.; după cum sunt atestate forme ale practicării duelului judiciar între împričinați. Textele care ne informează asupra procedurilor, dau ca sigure elemente de justiție privată („duelul judiciar”⁵¹) ceea ce înseamnă că reminescente ale orânduirii gentilice mai persistă⁵². Ovidiu în lucrarea sa *Tristia*, afirmă despre geți că „nici nu le pasă de legi, căci puterii se pleacă dreptatea. Spada cea cruntă la ei biruie orice drept”⁵³.

Printe faptele frecvent pedepsite erau: încălcarea interdicțiilor religioase, consumul de vin⁵⁴, de carne ori alte mâncăruri interzise de cler. Din versurile poetului Horațiu rezultă fără echivoc pedeapsa cu moartea a soției adulterine.

Procedura de judecată, necodificată, evident, în scris, este deductibilă. Regele cumula funcția de mare preot și pe cea de judecător suprem.

Religia la geto-daci. Din relatările istoricului antic Herodot aflăm informații importante cu privire la religia și rolul acesteia la geto-daci. Cert este că religia geto-dacilor era politeistă. Herodot ne spune că geți credeau în nemurire și ne dă chiar numele a două divinități: *Zamolxis* un zeu subpământean al vegetației și fertilității, și *Gebeleizis*, un zeu ceresc al luminii. Dacii mai adorau și un zeu al războiului căruia i se aduceau jertfe, asemănător lui Marte, o zână a lunii și a pădurilor, *Bendis*, asemănătoare Dianei romane.

La fel ca la celelalte popoare antice, regulile de drept erau impregnate de elemente religioase. Consolidarea puterii de stat a fost ajutată la geto-daci, ca și la alte popoare de altfel, prin intermediul faptului religios. Religia geto-dacă urmărea să asigure și să consolideze

⁴⁹ Din inscripția lui Acornion din Dionysopolis rezultă că înaintea lui Burebista, rege al dacilor a fost tatăl acestuia. Dio Cassius, relatându-ne cedarea acestei calități de către regele Duras, de bunăvoie în favoarea lui Decebal, ne îndreaptă către acceptarea principiului electiv, întărit de un alt istoric, Dio Chrysostom, care ne indică faptul că dacii aleg atât pe rege cât și pe preoți, dintre cei numiți tarabostes, adică dintre nobili. A se vedea M. V. Dvoracek, *op. cit.*, I, p. 34.

⁵⁰ M. Guțan, *Istoria dreptului românesc*, Ediția a 2-a revăzută și adăugită, Ed. Hamangiu, 2008, p. 13.

⁵¹ D. V. Firoiu, *op. cit.*, 1993, p. 28.

⁵² Mai există unele informații cu privire la instanțele judecătorești. O inscripție din Callatis glăsuiește despre un colegiu al *eisagogilor*, adică cei care „introduceau” procese, în general civile, în instanță pentru a fi judecate în termen scurt. Anumite atribuții judiciare, mai cu seamă de ordin religios, avea și arhonte rege, iar agoranomi, având ca îndeletică supravegherea aprovizionării piețelor, exercitau probabil o jurisdicție asemănătoare cu aceea a edililor curuli la Roma. A se vedea Vl. Hanga în *Istoria dreptului românesc*, I, coordonator I. Ceterchi, Edit. Academiei, București, 1980, p. 59.

⁵³ Ovidiu, *Tristia*, V, 7, v. v., p. 47-48.

⁵⁴ Regele Burebista cu ajutorul liderului spiritual Deceneu a reușit să impună dacilor măsura tăierii viilor, pe considerente etice și poate medicale (Strabo, VII, 3, 11). *Apud* Vl. Hanga, *Istoria dreptului românesc*, vol. I, coordonator I. Ceterchi, *cit. supra*, p. 71 nota 47.

unității de stat luptând împotriva tendințelor separatiste care dăinuiau sub forma credințelor dintr-o perioadă străveche în diverse regiuni ale ținutului dac.

Devenită forță de coeziune, religia ajunge instrument puternic și eficace în mâna conducătorilor. Drept dovadă, pe vremea lui Burebista marele preot Deceneu deține funcția de vicerege în stat (*pene regiarum potestatem*). Puterea judecătorească fiind încredințată preoților geto-daci, istoricul Iordanes vorbind despre marele preot Comosicus, urmașul lui Deceneu, îl prezintă pe acesta ca fiind cel mai mare judecător⁵⁵.

Alte aspecte din viața socială. Comerțul era activ în regiunile carpato-danubiene, așa cum o dovedesc numeroase descoperiri arheologice. Alături de fortificații, construcții cu destinație de locuințe, militare sau civile, au fost scoase la iveală hambare și ateliere (pentru unelte și arme) care, prin capacitatea lor de producție și înmagazinare presupuneau produse excedentare în raport cu consumul intern, destinate așadar schimbului cu populațiile învecinate⁵⁶. Existența urmelor materiale de comerț, ne îndreptățește să considerăm că tranzacțiile se făceau după anumite norme, obiceiuri și practici juridice funcționale, conform tradițiilor, pentru că în orice tip de societate având o minimă organizare se stabilesc asemenea norme pentru toate laturile vieții sociale.

Diplomația. A existat și o intensă activitate diplomatic desfășurată de către statul dac, drept dovadă fiind anumite simboluri edificatoare prin care se încheiau tratate cu popoarele din jur⁵⁷. De asemenea, au fost descoperite unelte, arme și alte produse meșteșugărești de proveniență străină, intrare pe cale maritimă sau fluvială în spațiul dacic.

Moneda. În special moneda romană (denarul) avea putere de circulație în Dacia ca monedă universală în acele vremuri, va înlocui treptat cosonul dac⁵⁸. Alături de denarul roman, dacii folosesc tetradrahmele thasiene și drahmele orașelor grecești Apollonia și Dyrrhachicum, întrucât moneda statului celui mai puternic se impune și dacilor.

1.3. Cetățile grecești de pe țărmul de apus al Mării Negre

Noțiuni generale. Începând cu secolul al VII-lea î. Hr., colonizarea greacă s-a extins și pe țărmul Mării Negre (*Pontus Euxinus*). În toate coloniile înființate, grecii au adus cu ei deprinderile și obiceiurile din metropola de unde plecaseră⁵⁹. Chiar dacă populația majoritară a Dobrogei a constituit-o geto-dacii, de privilegii importante s-au bucurat, în special, coloniile grecești de pe țărmul Mării Negre.

Expansiunea greacă a fost determinată din necesități de ordin economic. Dezvoltarea agriculturii, exploatarea și prelucrarea zăcămintelor metalifere, creșterea vitelor și a schimburilor comerciale, au dus la înflorirea orașelor de pe țărmul Mării Negre însoțită de o extindere a relațiilor lor comerciale cu polisurile grecești. Numeroase obiecte de proveniență greacă din acele vremuri, descoperite în așezările de pe malurile Mării Negre, dovedesc relațiile strânse existente între greci și triburile autohtone. Influența orașelor-cetăți s-a resimțit

⁵⁵ Vl. Hanga, *Istoria dreptului românesc, vol. I*, coordonator I. Ceterchi, cit. supra, p. 71.

⁵⁶ H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, Editura Dacia, 1972.

⁵⁷ E. Cernea, E. Molcuț, op. cit., p. 17.

⁵⁸ G. Fotino, *Curs de istorie a dreptului românesc*, București, 1940-1941 pp. 13-45.

⁵⁹ A. Bonnard, *Civilizația greacă, vol. I*, Ed. Științifică, București, 1967, pp. 65-110.

pe o arie mai largă decât teritoriul Dobrogei și prin legăturile comerciale, au influențat pozitiv procesul prin care s-a stimulat pofta de mai multe bogății a căpeteniilor locale cât și prin modul lor de organizare – la început a existat regimul oligarhic, apoi, o lungă perioadă, a dominat regimul democrației sclavagiste⁶⁰.

Dezvoltarea economică. Schimburile comerciale dintre băștinașii situați pe malurile Mării Negre și cetățile grecești au dus la transformări tot mai adânci atât în interiorul triburilor geto-dace precum și în cel al cetăților grecești. Pe această cale, în cadrul triburilor geto-dace, de acum, se dezvoltă forme sclavagiste de exploatare, asemănătoare celor existente în cetățile grecești. La rândul lor, „acestea din urmă se vor transforma din puncte comerciale în adevărate centre de producție, integrându-se din ce în ce mai mult în viața socială și economică a regiunii”⁶¹.

a) Organizarea politico-administrativă

Principalele reguli ale organizării politico-administrative. Din etapa când au fost întemeiate coloniile grecești pe țărmul Mării Negre, relațiile economice și politice ale coloniștilor dar și a populației autohtone încep să se schimbe. La baza schimbării se află influențele reciproce dintre cele două entități pe plan economic și administrativ.

Coloniile grecești erau organizate, de regulă, în conformitate cu regulile ale democrației sclavagiste din metropolă, deși erau formațiuni statale cu oarecare independență politică și economică față de metropolă⁶². Ele erau conduse de adunarea poporului liber și de sfatul orășenesc sau senatul. Adunarea poporului și senatul formau organul suprem de conducere. Senatul discuta proiectele de legi și le supunea spre validare adunării poporului.

Ședințele adunării poporului erau conduse de un *epimen* (în accepțiunea de președinte) care se schimba în fiecare lună.

Au mai existat: colegiul *synedroi* care pregătea anumite proiecte ce urmau a fi discutate de adunarea poporului și supuse apoi votului popular; colegiul *agoranomii* însărcinați cu aprovizionarea orașului preum și unii *arhonți* având atribuții administrative și politice⁶³.

b) Instituții juridice

Aspecte generale. Polisurile grecești nu aveau instituții juridice comune deși, în ansamblu, numeroase aspecte identice se regăsesc formând trăsături comune în domeniu. Așa

⁶⁰ Vl. Hanga, *Crestomație pentru studiul Istoriei statului și dreptului R.P.R.*, col. 1, 1955, Editura de stat pentru literatură economică și juridică, p. 68-72.

⁶¹ Expansiunea greacă pe țărmul Mării Negre este cunoscută în istorie sub denumirea de *roire* colonială greacă. La început a provocat împotrivirea populației autohtone, Marea Neagră fiind cunoscută drept „Marea cea vrăjmașă”. Dintre cele mai însemnate colonii întemeiate de greci pe malul de vest al Mării Negre, care au existat pe teritoriul patriei noastre se află Histria și Tomis întemeiate de grecii din orașul ionian Milet, iar Callatis a fost întemeiată de grecii doriene din Haricleea. A se vedea M. V. Dvoracek, *op. cit.*, I, p. 18 nota (2).

⁶² Relațiile dintre colonie și metropolă devin apropiate, chiar de subordonare în cazuri excepționale. De pildă, înainte de războiul peloponeziac, Corintul trimitea în fiecare an în colonia sa, Potidea (din Peninsula Chalcidică) câte un epidemiurg, cu rang de înalt demnitar în colonie. Totuși, raporturile dintre metropolă și colonie, de cele mai multe ori nu treceau dincolo de limita intereselor economice. Coloniile erau legate de metropolă prin cultul comun, prin calendar sau prin obiceiul de a trimite solii solemne la festivitățile din metropolă etc. A se vedea V. V. Struve, D. P. Kallistrov, *Grecia antică*, Ed. Științifică, București, 1958, p. 142.

⁶³ M. V. Dvoracek, *op. cit.*, vol. I., p. 18-19.

fiind, polisurile de pe malul Pontului Euxin au deținut instituții juridice asemănătoare celor din metropolă; deosebiri au existat cu privire la anumite reguli aplicabile fiecărei colonii, din cauză că erau întemeiate de orașe-state grecești diferite.

Reguli cu privire la cetățenie. Asemănător cu regulile din dreptul roman, unde copilul născut din părinți cetățeni romani devine și el cetățean roman. Este posibil ca romanii să fi preluat această regulă de la greci, cert este că în coloniile grecești de pe malurile Pontului Euxin cei născuți din părinți cetățeni ai cetății respective, devin și ei cetățeni.

Din scrierile lui Aristotel se cunoaște necesitatea înscrierii tinerilor „la vârsta de 18 ani în unitatea administrativă unde își aveau părinții domiciliul, înscriere făcută înaintea adunării locuitorilor, care cerceta condiția de libertate a solicitantului precum și faptul dacă nașterea lui corespunde condițiilor cerute de lege”⁶⁴.

O altă modalitate de obținere a cetățeniei este legea. În acest context, dreptul de cetățenie putea fi acordat străinilor printr-un decret dat de adunarea poporului și sfatul orășenesc. Dreptul se acorda celor care au adus servicii deosebite, fiind adeseori însoțit de alte drepturi și beneficii pentru persoana respectivă și pentru urmași.

Reguli cu privire la familie și membrii acesteia. Căsătoria greacă se baza pe legătura dintre bărbat și femeie – încheiată potrivit legii – pentru procrearea de copii legitimi. Așadar, familia greacă avea la bază monogamia, motiv pentru care o regăsim și în cetățile întemeiate de coloniștii greci pe malul Mării Negre.

Raporturile dintre soți. În privința raporturilor dintre soți, trebuie menționat caracterul lor inegal, soțul având prerogative atât față de soție dar și față de copii rezultați din căsătorie⁶⁵. La rândul lor, copii, în raporturile cu părinții lor se găseau sub tutelă. Din lucrările scriitorilor antici rezultă că era cunoscută și adeseori se aplica adopția.

Organizarea judecătorească. Puține informații despre modul cum era organizată și se derula judecata au ajuns până la noi. Două inscripții stau totuși mărturie asupra modului cum avea loc judecata. Este vorba de inscripția descoperită la Callatis prin care este semnalat colegiul *eisagogilor*, cunoscut și la Atena, iar la Histria o inscripție lacunară ne informează că uneori cetățile apelau la judecători străini pentru rezolvarea litigiilor, întrucât prezentau mai multă garanție privind imparțialitatea⁶⁶.

⁶⁴ M. V. Dvoracek, *op. cit.*, I, p. 20. Este posibil ca civilizația greacă, mai veche decât cea romană, să fi influențat pe aceasta din urmă în multe domenii, inclusiv în ce privește înscrierea tinerilor acolo unde își au domiciliul părinții. Datele pun în evidență împrejurarea prin care în perioada împăratului Marc Aureliu, autoritățile statale romane erau obligate să întocmească liste oficiale cu privire la nașteri, iar tatăl nou născutului avea obligația în termen de 30 de zile de la naștere să declare autorităților numele și ziua nașterii copilului. A se vedea S. G. Longinescu, *Elemente de drept roman. Partea generală*, vol. I, Ed. I. V. SOCEC, București, 1901, p. 165.

⁶⁵ „Față de femeie, puterea capului de familie este civică, față de copii este regală (Aristotel)”. *Apud*, M. V. Dvoracek, *op. cit.*, I, p. 22.

⁶⁶ M. V. Dvoracek, *op. cit.*, I, p.23.

CAPITOLUL II

2. Viața socială și dreptul în Dacia provincie romană

2.1. Noțiuni istorice

Principalele caracteristici ale Daciei romane. Pacea prin care Traian a încheiat primul război cu dacii, a fost o jumătate de măsură care nu a dus la o rezolvare permanentă și definitivă a problemei ostilităților și tulburărilor dintre daci și romani⁶⁷. Împăratul își găsisse un adversar pe măsura lui în personalitatea deosebită a regelui dac Decebal⁶⁸. De aceea, inevitabil, a urmat al doilea război condus de însuși împăratul Traian cu o armată de douăsprezece legiuni ceea ce înseamnă un total de 120.000 de oameni⁶⁹. La sfârșitul campaniei culminând cu lupte crâncene și cucerirea capitalei dace Sarmizegetusa, Decebal s-a sinucis iar apropiații lui au capitulat⁷⁰.

După cucerirea Daciei de către romani, începând cu perioada anilor 105-106 d. Hr., o parte însemnată din teritoriul Daciei a devenit provincie romană imperială, fiind subordonată direct împăratului care o administra printr-un guvernator⁷¹. Vorbind despre hotarele Daciei romane trebuie să avem în vedere nu doar etapa imediat următoare după cucerire, ci o perioadă ceva mai târzie când toate teritoriile nord-dunărene cucerite și anexate făceau parte din această provincie.

Noua provincie Dacia romană (formată după cucerirea statului dac, în 106, din Banat, Transilvania, Oltenia, vestul Munteniei și o parte din Moldova) deși avea „granițe”, orânduirea socială și civilizația romană care s-a impus aici, inevitabil au influențat teritoriile dacilor liberi.

2.2. Organizarea administrativă și instituțiile Daciei romane

Categoriile de provincii romane. În conformitate cu dreptul roman, provinciile romane erau de două categorii: imperiale și senatoriale. Clasificarea în una sau alta din cele două categorii avea loc în raport de importanța economică și militară a provinciei respective. Cert

⁶⁷ D. Tudor, *Traian împărat al Romei*, Ed. Științifică, București, 1966.

⁶⁸ D. Almaș, *Decebal*, Ed. Meridiane, București, 1972; D. Tudor, *Decebal*, Ed. Științifică, București, 1964.

⁶⁹ O luptă crâncenă a avut loc la Tapae (Banat) în urma căreia armata dacă condusă de viteazul Decebal a fost înfrântă. Pe timpul iernii aceluia an, în alianță cu sarmații, Decebal încearcă o lovitură decisivă dată romanilor în sudul Dunării în urma căreia daci sunt înfrânți din nou, în ciuda pierderilor mari suferite de romani. Decebal încearcă să câștige timp prin tratative, trimite o solie formată din nobili daci care se înfățișează în fața lui Traian, aruncând armele la pământ și căzând în genunchi. Manevra lui Decebal nu obține efectul dorit, Traian continuându-și ofensiva spre Sarmisegetusa pe care apoi o cucerește. Pentru detalii, a se vedea J. C. Drăgan, *Istoria românilor*, Ed. Europa Nova, București, 1999, p. 37.

⁷⁰ D. Oltean, *op. cit.*, p. 841.

⁷¹ Potrivit dreptului roman, întregul teritoriu al Daciei cucerite a fost transformat în *ager publicus*, ulterior fiind repartizat pe centurii (*centuriatio*). A se vedea D. V. Firoiu, *op. cit.*, 1993, p. 33.

este că provinciile din prima categorie aveau importanță mai mare decât cele din a doua. Dacia romană a fost clasată în prima categorie dat fiind importanța deosebită acordată de Imperiul roman acestor teritorii cucerite⁷². Pe această cale suprafețe întinse, mine de aur și fier, păduri și teritorii strategice devin proprietatea împăratului fiind exploatare de funcționari imperiali sau date în arendă unor membrii ai aristocrației locale.

Împărțirea teritoriul Daciei. O parte importantă din teritoriul Daciei cucerite a fost acordat veteranilor și coloniștilor indiferent dacă erau cetățeni romani, latini sau peregrini iar o altă parte a rămas la dispoziția populației locale cucerite.

Tipuri de așezări în Dacia romană. Sunt cunoscute două tipuri de așezări umane cu caracter civil pe teritoriul Daciei cucerite: așezările rurale și orașele.

Așezări rurale. Sunt cele mai numeroase pe teritoriul Daciei și cuprind cea mai mare parte a populației încuzând, de regulă, populația autohtonă, în general, și mai puțin coloniști și veteranii de război dornici să se așeze pe acest teritoriu. Așezările rurale erau situate pe cursul apelor, în locuri fertile sau în apropiere de păduri dând posibilitatea locuitorilor să se adăpostească rapid de vitregiile care intempestiv puteau să apară.

Orașele. Toate orașele care s-au format în perioada romană pe teritoriul Daciei aveau caracter tipic roman, fiind organizate după modelul cunoscut la Roma. Construcția lor a avut loc, de regulă, în preajma fostelor așezări dacice având caracter civil și militar, însă se bucurau de o largă autonomie dispunând de organizare și conducere proprie. Anumite orașe au primit calitatea de municipiu, în mod normal așezările care dețineau această calitate puteau să primească și pe aceea de colonie. Când un municipiu devenea o colonie, locuitorii primeau în bloc calitatea de cetățeni romani⁷³.

În fruntea orașelor se afla forul orășenesc compus din reprezentanții locali, fiind cunoscut și sub denumire de *ordo decurionum* având atribuții cu caracter administrativ și religios.

Existau două categorii de magistrați: superiori și inferiori. Din rândul primilor făceau parte *duumviri quatuorviri*, iar din categoria celor inferiori erau cunoscuți în special *edili* și *questori*⁷⁴. Cu toții erau ajutați în activitățile pe care le desfășurau de o serie de slujbași din rândul cărora amintim: lictori, aprozi, scribi, arhivari etc.

Capitala provinciei a fost orașul Ulpia Traiana întemeiat de către primul guvernator al Daciei ocupate, Decimus Terentius Scaurianus⁷⁵. Acest eveniment a avut loc în anul 108-110 d. Hr. Dacia fiind o populație refractară dominației străine, la moartea împăratului Traian în anul 117 d. Hr., în Dacia izbucnește o mare răscoală a populației autohtone, ajutați de dacii liberi și populația sarmată, împrejurare ce îl determină pe noul împărat Hadrian să treacă la o

⁷² Provincia imperială Dacia era condusă printr-un *legatus augusti pro praetore*, din ordinul senatorial înzestrat cu atribuții administrative, militare și judiciare. Principalele unități militare care au staționat pe teritoriul daciei au fost: Legiunea a XIII Gemina, Legiunea a V Macedonia, Legiunea Flavia Felix și bineînțeles detașamente auxiliare *alae* și *cohortes*. Pentru detalii a se vedea P. Miculescu, Cr. Clipa, *Istoria instituțiilor juridice în spațiul românesc. Curs universitar*, Ed. Mirton, Timișoara, 2004, pp. 36-37.

⁷³ M. Jakotă, *Drept roman*, Editura „Cugetarea”, Iași, 2002, p. 33

⁷⁴ Magistrații superiori aveau atribuții în materie administrativă, adjuceau lucrările publice, rezidau alegerile municipale etc. Aveau atribuții în materie judecătorească cu privire la soluționarea litigiilor, iar la intervale de cinci ani se ocupau cu întocmirea censului și a listei alegerilor decurionilor. Magistrații inferiori asigurau poliția și aprovizionarea orașelor, a drumurilor, canalelor, piețelor și băilor publice inclusiv încasarea impozitelor (questori). A se vedea M. Guțan, *op. cit.*, p. 23.

⁷⁵ C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, *Ulpia Traiana*, Ed. Meridiane, București, 1966.

nouă reorganizare a provinciei Dacia. Din inițiativa acestui împărat Dacia este reorganizată în două provincii: Dacia Inferioară și Dacia Superioară. Dacia Inferioară avea capitala la Drobeta iar Dacia Superioară a rămas cu capitala Ulpia Traiana. Ulterior, sub domnia aceluiași împărat, a fost creată o nouă provincie, Dacia Porolissensis cu capitala la Napoca fiind desprinsă din partea de nord a Daciei Superioare⁷⁶.

2.3. Organizarea financiară

Modul de organizare. Unul din principalele obiective ale ocupanților romani, era fixarea și strângerea impozitelor în Dacia. În acest scop, guvernatorul provinciei era ajutat de trei *procuratores* câte unul pentru fiecare provincie, având rolul de a se ocupa de supravegherea cheltuielilor și strângerea dărilor de la populație⁷⁷. Strângerea efectivă era realizată de funcționari inferiori ai administrației locale, așa cum se efectua și în celelalte provincii romane⁷⁸.

Categoriile de impozite. Impozitele erau directe și indirecte. Din categoria impozitelor directe făceau parte impozitul funciar și captația. Impozitul funciar denumit și cens era perceput de la toți cei care stăpâneau un lot de pământ în Dacia cucerită mai puțin veteranii de război care au participat la războaiele de cucerire a Daciei de către Traian și au fost împroprietăriți la Sarmisegetusa. Această cetate, împreună cu Apulum, Potaissa, Napoca și Dierna se bucurau de dreptul italic (*ius italicum*) fiind scutite de impozitul funciar.

Pe lângă impozitul funciar, a existat și o altă formă de impozit denumit captație. El era perceput de la toți locuitorii provinciei, indiferent dacă erau sau nu cetățeni romani. Ulterior sub domnia împăratului Alexandru Sever a fost introdus și o altă formă de impozit plătit de către negustori cunoscut sub denumire de *aurum negotiatorium*.

Alături de formele de impozitare directă, o sursă de importantă de venituri pentru administrația erau impozitele indirecte. Aceste forme de impozit nu erau percepute de la cei aflați în vârful ierarhiei sociale, clasele dominante fiind scutite de formele indirecte de impozit. Din rândul impozitelor indirecte (*vectigalia*) făceau parte: impozitul cu privire la moșteniri (*vicesima hereditatis*), impozitul pe vânzările de sclavi și alte mărfuri, impozitele vamale, impozitul pe eliberările din sclavie.

În caz de neplată a impozitelor, statul trecea la executarea silită a averii debitorilor prin funcționarii însărcinați să exercite asemenea măsuri⁷⁹.

⁷⁶ Ulterior, în anul 168 d. Hr., noul împărat Marc Aureliu a făcut ultima reorganizare a provinciei contopind Dacia inferioară cu Dacia superioară și a format provincia Dacia Apulensis iar, apoi, autoritățile centrale romane, din Dacia Apulensis au desprins partea de vest a Banatului și s-a format Dacia Malvensis. A se vedea E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 18 cu aparatul bibliografic citat.

⁷⁷ M. V. Dvoracek, *op. cit.*, I, p. 76.

⁷⁸ În vederea stabilirii impozitelor, existau recesăminte stabilite din cinci în cinci ani în provincia Dacia, prin care magistrarați specializați și desemnați (*duumviri quinquenales*) se ocupau cu strângerea lor. Această măsură nu era singulară, fiind întâlnită pe întreg teritoriul stăpânit de statul roman. A se vedea E. Cernea, E. Molcuț, *Istoria statului și dreptului românesc*, Edit Press Mihaela S.R.L., București, 2001, p. 19.

⁷⁹ Inscricțiunile descoperite menționează situații ale strângătorilor de impozite pentru eliberările de sclavi (*vicesimae libertus*), pe succesiunile vacante (*vicesimae hereditatis*) etc. Pentru detalii a se vedea M. V. Dvoracek, *op. cit.*, I, p. 77.

Diverse oficii sub denumirea de *stationes* au existat în Dacia pentru impozite și taxele vamale, atât în interiorul provinciei dar și la granițe, prin intermediul acestora din urmă erau colectate impozitele de la cei care veneau sau plecau din Dacia⁸⁰.

2.4. Organizarea militară

Condiții. Alături de organizarea fiscală, organizarea militară este una din principalele preocupări ale administrației romane în Dacia, fiind modalitatea prin care se asigură liniștea și ordinea în provincie.

Armata romană era formată din legiuni la care se adăugau trupele auxiliare, structură care s-a menținut și în Dacia cucerită. Legiunile erau înzestrate după tipicul roman, la care se adaugă un sistem complex de caste și întăriri formate din piatră și lemn.

Efecte. Tuturor unităților militare, și nu doar lor, li se atribuiau loturi de pământ din teritoriul Daciei cucerite întrucât teritoriul Daciei a devenit proprietate a statului roman (*ager publicus*). Pentru aceasta, o primă măsură care s-a impus a fost parcelarea și distribuirea teritoriului. Comandantul trupelor din fiecare subîmpărțire administrativă a Daciei era legatul imperial fiind subordonat guvernatorului pretorian din provincie.

După transformarea Daciei în provincie romană, trupele romane participante la luptele de cucerire, în marea lor majoritate, au fost retrase din Dacia au rămas doar câteva legiuni cu scop de pază și ordine internă și externă. Din rândul lor amintim: Legiunea a XIII-a *Gemina* a fost permanent staționată pe teritoriul Daciei cucerite având sediul general la Alba Iulia; Legiunea a V-a *Macedonica* a fost adusă în Dacia în timpul războaielor cu marcomanii și temporar au staționat Legiunea a IV-a *Flavia Felix* și Legiunea I-a *Adiutrix*.

Există dovezi prin care se atestă existența unor corpuri auxiliare și trupe neregulate în Dacia. Aceste corpuri erau recrutate fie din rândul populației autohtone, fie din regiunile mai puțin romanizate ale Imperiului și erau aduse în Dacia⁸¹.

2.5. Structura socială

Diferențieri și scop. Stăpânirea romană pe teritoriul Daciei cucerite, a determinat accentuarea diferențierilor sociale. Societatea devine de acum mai complicată decât cea anterior, fiind compusă din mai multe categorii sociale, fiecare având din punct de vedere juridic o situație deosebită⁸².

Pentru a exploata eficient bogățiile și a lua în stăpânire efectivă teritoriul cucerit, romanii au colonizat Dacia cu elemente romane sau romanizate aduse din Imperiu. Dăinuirea populației autohtone, dacice, sub stăpânirea romană este demonstrată de numeroase și variate argumente.

⁸⁰ E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p.20.

⁸¹ Izvoarele arheologice și istorice pomenesc de unele trupe recrutate din rândul dacilor sau erau alcătuite din barbari care luptau cu armele lor în conformitate cu tradițiile naționale. M. V. Dvoracek, *op. cit.*, I, p. 78.

⁸² M. Cary, H. H. Scullard, *Istoria Romei, Ediția a III-a*, Edit. ALL București, 2008, p. 506.

Chiar dacă au avut loc modificări în structura populației după cucerirea Daciei de către romani, populația băștinașă supusă de romani a continuat să dețină ponderea cea mai importantă, cu toate că o mare parte a fost luată în sclavie sau au pierit în lupte, dovadă fiind vestigiile arheologice descoperite, la care se adaugă populația colonizată de pe întreg teritoriul Imperiului roman.

2.6. Populația și clasele sociale

Premise. Interesele ocupanților romani au impus stabilirea unor noi forme de organizare, atât în ce privește dreptul public cât și cel privat⁸³; dreptul roman s-a extins și în Dacia, dar această împrejurare n-a dus la eliminarea dreptului cutumiar local, ale cărei prevederi s-au păstrat datorită mai ales stratificărilor sociale a populației aflată pe teritoriul Daciei romane-imperiale.

În Dacia romană trăiau la început cetățeni romani, latini și peregrini alături de sclavii lor. Mai târziu, au apărut o altă categorie de populație cunoscută sub denumirea de coloni⁸⁴.

a. Cetățenii romani. Prima categorie a populației, privilegiată de altfel, o constituiau cetățenii romani (*cives Romani*) locuind în marea lor majoritate în coloniile înființate în Dacia de statul roman. Ei aveau aceleași drepturi politice și civile ca și cetățenii metropolei romane bucurându-se de *ius civile* (*ius quiritium*), cu excepția dreptului de proprietate imobiliară, inferior celui de la Roma⁸⁵. Cu toate acestea, în rândurile cetățenilor romani existau însă diferențe mari de avere și de rang. De aceleași drepturi se bucurau și veteranii care au slujit în legiunile romane; la eliberare din armată, dacă nu aveau calitatea de cetățean roman deveneau cetățeni romani împreună cu membrii familiei (soție, copii) bucurându-se de toate drepturile conferite prin această calitate. Veteranilor li se acorda un lot de pământ, asupra căruia aveau toate drepturile conferite de legile romane⁸⁶.

De prin secolul al II-lea d. Hr., își găsește aplicare și dreptul pretorian, în baza căruia vechile reguli de *ius civile* rigide, au fost înlocuite sau corijate de pretori, cu scopul de a îmbunătăți sau de a găsi formulele cele mai echitabile la diferite cazuri particulare⁸⁷.

b. Latinii coloniari. Sunt o altă categorie de locuitori din Dacia cucerită. Nu beneficiau de drepturile civile și politice acordate cetățenilor romani. Juridic, ei beneficiază de drepturi mai restrânse decât cetățenii romani dar mai complete decât peregrinii, având drepturi

⁸³ Dreptul civil al Romei antice este format din două ramuri importante: dreptul public și dreptul privat. Dreptul public se referă la reguli cu privire la statul roman iar dreptul privat cuprinde reguli privind instituțiile ce interesează particularii. Diviziunea acesta a avut o mare importanță în etapele istorice ulterioare, începând cu evul mediu și continuând cu timpurile moderne. A se vedea I. M. Anghel, *Dreptul roman*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, Ed. Lumina Lex, București, 2000, p. 10.

⁸⁴ M. Jakotă, *op. cit.*, p. 31.

⁸⁵ *Ius quiritium* sau dreptul *quiritar*, este cel mai vechi drept al poporului roman. La Roma, în perioada străveche și veche dreptul *quiritar* a fost considerat cel mai de seamă drept de care se poate bucura orice cetățean roman. Expresia *quiritis* este posibil să aibă rădăcina în termenul *curis* de sorginte sabină, folosit pentru lancea a cărei purtători erau romanii mai degrabă decât de la numele orașului sabin *Cures*, cum au susținut în general izvoarele vechi. Dar, la fel este posibil să fie derivat din *coirion* cu semnificația adunărilor de oameni (*curia*). Pentru detalii a se vedea M. Cary, H. H. Scullard, *op. cit.*, p. 665 nota (24)

⁸⁶ M. V. Dvoracek, *op. cit.*, I, p. 48.

⁸⁷ M. Gușan, *op. cit.*, p. 25.

specificate de *ius Latii*. Lor li se recunoaște dreptul de a încheia acte juridice în conformitate cu regulile romane însă nu se pot căsători în baza acestor reguli decât excepțional. De altfel, sunt cunoscute diferențieri chiar în interiorul categoriei latinilor din diferite colonii sau municipii cu privire la statutul lor juridic.

c. Peregrinii. Reprezintă o altă categorie de populație cunoscută pe teritoriul Daciei. Peregrinii formau majoritatea populației din provincie, dat fiind faptul că în această categorie intrau toți locuitorii liberi ai Daciei cucerite inclusiv străinii care nu erau cetățeni romani sau latini.

Categorii de peregrini. Se cunosc următoarele categorii de peregrini: peregrinii obișnuiți și peregrinii deditici. Peregrinii obișnuiți erau locuitori ai așezărilor din Dacia care au continuat să existe din punct de vedere politic și după cucerirea romană; ei se supuneau normelor dreptului cutumiar pe care îl moșteniseră ca locuitori ai Daciei preromane.

Peregrinii deditici erau locuitori ai cetăților deființate administrativ după cucerirea lor de către armata romană; deoarece dacii opuseseră rezistență, iar în urma luptelor, înfrânți, au fost obligați să capituleze necondiționat. Lor li se aplică dreptul cutumiar, dar cu restricții în ce privește libertățile și drepturile⁸⁸.

Trebuie precizat că aplicarea normelor dreptului cutumiar dac era permisă numai în măsura în care nu contravenea regulilor din dreptul roman.

Fiecare guvernator la preluarea funcției era abilitat să emită un edict, prin care se stabilea diferențiat normele legale cărora urma să li se supună locuitorii Daciei: normele dreptului roman pentru cetățenii romani aflați pe teritoriul Daciei, și normele dreptului cutumiar dac pentru peregrini.

d. Coloni. Formează categoria socială apărută târziu, ea se regăsește în peisajul dac după cucerirea romană fiind obligați să se supună, în general, legislației romane⁸⁹. Colonii erau oameni liberi, se puteau căsători, capul familiei avea drept de putere părintească asupra copiilor, dreptul de a deține bunuri în proprietate și posibilitatea de a încheia diferite acte juridice; aveau obligații față de stăpânul moșiilor cultivate prin plata unei rente în natură sau în bani și numeroase zile de muncă cu brațele sau cu vitele efectuate pentru stăpân⁹⁰.

Pe parcurs renta și zilele de muncă s-au înmulțit, ceea ce a generat numeroase plângeri, răzvrătiri și părăsiri ale moșiilor, ca urmare drepturile colonilor s-a restrâns, ei putând fi readuși pe domeniile de pe care au fugit fiind, *de facto*, sclavi ai pământului (*servus*

⁸⁸ În anul 212 d. Hr., împăratul roman Caracalla a emis un edict prin care acordă cetățenie aproape tuturor locuitorilor liberi din Imperiu. La originea acestui edict au stat rațiuni de ordin financiar, nu dorința imperială de generalizare a cetățeniei oamenilor liberi din Imperiu sau de a pune principiul echității la baza organizării sociale, deoarece, de atunci, au fost supuși la plata impozitului de 5%, pe succesiune, toți locuitorii liberi ai statului roman. A se vedea C. Șt. Tomulescu, *Drept privat roman*, Tipografia Universității București, 1973, p. 130; E. Molcuț, D. Oancea, *Drept roman*, Casa de editură și presă „ȘANSA” SRL, Edit. „UNIVERSUL”, București, 1993, p. 90.

⁸⁹ Termenul de colon desemna atât țăranul care își lucra singur pământul, cât și arendașul care cultiva pământul altuia. Gaius și Ulpian, în tratatele despre drept, pomenesc de existența unui cultivator denumit „*colonus*”, care în toate situațiile era un cultivator al pământului. Horațiu distinge acest arendaș de acel *villicus* care avea calitate de sclav, garant al interesului stăpânului. A se vedea M. V. Dvoracek, *op. cit.* I, p. 51.

⁹⁰ Primul act legislativ cunoscut în societatea scalvagistă romană care vorbește despre cultivatorii legați de pământ este o constituție a împăratului Constantin din anul 322 d. Hr. Dar Constituția lui Constantin nu creează colonatul, cel puțin așa pretinde împăratul, instituția fiind cu mult anterioară acestei date. Cert este că în secolul I d. Hr., colonatul este un fenomen răspândit în societatea scalvagistă romană. A se vedea VI. Hanga, M. Jacotă, *Drept privat roman*, Editura didactică și pedagogică, București, 1964, p. 118-119.

terae). Legarea colonului (om liber) de glie constituie o stare de fapt, la început nesancționată de ordinea juridică însă marcează, într-o anumită măsură, începutul Evului Mediu în Europa.

e. Sclavii. Categoria cea mai de jos din punct de vedere social și juridic o formau sclavii. Aceștia nu aveau libertate personală și nici un drept de care să se bucure, fiind asimilați obiectelor (*res*). Sub toate aspectele, cu desăvârșire, sclavii erau supuși puterii stăpânului de care aparțineau. Dacă într-o perioadă anterioară sclavi erau puțini, sclavia fiind incipientă în Dacia, după cucerirea romană, numărul sclavilor a crescut simțitor. Proveniența lor, de regulă, era din rândul militarilor capturați în război, din populația răpită după cuceririle teritoriilor unde se aflau sau erau cumpărați de negustorii de sclavi în diferite târguri din Imperiu⁹¹.

În Dacia se aplica sclavilor dreptul roman sau cutumele locale, după cum stăpânul lor era cetățean roman sau peregrin.

2.7. Izvoarele dreptului roman în Dacia

Condiții sociale. Chiar dacă populația din Dacia cucerită își păstrează portul și obiceiurile iar printre daci, mai ales în așezările dezvoltate, pătrund pe cale naturală produsele culturii romane (ceramică romană, brăzdarul de plug de tip roman etc.) ieftine și de bună calitate, la început, regulile juridice romane au existat în paralel cu cele locale în Dacia pentru a reglementa acele raporturi pe care romanii le mai îngăduiau să fie guvernate de dreptul local⁹². Datorită acestui fapt, rânduielele juridice romane și dace s-au aplicat în paralel, apoi în cadrul unui proces de întrepătrundere și influențare reciprocă au dat naștere unui sistem de drept nou, în cadrul căruia conceptele și instituțiile au dobândit noi funcții și finalități⁹³.

După cum s-a menționat, izvoarele juridice din dreptul autohton sunt puține, însă găsim pe teritoriul Daciei cucerite numeroase reguli romane scrise aplicabile populației băștinașe. Prezența dreptului roman scris alături de dreptul cutumiar dac, a dat naștere în Dacia romană unui sistem de drept dualist⁹⁴. Acest aspect demonstrează că dreptul roman nu a fost impus în Dacia; el a fost adoptat și dezvoltat, în condițiile unei relative prosperități care s-a instaurat în mod natural după introducerea Daciei în lumea romană (*orbis romanus*).

Categoriile de izvoare romane aplicabile în Dacia. La modul general, principalele izvoare ale dreptului în Dacia au fost de natură internă, stabilite de poporul dac de-a lungul existenței sale și izvoare aduse în Dacia de cuceritorii romani.

Dintr-o altă perspectivă, raportat la regulile dreptului roman, în Dacia au existat reguli aplicabile cetățenilor romani și reguli aplicabile celorlalte popoare.

⁹¹ D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, Editura Academiei, București, 1957, pp. 140-154.

⁹² Cu privire la măsura în care dreptul roman permite aplicarea dreptului local pe teritoriul Daciei cucerite, o constituție din Codul lui Justinian, al cărui text datează din anul 224 d. Hr., vorbește de necesitatea de a se respecta în așezările urbane provinciile obiceiurile locale (C., 8, 12, (53), 1), probabil cu condiția de a nu contraveni dispozițiilor de ordine publică romane. Numai astfel putem concilia acest text cu un altul dintr-o lucrare a jurisconsultului Ulpian (sec. al III-lea d. Hr.), păstrată în Digeste, unde se subliniază aplicabilitatea în orice loc a constituțiilor imperiale (D., 47,12, 3, 5). A se vedea Vl. Hanga, *op. cit.*, coordonator I. Ceterchi, p. 36.

⁹³ E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 24 cu aparatul bibliografic citat.

⁹⁴ M. Guțan, *op. cit.*, p. p. 27.

A) Reguli din dreptul roman. După cucerire, Dacia fiind transformată în provincie imperială, dreptul reprezenta un important și fundamental instrument de guvernare, motiv pentru care se aplică legislația romană specifică provinciilor. Pe toată durata stăpânirii romane, populația de pe teritoriile Daciei care nu au fost cucerite de romani (dacia liberi) și-au păstrat vechile lor instituții politice și juridice, deși sistemul de drept roman, ca și limba și civilizația latină, nu le erau străine, datorită unor permanente legături ce unea autohtonii pe întregul cuprins al Daciei⁹⁵.

Dintre izvoarele dreptului roman în Dacia amintim:

Constituțiile imperiale. Deciziile cu caracter obligatoriu luate de împărat cu privire la diferite aspecte din viața socială poartă denumirea de constituții imperiale. În epoca de după cucerirea romană a Daciei unul din izvoarele dreptului au fost constituțiile imperiale (*constitutiones, placita principum*) prin care împăratul își impune voința cu privire la anumite situații juridice⁹⁶.

Au existat patru feluri de constituții în dreptul roman: edicte, mandate, decrete și rescripte⁹⁷. Chiar dacă izvoarele vremii lipsesc cu privire la aplicarea unor forme de constituții imperiale, cu siguranță că aplicarea lor s-a făcut simțită pe teritoriul Daciei romane.

a) *Edicte.* Ca regulă generală, guvernatorul de provincie la preluarea funcției publice avea obligația să emită un edict prin care indica modul în care urma să fie reglementate în viitor raporturile sociale. Edictul era emis în conformitate cu dispozițiile date de împărat pentru provincia respectivă. Inițiativa guvernatorilor și posibilitatea creării de către aceștia a unor norme juridice noi, a fost îngădită începând cu reforma de codificare a edictului jurisconsultului Salvius Iulianus apărut din inițiativa împăratului Hadrian.

Cu privire la provincia Dacia, până la apariția edictului menționat, măsurile luate de guvernatori cu siguranță că s-au aplicat ținându-se seama și de regulile cutumiare din dreptul autohton puse în acord cu dispozițiile juridice romane.

b) *Mandate.* Sunt instrucțiuni adresate diversilor funcționari imperiali, în special guvernatorilor din provincii, dar și proconsulilor și proprietarilor. Puține date istorice, arheologice sau literare vorbesc despre asemenea izvoare juridice în Dacia ocupată de romani însă, cu siguranță ele au existat, cu ajutorul lor provincia Dacia și-a păstrat caracteristicile impuse de autoritățile romane.

c) *Decrete.* Erau hotărâri date de împărat în calitate de judecător, cu privire la diferite pricini în primă sau în ultimă instanță. Aceste măsuri cu caracter juridic erau date oral sau scris fiind, în principiu, obligatorii numai împričinaților. Atunci când împăratul a emis pe această cale norme juridice noi, ele deveneau obligatorii și în alte situații similare.

⁹⁵ L. P. Marcu, *op. cit.*, p. 54.

⁹⁶ Formal, împăratul a dobândit dreptul de putere legislativă din perioada lui Hadrian. Octavian August a refuzat de trei ori *cura legum et morum* (sarcina legilor și a moravurilor). În realitate, încă din perioada acestui împărat, datorită autorității pe care o avea, dispozițiile luate de el erau respectate ca adevărate legi la Roma și în provincii. A se vedea C. Șt. Tomulescu, *op. cit.*, p. 48.

⁹⁷ Edictele (*edicta*), sunt măsuri luate de împărat pe tărâm administrativ sau juridic. Astfel, este celebra constituție a împăratului Caracalla din 212 d. Hr., privind dreptul de cetățenie; decretetele (*decreta*), sunt decizii pe care împăratul le lua atunci când judeca procese între particulari; mandatele (*mandata*), erau instrucțiuni date de împărat guvernatorilor din provincii cu privire la anumite cazuri cu aspect administrativ sau penal; rescriptele (rescripta) sunt răspunsuri date de împărat magistratului sau particularilor atunci când îl consulta într-o anumită pricină. A se vedea C. Șt. Tomulescu, *op. cit.*, p. 48.

d) *Rescripte*. Constau în consultații juridice pe care împăratul le acorda împăricinaților în vederea tranșării unor situații controversate. Consultațiile juridice date de împărat puteau fi solicitate de particulari însă nu era exclus ca magistrații să solicite opinia juridică a împăratului, răspunsurile adresate magistraților luau forma unor scrisori denumite *epistula*.

B) Dreptul popoarelor (*ius gentium*). După cucerire, următoarele categorii de popoare au venit de la Roma sau din alte provincii romane stabilindu-se pe teritoriul Daciei romane: cetățeni romani, latini, latini iunieni, peregrini ordinari și peregrini deditici. Marea masă era totuși format din populația autohtonă. În raport de statutul juridic pe care îl dețineau, se aplicau și regulile juridice pentru fiecare categorie. Identic cu regulile aplicabile altor peregrini din Imperiu, au fost reglementate raporturile juridice dintre daci și romani⁹⁸.

2.8. Tăblițele cerate

Rol și semnificație. De o importanță deosebită pentru studiul istoriei dreptului românesc, privind perioada stăpânirii romane în Dacia sunt Tăblițele cerate. Aceste documente sunt cunoscute și sub denumirea de Triptice fiind principalul izvor care atestă aplicarea dreptului roman în Dacia.

Tăblițele cerate au fost descoperite succesiv între anii 1786 și 1885 în minele de aur de la Roșia Montană reprezentând documente inestimabile cu privire la viața cotidiană și juridică din Dacia romană.

Analiză. Evaluare. Tripticele din Transilvania sunt formate din trei mici tăblițe legate împreună ca foile unei cărți, fiind executate din lemn de brad alb. Denumirea de „cerate” a fost dată de către cei care s-au ocupat de studiul lor „deoarece fețele interioare erau ușor scobite, și unse cu un strat de ceară, pe care se aplică apoi, cu vârful unui stilet, o scriere cu litere cursive”⁹⁹.

Au fost descoperite un număr de 25 de tăblițe cerate însă numai 14 au putut fi descifrate, celelalte fiind deteriorate. Din cele 14 tăblițe descifrate, patru cuprind contracte de vânzare-cumpărare, trei se referă la închiriere, există un contract de societate, un contract cu referire la un colegiu, un contract de depozit și un contract de cheltuieli și venituri¹⁰⁰.

Studiul tăblițelor cerate atestă faptul că dreptul roman clasic utilizat în Dacia, nu s-a aplicat în mod identic cu alte provincii romane ci într-o formă simplificată pentru a facilita utilizarea lui în noua provincie cucerită, însă a exercitat o puternică influență asupra vieții

⁹⁸ La început, noțiunea de peregrin era identică cu cea de străin, intrând în sfera de preocupare a dreptului roman numai în măsura în care situația peregrinului dată spre rezolvare era reglementată prin tratate. Treptat, noțiunea se lărgeste cuprinzând pe toți supușii statului roman care nu erau cetățeni sau latini. În general, se disting două categorii de peregrini: peregrinii obișnuiți, sunt străinii învinși de romani, însă cetatea lor deși a fost înglobată în hotarele statului roman nu a fost desființată politic, continuând să-și exercite drepturile lor publice și private; peregrinii deditici sunt acea categorie de supuși ai statului roman capitulați în luptă fără condiții (*dedere*), cetatea lor fiind desființată. De aceea, erau lipsiți de drepturi politice și nu se puteau folosi de dreptul lor național. Pentru detalii a se vedea Vl. Hanga, *Drept privat roman*, Editura didactică și pedagogică, București, 1977, p. 180-181.

⁹⁹ E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 27.

¹⁰⁰ D. V. Firoiu, *op. cit.*, 1993, p. 36-37.

sociale¹⁰¹. Coexistența elementelor mixte în textele tăblițelor atestă tendința de unificare a celor două sisteme juridice în cadrul unui proces mai general de unificare, manifestat pe plan etnic și pe plan instituțional¹⁰². Este sinteza juridică daco-romană ce va sta mai târziu la formarea vechiului drept românesc¹⁰³.

2.9. Principalele instituții juridice ale Daciei romane

Pemise. Avem în vedere aici, acele instituții juridice a căror importanță nu poate fi contestată, fără de care nici o societate din vremea respectivă nu putea să dăinuie. În context vorbim despre: proprietate, familie, dreptul de moștenire și modul cum era organizată judecata diferitelor procese.

Principalele reguli cu privire la proprietate. Trebuie precizat, mai întâi, că în provincia Dacia legile erau aplicate diferențiat, în funcție de calitatea civilă a individului iar uneori chiar și de starea materială pe care o avea, aceasta cu privire la toate ramurile dreptului.

Devreme ce Dacia a devenit provincie romană, dreptul roman a început să fie aplicat în toate ramurile de activitate. Este vorba despre dreptul roman aplicabil provinciilor sau, cum mai este cunoscut, dreptul provincial. O parte din pământul daciei a fost împărțit veteranilor și coloniștilor, acesta devenind „*ager privatus optimo iure*”. În același timp trebuie menționat că nu a fost exclusă aici să apară după cucerire și o altă formă de proprietate străveche romană, garantată de dreptul civil (*ius civile*) - proprietatea *quiritară*¹⁰⁴.

Dreptul provincial reglementa proprietatea pentru toți cetățenii romani din Dacia, iar pentru peregrinii daci se aplicau în continuare cutumele locale; guvernatorii provinciei considerau „proprietatea autohtonilor un *dominium* ce ținea de dreptul ginților (*ius gentium*)¹⁰⁵”.

Au existat reguli distincte pe teritoriul provinciei Dacia, unele așezări și ținuturi beneficiind chiar de privilegii. De pildă, privilegiile aveau cinci orașe din Dacia, care, în conformitate cu *ius Italicum*¹⁰⁶, erau considerate pământ roman: Napoca, Potaissa, Apulum, Sarmizegetusa și Dierna. Regimul juridic al proprietății stătea sub semnul aceleiași dualități legislative însă principalul avantaj rezultat din *ius Italicum* consta în faptul că proprietatea imobiliară era degrevată de impozit¹⁰⁷.

¹⁰¹ Tăblițele cerate au fost scrise cu litere romane cursive, destul de greu de descifrat, într-o limbă latină cu multe elemente vulgare, de unde rezultă folosirea curentă a acestei limbi și a scrisului alfabetului ei împreună cu dreptul roman „vulgar” adaptat la nevoile provinciei Dacia. A se vedea Vl. Hanga, *Istoria dreptului românesc, cit. supra.*, p. 26.

¹⁰² Gh. Bonciu, *op. cit.*, p. 41.

¹⁰³ M. Guțan, *op. cit.*, p. 27.

¹⁰⁴ E. Molcuț, *Drept privat roman*, Editura Universul Juridic, București, 2007, p. 20.

¹⁰⁵ M. V. Dvoracek, *op. cit.*, I, p. 54.

¹⁰⁶ Gaius vine cu informația prin care dreptul de proprietate asupra teritoriilor considerate *Ius Italicum* l-a avut numai împăratul, locuitorii provinciei dețineau doar o stăpânire limitată, în fapt fiind beneficiari ai dreptului de uzufruct și de posesie. *Sed in provinciali solo...dominium populi Romani est vel Cesaris, nos autem possessiones tantum vel usufructus, habere videmur.* Gaius, *Institutiones*, II, 7.

¹⁰⁷ M. Guțan, *op. cit.*, p. 26.

Aspecte cu privire la căsătorie și familie. În privința căsătoriei, trebuie menționat următoarele: căsătoria cetățenilor romani care locuiau în Dacia este supusă legilor romane. Dacă un cetățean roman se căsătorea cu o femeie de origine dacă ce obținuse *ius conubii* (dreptul unei căsătorii legitime), căsătoria era considerată romană. Dacă femeia nu beneficia de *ius conubii*, căsătoria ei avea valabilitatea stabilită prin cutumele cunoscute în Dacia; drept urmare copii rezultați dintr-o atare căsătorie erau considerați peregrini daci. Copiii puteau să devină cetățeni romani numai atunci când era aplicabil principiul erorii scuzabile (*erroris causae probatio*), dacă unul din parteneri viitor soț cetățean roman, încheia căsătoria cu o persoană despre care avea credința nestrămutată că este și aceasta cetățean roman.

Principiile dreptului roman provincial se aplicau în privința instituțiilor dreptului familiei (adopte, tutelă, etc), pentru aceleași instituții dacilor peregrini aplicându-li-se cutumele lor din vechime.

Colectivități juridice. O noutate pentru Dacia cucerită, mai ales pentru comunitățile sătești ale autohtonilor, a constituit-o crearea unor colectivități cu personalitate juridică în vederea realizării unor sarcini importante în dezvoltarea economiei provinciei. Alături de colectivitățile de drept public, apar colectivități organizate pe baze profesionale, care uneau persoane având aceeași meserie (fierari, dulgheri, negustori, olari etc); la baza constituirii lor au stat regulile dreptului roman. Comunitățile dace rurale au continuat vechile preocupări economice, nestingerite de acest „dualism” organizatoric¹⁰⁸.

Aspecte cu privire la moștenire. Dreptul geto-dac în mod sigur se baza pe reguli importante și precise legate de moștenire. Până în zilele noastre au ajuns puține informații în acest domeniu însă, pe cale indirectă, se poate trage o atare concluzie dat fiind grija lor pentru teritoriile, animalele, clădirile, carierele, iazurile și minele deținute spre a fi transmise urmașilor. Regulile aveau caracter cutumiar fiind respectate de toți cei care făceau parte din comunitate.

Oricum am analiza situația moștenirii două aspecte nu trebuie pierdute din vedere: mai întâi, rudele de sânge se aflau la temelie moștenirii legale iar, pe de altă parte, influența dreptului roman clasic asupra instituțiilor civile autohtone s-a făcut resimțită.

Așa-numitul „testament oral” vine în sprijinul celor menționate, semnificația sintagmei „a lăsa cu limbă de moarte”, de atunci a străbătut întreaga perioadă medievală pe cale orală menținându-se până în epoca modernă dând semnificație vechilor moșteniri din Dacia.

Cu tipul a început să fie aplicate și prevederi din dreptul roman în Dacia cum ar fi, de pildă, dreptul admis ostașilor romani de a lăsa moștenitori persoane cu statut juridic de peregrini¹⁰⁹.

Reguli cu privire la obligații și contracte. Viața economică a Daciei cucerite se dezvoltă rapid. Această împrejurare face ca dovezile cele mai multe cu privire la existența regulilor de drept să aparțină materiei obligațiilor unde se aplică pe scară largă prevederile

¹⁰⁸ Colectivitățile de persoane purtau denumirea de *corpora* sau *universitates*. În prima categorie intră statul roman, Roma fiind privită din cele mai vechi timpuri ca unitate distinctă de membrii ei. Mai erau cunoscute ca persoane colective și cetățile din lumea romană, municipiile, coloniile și alte unități mai mici. Erau admise să funcționeze colegiile de preoți, asociații cu caracter administrativ sau cu caracter economic și social (colegii de meseriași, de funcționari, muzicanți, de veterani ertc). Numeroase erau colegiile funerare, societăți de ajutor reciproc pentru caz de moarte. Tăblițele cerate din Dacia fac referire la multe aspecte ale colegiilor respective. A se vedea M. Jakotă, *op. cit.*, p. 41.

¹⁰⁹ D. V. Firoiu, *op. cit.*, 1976, p. 27.

dreptului roman, tripticile din Transilvania (täblițele cerate) fiind dovada cea mai elocventă în acest sens¹¹⁰.

Tripticile sunt documente păstrate până în zilele noastre care se referă cu precădere la diferite categorii de contracte (vânzare-cumpărare, închiriere, împrumut, depozit). Dreptul roman care se aplica în domeniul contractelor era cel clasic, uneori cu forme simplificate pentru a ușura utilizarea normelor într-o provincie nou cucerită. Totuși, în comunitățile teritoriale vechile cutume continuau să funcționeze alături de dreptul roman; dacii liberi indubitabil și-au păstrat obiceiurile juridice privitoare la comerț, meșteșuguri, schimburi dar și prevederi privind materia penală.

Nevoile practicii cotidiene, precum și unele raporturi sociale specifice au impus modificări care au aparținut așa-numitului drept roman „vulgar” ale cărui prevederi se adaptau specificului provinciei unde se aplicau normele respective. Spiritul de imitație era mare, uneori exagerat; anumite prevederi ale contractelor erau fără aplicabilitate, întrucât nici dreptul roman clasic nu uza de ele.

Reguli în materie penală. În spațiul dacic cucerit de romani se aplicau prevederile dreptului roman și în materie penală. Este adevărat, dreptul penal, în sensul modern cunoscut astăzi, nu a existat la vremea respectivă, însă diferite fapte considerate vătămătoare pentru particulari ori pentru organele statale erau pedepsite încă din perioada respectivă¹¹¹. De pildă, furtul a existat din perioade imemorabile la toate popoarele primitive și antice trecând apoi prin evul mediu până în lumea modernă. Modalitățile furtului și pedepsele aplicate făptuitorilor au fost diferite de la o epocă la alta.

Nimeni nu contestă existența furtului pe teritoriul Daciei înainte și după cucerirea romană. Formele și pedepsele furtului cunoscute în dreptul roman încep să se regăsească de acum în Dacia. Pentru ca legea romană să poată funcționa, localnicului (peregrinului) printr-un artificiu juridic i se acorda calitatea de cetățean roman. Între peregrini se aplicau cutumele locale în materie penală, atunci când acestea nu contraziceau normele fundamentale ale dreptului roman.

Procedura de judecată. A fost comună tuturor provinciilor imperiale printre care și provinciei Dacia; cetățenii romani se supuneau regulilor de procedură stabilite de dreptul roman; guvernatorul trimitea cauza unui judecător care urma să statueze *in iudicio*. Cu timpul, guvernatorul, după procedura *extraordinem*, a ajuns să judece el litigile dintre împriținați. Adeseori însă guvernatorul dădea formula de judecată, trimițând pricina spre soluționare unui judecător unic (*judex unus*) sau unor judecători multipli¹¹².

Guvernatorul avea dreptul de a condamna la moarte pe cei care au comis fapte grave, cu excepția fruntașilor acestor comunități pentru care pedeapsa cu moartea (*ius gladii*) se pronunța numai de către împărat.

¹¹⁰ Textul tăblițelor a fost publicat de ilustrul romanist german Theodor Mommsen în *Corpus Inscriptionum Latinarum*. A se vedea E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 27; Gh. Bonciu, *op. cit.*, p. 40.

¹¹¹ Regula generală în dreptul roman și în general pentru lumea antică, era aceea prin care faptele penale aveau caracter privat (*delicta privata*), fiind la îndemâna victimei dacă înțelege sau nu să pedepsească pe autor. Interesele statului erau considerate ca fiind atinse numai printr-un număr restrâns de fapte penale (*delicta publica*) pentru care intervenția statului avea loc. Din rândul faptelor sancționate de către stat menționăm: înalta trădare (*perduellio*); delapidarea (*repetundae*); luarea de mită (*peculatus*) etc. A se vedea L. P. Marcu, *op. cit.*, p. 52.

¹¹² L. P. Marcu, *op. cit.*, p. 52.

Instituția sclaviei. Viața socială a Daciei romane poartă amprenta existenței claselor antagoniste, cele două clase fundamentale erau stăpânii de sclavi și sclavii. Alături de populația dacă liberă, sclavia a reprezentat principalul pilon al societății. Sclavii erau proprietatea proprietatea împăratului, a cetățenilor romani sau a peregrinilor, după caz¹¹³. Documentele vremurilor menționează împrejurarea în care peregrinii se ocupau frecvent cu negoțul de sclavi, astfel că robia în concepția romană intra sub incidența dreptului popoarelor¹¹⁴.

Concluzie. Cucerirea romană a întrerupt procesul obiectiv al dezvoltării proprii a poporului dac. Totuși, cucerirea Daciei de către romani și transformarea ei în provincie imperială, cu toate aspectele negative inevitabile legate de greutățile sociale suportate de populația locală, a dus la osmoza celor două civilizații pe teritoriul dac dând naștere poporului român și limbii române de mai târziu.

Statul dac după cucerirea romană a cunoscut un sistem de drept dualist; aplicarea legislației romane, chiar în forma ei „provincială” sau „vulgară” a fost un factor unificator care a desăvârșit simbioza daco-romană social și lingvistic și a dus la crearea așa-numitului *ius valahicum*, cu largă utilizare în feudalismul românesc.

¹¹³ Nefiind persoană ci lucru (*res*), sclavul, în concepția romană nu avea familie, nu avea dreptul să dețină bunuri și nici nu putea să intre în raporturi juridice în nume propriu cu alte persoane, nu putea fi titular de drepturi și nici nu putea să își asume obligații. A se vedea E. Molcuț, *Drept roman*, Ed. Universul Juridic, București, 2007, p. 85.

¹¹⁴ C. Buzdugan, *op. cit.*, p. 27.

CAPITOLUL III

3. Dobrogea în timpul dominației romane

3.1. Aspecte generale

Evaluare. Dobrogea, teritoriu cuprins între Dunăre și Marea Neagră, a intrat sub stăpânire romană dinainte de cucerirea romană din Dacia; evenimentul a avut loc în jurul anului 46 d. Hr., când teritoriul dobrogean a fost anexat provinciei Moesia rămânând sub stăpânire romană până în anul 602 d. Hr.¹¹⁵. Istoria Dobrogei se deosebește într-o oarecare măsură de istoria Daciei romane. Aceste fenomen se petrece datorită faptului că Dobrogea intră mai devreme sub stăpânirea Romei, ca urmare a anexării ei la provincial Moesia. Acest fenomen s-a petrecut în anul 46 d. Hr., însă Dobrogea va continua să facă parte din Imperiul roman până în anul 602 d. Hr. Aici, relațiile sclavagiste se mențin o perioadă mai îndelungată în raport cu celelalte părți ale provinciei Dacia după cucerirea romană.

Locuitorii Dobrogei. În marea lor majoritate, locuitorii Dobrogei erau geto-daci. În cetățile grecești de pe țărmul Mării Negre se aflau greci și coloniști romani, bucurându-se de privilegii însemnate în raport cu populația băștinașă geto-dacă care trăia, alături de coloniști sau era răspândită prin așezările din jur¹¹⁶. Lor li se adaugă alți locuitori veniți înainte sau după cucerirea romană în scop de îmbogățire, sau locuitori coloniști aduși de autoritățile romane după cucerire însă numărul lor a fost destul de redus.

Coloniile grecești din Dobrogea. Odată cu perioada romană, coloniile grecești din Dobrogea își pierd cu totul vechea independență, dar își păstrează autonomia internă. Localitățile grecești de pe teritoriul Dobrogei și-au păstrat instituțiile tradiționale senatul și adunarea populară, în unele din ele era cunoscut și colegiul arhonților cu atribuții administrative și politice. Toate coloniile grecești de pe teritoriul de apus al Mării Negre chiar dacă își pierd vechea independență și își păstrează autonomia internă, se grupează împreună cu trei colonii de teritoriul de astăzi al Bulgariei într-o comunitate cultural-religioasă cuprinzând șase orașe (Hezapolix). Capitala uniunii se afla la Tomis. Rostul acestei grupări era consolidarea stăpânirii romane în teritoriile Dobrogei cucerite.

Comunitatea grecilor din Pont. Coloniile grecești de pe malul Mării Negre au format o ligă denumită „Comunitatea grecilor din Pont” având caracter cultural și religios, în fruntea căreia era un conducător (*pontarch*) cu rol de mare preot și mijlocitor între autoritățile statale și clasele dominante din colonii¹¹⁷.

3.2. Sistemul juridic din Dobrogea romană

Aspecte generale. În privința dreptului aplicabil în Dobrogea nu au fost înregistrate schimbări remarcabile. Vechile reguli grecești sau cutumiare locale au continuat să existe și după cucerirea romană.

¹¹⁵ D. V. Firoiu, *op. cit.*, 1993, p. 39.

¹¹⁶ R. Vulpe, *Vechi focare de civilizație: Istria, Tomis, Callatis*, București, 1966.

¹¹⁷ D. V. Firoiu, *op. cit.*, 1993, p. 39.

Este fără îndoială că unul din aspectele cuceririi romane constă în aplicarea în continuare dreptului local bazat, mai cu seamă, pe cutumele locale și reguli grecești statornicite ca urmare a existenței coloniștilor din orașele cetăți ale Greciei însă, în același timp, diferite reguli din dreptul roman se fac resimțite și în Dobrogea.

În perioada bizantină Dobrogea a fost relativ stabilă, cu respectarea autonomiei locale și acordarea de imunități cu caracter feudal unor conducători locali atunci când acestea au apărut pe teritoriul Dobrogei.

Cultura, arata și religia. Viața din Dobrogea secolelor I-III d. Hr., ne oferă un tablou celei din Dacia romană. Se dezvoltă toate ramurile cunoscute atunci ale producției la care în mod deosebit contribuie rețeaua de drumuri strategice construite de romani. Există ateliere metalurgice și de olărie, meșteșugurile și arta cunosc înflorire numai întâlinită până atunci¹¹⁸.

Religia începe să dețină dimensiuni noi prin adoptarea noilor forme impuse de romani în provincie. Aceste aspecte vin să confirme, dacă mai era necesar, rolul deosebit al religiei în perioada scavagistă romană.

Statutul juridic al persoanelor. În Dobrogea, alături de statutul juridic al persoanelor libere se întâlnesc și sclavi din rândul populației locale ori aduși din alte părți ale Imperiului. Ca peste tot în societatea scavagistă, sclavul era lipsit de libertate totală aflându-se în proprietatea deplină a stăpânului, fiind considerat lucru (*res*) din punct de vedere juridic. Acestora li se aplica dreptul roman sau cutumele locale, după cum stăpânul era cetățean roman sau pelerin¹¹⁹.

Familia. Din punct de vedere juridic, familia în Dobrogea romană era organizată potrivit sistemului juridic roman, rolul capului de familie pe linie bărbătească fiind esențial. Căsătoria cunoaște evoluția din dreptul roman cu particularități menținute din cutumele locale, însă inegalitatea dintre bărbat și femeie se menține. Alte instituții legate de familie cum ar fi, tutela, curatela ori adopția urmau și ele regimul juridic dual aplicat în Dacia romană.

Dreptul de proprietate. Spre deosebire de Dacia anilor 105-106, unde viața purta amprenta romanității occidentale, în Dobrogea ea are un caracter Greco-roman, orașele grecești de pe țărmul de vest al Mării Negre rămânând în continuare principalele centre culturale. Cu referire la dreptul de proprietate imobiliară, Dobrogea a cunoscut organizarea și diviziunea (*centuriatio*) terenurilor în teritoriile orașelor pontice. Viața economică a Dobrogei ne oferă un tablou asemănător celei din Dacia romană; progresul forțelor de producție determină dezvoltarea agriculturii, a meșteșugurilor și a comerțului. Se exploatează intens piatra de construcție și zăcămintele de fier și de aramă.

Obligații și contracte. Dominația romană s-a mai menținut în Dobrogea până în secolul al VII-lea d. Hr. Treptat, aici, are loc descompunerea vechilor forme economice și sociale existente, ca o primă etapă, de trecere de la sclavagism către feudalism. Cu siguranță că acest fenomen a influențat și raporturile juridice de obligații și contracte. Asistăm de fapt la

¹¹⁸ Cel mai remarcabil monument al artei romane în Dobrogea și în întreaga zonă a Dumării de Jos este trofeul inaugurat de împăratul Traian în anul 109, care a dat numele de *Tropaeum Traiani*, oraș răsărit din porunca împăratului roman a cărui vestigii se găsesc și astăzi pe teritoriul Dobrogei. Având 95 m circumferință și peste 20 de metri înălțime, fiind împodobit cu scene care înfățișează scene de luptă, monumentul de la Adamclisi celebrează victoria lui Traian la Dunăre în timpul primului război cu Decebal. A se vedea, G. Popa-Lisleanu, *Izvoarele Istoriei Românilor*, Tipografia BUCOVINA, 1936.

¹¹⁹D. V. Firoiu, *op. cit.*, 1993, p. 39-40.

interacțiunea dintre normele juridice cu privire la obligații și contracte cu regulile cutumiare locale. Sunt cunoscute în Dobrogea contractual de vânzare, închiriere, împrumut, societate și depozit. În perioada secolului al XI-lea până în secolul al XIII-lea teritoriul Dobrogei s-a aflat sub stăpânire bizantină, aspect care și-a pus amprenta și cu privire asupra sistemului juridic în ansamblul său.

Sucesiunile. Pentru cetățenii romani stabiliți în Dobrogea, la fel ca în restul teritoriilor ale Daciei cucerite de romani, succesiunile erau reglementate de către dreptul roman classic. Pentru restul populației din Dobrogea, în materie succesorală erau aplicabile cutumele locale

Alte aspecte economice și juridice. Există dovezi despre confiscarea pământurilor unor comunități geto-dace și trecerea lor în proprietatea unor comunități de coloniști. Numărul mare al coloniștilor romani și situația lor dominantă, permit romanizarea interiorului Dobrogei, litoralul rămânând în bună parte grecesc¹²⁰.

Pe timpul împăratului Dioclețian se reface unitatea Imperiului fiind introdusă forma de guvernământ autoritară (dominatul). Măsurile au influențat întreg teritoriul Dobrogei; întreaga conducere statală a provinciei era concentrată în mâinile împăratului, la fel ca restul provinciilor romane fiecare provincie fiind condusă de guvernator aflat sub directă subordonare a împăratului. Mai multe provincii formau o *dioceneză* având în frunte un *vicarius*, iar mai multe diocenze constituiau o prefectură condusă de un prefect al pretorului.

Primele semene ale zorilor noii orânduiri, orânduirea feudală, ce urma să apară, sunt semnalate la noi în Dobrogea prin apariția colonilor și a colonatului, în ce privește modalitatea de cultivare a pământului.

3.3. Părăsirea Daciei de către romani

Condiții sociale și economice. Criza generală din Imperiul roman își face simțite efectele pe întreg teritoriul stăpânit de romani, în cele din urmă și în provincia Dacia. Atacurile permanente ale popoarelor migratoare care au început să apară la marginile Imperiului roman și răscoalele permanente din Dacia împotriva autorităților romane, sunt elemente deosebit de importante luate în calcul de autoritățile romane cu privire la părăsirea Daciei¹²¹.

Pe vremea împăratului Gallienus (253-268 d. Hr.) situația economică a Imperiului a devenit deosebit de gravă ilustrată, printre altele, de reducerea și apoi de încetarea emisiunii monetare. De aceea, împăratul Aurelian se vede în fața unei dileme¹²²: să abandoneze Dacia

¹²⁰ Gh. Bonciu, *op. cit.*, p. 43.

¹²¹ Prin retragerea la sud de Dunăre s-a sperat la o mai bună apărare a Peninsulei Balcanice în fața atacurilor repetate ale goșilor și carpilor. Istoricii vremurilor (Eutropius, Festus, Iordanes) atestă evacuarea la sud de Dunăre a armatei, administrației precum și a așa-ziselor mulțimi (*populi*). Cu privire la ultimul aspect, s-a demonstrat cu prisosință că nu este vorba aici de o evacuare la sud de Dunăre a celor 800.000 de locuitori câți avea Dacia romană (număr enorm în epocă, a căror deplasare nu ar fi putut scăpa izvoarelor istorice ale vremurilor) la momentul retragerii, ci despre o parte din populația romană (marii latifundiari, deținătorii de ateliere meșteșugărești mai importante, marii proprietari de sclavi, negustorii și orășenii bogați) a căror interese social-economice și politice erau strâns legate de prezența puterii Romei. Pentru detalii a se vedea M. Gușan, *op. cit.*, p. 33.

¹²² *Lucius Domitius Aurelianus*, a fost împărat al Imperiului roman între anii 270-275 d. Hr. Pe vremea sa, atacurile triburilor germanice din nord s-au întetât asupra teritoriilor stăpânite de romani. A reușit să le

retrăgând armata pe linia Dunării unde forțele militare erau mai necesare, fiind sprijinite natural de fluviu sau să păstreze provincia traiană cu riscul de a vedea devastate teritoriile aflate la limita Dunării. În final împăratul optează pentru părăsirea Daciei din interese superioare Imperiului roman.

Măsuri luate de autoritățile romane. Din ordinul împăratului Aurelian, în anul 271 d. Hr., trupele și administrația romană părăsesc provincia creată de Traian, lăsând pe loc o numeroasă populație romanizată. În momentul părăsirii Daciei de către Aurelian, provincia a rămas locuită de o populație puternic și ireversibil romanizată, retrăgându-se în vremuri de restriște în regiunile greu accesibile ale Carpaților.

Dacă etapa colonizării teritoriului fostei Dacii se încheie odată cu retragerea aureliană, procesul romanizării Daciei traiane continuă mai departe în timp, fiind un proces de lungă durată; nașterea poporului român pe teritoriul patriei noastre a depins de continuitatea populației latinofone și după abandonarea oficială a Daciei. Ulterior, după apunerea puterii romano-bizantine pe malul drept al Dunării, eveniment petrecut în jurul anului 600 d. Hr., centrul de greutate al romanității daco-moesice devine Dacia, romanitatea dunăreană moesică suferind o cvasitotală slavizare.

respingă și să recucerească Galia, Egiptul și regatul Palmyrei, pierdute de predecesori. Silit de împrejurări, din cauza atacurilor popoarelor de la granițe (goți, carpi etc.), a renunțat la stăpânirea Daciei. În privința politicii interne, Aurelian a urmărit întărirea autorității imperiale, proclamându-se oficial „*dominus et deus*” – stăpân și zeu. A se vedea, D. Tudor, *Figuri de împărați romani, vol. I*, Ed. Enciclopedică română, București, 1974.

CAPITOLUL IV

4. Formarea obștilor sătești. Continuitatea și etnogeneza românilor

4.1. Formarea obștilor sătești

Premise. Ulterior părăsirii teritoriului Daciei de către armata și administrația romană, societatea daco-romană intră în epoca formării relațiilor prefeudale și feudale¹²³. Pe teritoriul fostei Dacii, încep să apară noi relații de producție împrumutate din lumea romană, sub forma colonatului, mai întâi în Dobrogea și ulterior apar obștile sătești, ca principali germeni ai noului mod de producție feudal.

Condițiile formării acestor relații sunt atât de factură internă, cât și externă. Se pot enumera astfel: dezagregarea parțială a obștilor teritoriale, constituirea unei pături conducătoare (viitorii feudali) din căpeteniile obștilor românești, apariția intermediarilor între popoarele migratoare și populația autohtonă (inițial colectori de bir, ulterior uzurpatori de proprietăți funciare); în sfârșit, năvălirile migratorilor care impuneau și determinau opoziții colective organizate sub comandă unică.

Formarea obștilor sătești. Încep să apară pe teritoriul fostei provincii Dacia formațiuni politice autohtone cu caracter regional constând în uniuni de obști teritoriale. După cum s-a observat de către istorici de la noi acest aspect nu este particular și specific nouă (P. P. Panaitescu), la fel ca la alte popoare europene, „obștea constituie veriga de legătură între feudalism și orânduirile anterioare”¹²⁴.

Organizarea obștilor sătești. În condițiile lipsei unei forme de stat centrale, formele de organizare a obștilor s-au dezvoltat, generalizându-se pentru toate așezările. Astfel a apărut o nouă formă de organizare superioară cunoscută sub diverse denumiri: „uniunea de obști”, „comunitatea de obști”, „obștea de obști”, unele din ele menținându-se până târziu în evul mediu, altele evoluând spre forme superioare unificate, de natură politică¹²⁵.

Forma tipică de organizare socială a celor care n-au părăsit Dacia, a continuat să fie obștească vicinală - sătească sau teritorială – comunitate ce avea la bază nu în mod prioritar rudenia, ci teritoriul, cu funcții atât economice, cât și social-politice¹²⁶. Stăpânirea pământului presupunea o serie de lucrări agricole (difrișări, lotizări, deșteliniri, irigații etc) care impuneau organizare și supraveghere, ceea ce implică în mod necesar apariția și funcționarea unor organe administrative specializate.

Cu siguranță, populația de pe teritoriul țării noastre trăia în obști sătești având principala particularitate proprietatea comună asupra pământului. O parte din pământul arabil

¹²³ N. Stoicescu, *Continuitatea românilor*, Ed. Științifică, București, 1980, p. 87-90.

¹²⁴ P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și în Moldova. Epoca feudală*, București, 1964, pp. 17-38.

¹²⁵ Dintre cele mai însemnate „uniuni de obști” este amintită cea a Vrancei având un număr de 12 sate care alături de obștea din Cîmpulung cu un număr de 15 sate și cea din Ticheci, alcătuiau, între ținuturile Moldovei, un gen de „republici” cu largă autonomie, păstrând tipul de organizare arhaică fără stratificări și inegalități sociale marcante. A se vedea M. V. Dvoracek, *op. cit.*, I, p. 97.

¹²⁶ E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 38.

era lucrat în comun având ca scop asigurarea nevoilor mai marilor obști. Atribuirea pământului familiilor obștilor avea loc prin tragere la sorți periodic de către cel mai bătrân membru al obști. Așadar, societatea autohtonilor nord-dunăreni a cunoscut ca mod de organizare obștea¹²⁷.

4.2. Continuitatea și etnogeneza românilor

Aspecte cu privire la continuitate. Problema continuității populației băștinașe pe teritoriul carpato-danubiano-pontic trebuie înțeleasă în legătură directă cu fluxul și refluxul istoric de atunci. Retragerea romanilor din Dacia în anul 271 d. Hr., n-a creat hiatus de populație și de activitate în provincia părăsită. Premisele acestui proces sunt direct legate de menținerea unităților de grup a populației pe vechile teritorii, la care se adaugă amprenta lăsată ireversibil de o lume civilizată pentru acele timpuri - Imperiul roman. Aceste premise, alături de altele, sunt doar verigi în lanțul evenimentelor istorice cu rolul de a condiționa și modela menținerea continuității, temelia coagulării poporului român și a limbii române¹²⁸.

Cu toate schimbările care au avut loc după retragerea aureliană, populația daco-romană a continuat să viețuiască mai departe pe locurile unde s-a aflat, păstrând legături strânse cu lumea romană¹²⁹.

Dovezile converg spre continuitatea vieții social-economice, evident în condiții noi, generate în special de nesiguranța năvălirii popoarelor străine¹³⁰.

Etnogeneza românilor. După părăsirea Daciei de către armată și clasa stăpânitoare romană, populația daco-romană a rămas pe loc, continuându-și neîntrerupt viața; vechile ocupații au continuat să dăinuie cu un ușor regres al meșteșugurilor și agriculturii¹³¹.

Procesul de formare a noilor relații de producție cu caracter feudal, mai întâi presupune existența unei populații sedentare, trăind în așezări statornice ocupându-se în special cu agricultura. Mai mult, băștinașii și-au păstrat denumirea de romani, popoarele migratoare care au năvălit pe teritoriul fostei Dacii nu au reușit să asimileze populația

¹²⁷ P. Miculescu, Cr. Clipa, *op. cit.*, p. 47.

¹²⁸ N. Stoicescu, *Continuitatea românilor*, Ed. Științifică, București, 1980.

¹²⁹ Începând cu anul 395 d. Hr., statul roman a fost împărțit în două părți de către împăratul Theodosie. Din întreg Imperiul roman s-a format două unități imperiale distincte: Imperiul roman de răsărit și Imperiul roman de apus. Imperiul roman de răsărit (Bizanțul) a dăinuit cu o mie de ani mai mult decât Imperiul roman de apus, fenomenul având următoarele cauze: a) Bizanțul făcea parte din categoria țărilor dezvoltate economic cu întinse relații comerciale în întreaga Asie mică și Africa de nord; b) Decăderea economiei sclavagiste s-a resimțit în zona de răsărit a Imperiului roman într-un grad mai mic decât în restul Imperiului; c) În economia rurală a Bizanțului locul principal îl ocupau micile gospodării țărănești spre deosebire de apusul Imperiului roman unde predominau marile latifundii; d) Cu privire la meșteșuguri locul central era deținut de meșteșugarii liberi nu de sclavi; e) Procesul feudalizării s-a înfăptuit în Bizanț într-un ritm mai lent față de Europa apuseană. A se vedea Vl. Hanga, *Istoria generală a statului și dreptului (de la origini la revoluțiile burgheze)*, Manual universitar, Litografia și tipografia învățământului București, 1958, p. 122.

¹³⁰ L. P. Marcu, *op. cit.*, p. 60.

¹³¹ I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, Ed. științifică, București, 1981.

băştinaşă dimpotrivă, au fost asimilaţi de autohtonii mai numeroşi şi sedentari, iar cultura lor de tradiţie daco-romană, superioară¹³².

Limba şi religia. *Limba latină vorbită.* În acest răstimp, latina populară vorbită în fosta Dacie romană cunoaşte o anumită evoluţie care prevesteşte primele elemente ale viitoarei limbi româneşti¹³³. Treptat, are loc formarea limbii române prin înlocuirea graiurilor tribale geto-dace cu limba latină vulgară pe teritoriul din nordul Dunării, în cadrul procesului de etnogeneză încheiat, în linii mari, în secolul al IV-lea d. Hr¹³⁴.

Creştinismul. La toate aceste aspecte sociale şi economice se adaugă noua religie – creştinismul – apărut la noi către sfârşitul secolului al III-lea d. Hr., a cărei extindere şi impact cunoaşte dimensiuni nemaiîntâlnite¹³⁵. Creştinismul marchează ruptura dintre drept şi regulile religioase, deoarece, până atunci, regulile dreptului, la toate popoarele antice, erau impregnate cu aspecte religioase¹³⁶. De aceea procesul de creştinizare a populaţiei geto-daco-romană de pe teritoriul actual al ţării noastre a fost îndelungat şi complex¹³⁷. Oricum, din momentul când religia creştină a început să fie acceptată, populaţia locală se afirmă ca distinctă în raport cu popoarele migratoare, păgâne¹³⁸.

4.3. Popoarele migratoare pe teritoriul ţării noastre

Aspecte generale. După retragerea aureliană din Dacia, pe teritoriul carpato-danubiano-pontic are loc un proces de descompunere a vechilor relaţii economico-sociale, în condiţiile migraţiunii popoarelor către Roma şi lumea romană. Timp de aproape o mie de ani teritoriul Europei a fost călcat de numeroase popoare migratoare. Stăpânirea vremelnică a acestor năvălitori a menţinut trează ideea de unitate şi de rezistenţă comună; de aici până la

¹³² Etnogeneza românilor nu a avut loc în cadrul unui stat creat de populaţiile migratoare, aşa cum s-a întâmplat cu alte popoare neolatine, de pildă bulgarii, care au luat denumirea cuceritorilor şi au creat statul lor medieval.

A se vedea Gh. Bonciu, *op. cit.*, p. 47.

¹³³ Romanitatea limbii române se dovedeşte prin structura gramaticală şi lexicală. Cuvintele latine moştenite sunt în general răspândite în spaţiul locuit de români, spre deosebire de elementele lexicale împrumutate, care sunt specifice, de regulă, unor anumite teritorii. În dialectul daco-roman se pot recunoaşte vreo 1.500 de cuvinte latine de bază. *Apud* Gh. Bonciu, *op. cit.*, p. 48.

¹³⁴ L. P. Marcu, *op. cit.*, p. 61.

¹³⁵ Dintre misionarii care au predicat valorile religiei creştine pe ţarmul stâng al Dunării se cunosc: Audias din Mesopotamia care a predicat în „Goţia”; Sava Goticul, misionar a căror ecoruri s-au resimţit din plin la noi; Ulfilas care a creştinat pe goţi şi a tradus Biblia în limba lor; Niceta de Remesiana. Acesta din urmă a fost misionarul care se cunoaşte că a răspândit creştinismul printre strămoşii noştri. El a fost episcop al oraşului Remesiana din Dacia Mediteranee, a scris şi predicat valorile biblice în limba latină circa o jumătate de secol. A se vedea Fl. Negoită, *op. cit.*, p. 42.

¹³⁶ F. De Coulanges, *Cetatea antică*, Ed. Librăriei SOCEC & Co., S. A., Bucureşti, 1920, p. 459.

¹³⁷ Multă vreme religia creştină nu a fost acceptată de către autorităţile romane fiind considerată o ameninţare directă la siguranţa statului. Populaţia creştină a fost persecutată prin metode deosebit de sângeroase, împăraţii Nero şi Domiţian s-au stins ca mari persecutori ai Bisericii creştine. În această perioadă au fost persecutaţi sfinţii apostoli Petru şi Pavel iar apostolul Ioan a fost exilat în insula Patmos, unde a scris Apocalipsa. Abia prin edictul de la Milan din anul 313 d. Hr., al împăratului Constantin cel Mare, creştinismul a fost admis răspândindu-se rapid în tot bazinul Mării Mediterane şi apoi în întreaga Europă. A se vedea Fl. Negoită, *op. cit.*, p. 43.

¹³⁸ Creştinarea a făcut parte integrantă din procesul de etnogeneză a românilor, încât aceştia s-au „născut” ca un popor creştin. Astfel se explică sinonimia „lege creştinească” şi „lege românească” după cum „român” are şi sensul de „creştin” A se vedea E. Cernea, E. Molcuţ, *op. cit.*, p. 36 cu aparatul bibliografic citat.

impunerea și normalizarea unor formațiuni statale mai mari a fost doar un pas; la unitate, a contribuit fundamental și generalizarea creștinismului în Dacia spre sfârșitul secolului al XIV-lea, dovada făcând-o terminologia creștină românească – unitară și, corvârșitor, de origine latină – precum și capacitatea Bisericii de a se constitui ca factor coagulant în societate.

Parte din năvălitorii care au migrat întinsele teritorii din est spre vest, au ajuns și pe teritoriul țării noastre. Dacă teritoriile din Dobrogea, Oltenia și anumite părți ale Munteniei au rămas mai mult sau mai puțin sporadic sub stăpânire romană, iar mai târziu, bizantină, zona din interiorul curburii Carpaților vor rămâne pradă popoarelor migratoare¹³⁹. Cu toate acestea, dominația migratorilor a fost doar o stăpânire vremelnică, având principale scopuri de a lua tribut, venituri și bunuri materiale, oșteni și sclavi de la populația autohtonă.

Neamuri de migratori. Perioada prefeudală este caracterizată, printre altele, și de perindarea pe teritoriul țării noastre a unor populații de migratori. Între primele popoare migratoare care au trecut peste teritoriul nostru au avut loc începând cu secolul al III-lea d. Hr. În ordinea trecerii lor prin fosta provincie romană Dacia, neamurile de migratori sunt: goții (a căror prezență în mijlocul autohtonilor îmbrăca forma unor tabere militare care percepeau tribut), hunii (prădători prin excelență), gepizii, avarii (cu imperiu extins dar vremelnic), slavii (populații mai statornice decât altele migratoare conviețuiesc cu băștinașii și-i influențează în bună parte), apoi bulgarii¹⁴⁰.

În epoca migrațiilor, comunitățile vicinale de pe teritoriul fostei Dacii erau forme de organizare social-politică superioare în raport cu năvălitorii rămași la stadiul de gintă sau trib¹⁴¹. Migratorii au lăsat băștinașilor pământurile și gospodăriile în deplină proprietate, cerându-le însă o serie de dări în natură. Strângerea dărilor și legătura dintre băștinași și migratori, avea loc prin conducătorii locali ai populației. Aceste aspecte au contribuit la menținerea stabilității populației locale, păstrând echilibrul de forțe între aceste comunități și năvălitori care întotdeauna profitau de pe urma veniturilor băștinașilor.

Organizarea socială. La venirea în Dacia, popoarele migratoare se aflau pe diverse stadii de civilizație, găsind populația daco-romană formată din țărani liberi ducându-și traiul în obști împreună cu sclavii lor sau alături de sclavi eliberați având mici gospodării individuale. Organizarea socială ori normele juridice ale migratorilor (atâtea câte au existat), nu influențează semnificativ comunitățile de autohtoni, conviețuirea fiind vremelnică și tensionată, de obicei. Uneori voința migratorilor se impunea prin puterea armelor, aveau loc strămutări de populații, dar structura daco-romană, cutumele și principiile juridice ale comunităților sătești daco-romane n-au fost atinse în esența lor.

¹³⁹ C. Buzdugan, *op. cit.*, p. 35.

¹⁴⁰ În afară de nemurile de migratori mai sus menționați, pe teritoriul patriei noastre au trecut și alți năvălitori dintre care amintim: pecenegii și cumanii care au ocupat o parte din teritoriul situat în nordul Dunării, erau și ei nomazi (*nomades*) ducându-și viața în corturi, după venirea lor în Dacia încep să se sedentarizeze. La cumani stratificarea socială era destul de avansată în momentul pătrunderii pe teritoriul Daciei. Regele avea în jurul său "seniori și cavaleri bogați". Servajul era și el avansat, robii fiind folosiți pentru paza "nenumăratelor turme de vite". Cu privire la pecenegi, izvoarele arată că sunt bogați, au mulți cai și multe oi și au mai multe vase din aur și argint. Ultima populație de migratori pe teritoriul nostru au fost tătarii, care au venit în secolul al XIII-lea, nu aveau așezări stabile, reședință permanentă (*civitatem*) fiind în stadiul de destrămare a organizării gentilece. A se vedea Vl. Hanga, *Istoria dreptului românesc, I, cit. supra*, p. 131.

¹⁴¹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 20- 21.

Mici organizații politice cu caracter prestatal apar în cadrul văilor de râu sau a „țârilor” din regiunile muntoase, iar de la o vreme, în acelea a județelor din Țara Românească, pe care mai târziu le găsim ca subdiviziuni ale statului feudal¹⁴².

Dezvoltarea societății autohtone. În acest răstimp al năvălirilor, nu o dată, s-a produs unirea comunităților locale, în organizații sau confederații conduse de căpetenii având competență militară și civilă, pentru a opune rezistență mai eficientă populațiilor de migratori. Existau chiar și sisteme perfecționate de fortificații, o forță armată comună, deci un început de organizare și unificare a eforturilor autohtonilor în direcția menținerii formelor de organizare social-politică proprie.

Tipuri de comunități locale. În epoca migrațiilor, au existat două tipuri de comunități locale: în regiunile colonizate de romani erau comunități vicinale, în care relațiile familiale au fost înlocuite cu cele teritoriale, iar în zonele dacilor liberi au existat comunități întemeiate în special pe principiul genealogiei.

Satele. Din epoca de tranziție la feudalism satele erau de obicei de tip natural și neregulat (încă o dovadă a continuității) însă, printr-o lentă generalizare începe să apară o nouă formă de organizare social-politică, odată cu cristalizarea obștilor sătești vicinale sau teritoriale având principala trăsătură comună rezultată din faptul că obștea și statul feudal s-au constituit pe baza unor organisme teritoriale și nu pe legături de rudenie¹⁴³. Vechimea acestor așezări a fost dovedită și lingvistic: există numeroase documente din epoca feudală prin care se precizează că aceste localități datează „din veac” adică din vecie, dintotdeauna, de demult. Lingvistica arată că pe teritoriul fostei Dacii romane, limba latină a fost purtătoarea creștinismului, denumire precum: dumnezeu, biserică, cruce, creștin, înger etc. își găsesc sorginea în latină¹⁴⁴.

Statisticile (H. H. Stahl) scoase din documnte dovedesc că majoritatea satelor – *comunități vicinale* – au fost întemeiate înainte de formarea statelor feudale românești (în Moldova de pildă, cca. 80%). Privitor la rolul satului în epoca prefeudală, trebuie amintit că însăși numele generic sat, provine din latinescul *fossatum* având semnificația de întăritură¹⁴⁵. Este încă un argument, dacă mai era necesar, prin care teritorializarea – desăvârșită în epoca migrațiilor – avea valoarea stabilității și a contribuit fundamental la impunerea formelor de organizare social-politică și juridică autohtone – un mod de asimilare sau respingere a migratorilor.

4.4. Sistemul normativ vicinal

Aspecte generale. Normele juridice vicinale reprezentau un adevărat sistem normativ elementar, bazat pe vechile reguli juridice autohtone „altoite” cu dreptul roman provincial adaptat necesităților acelor timpuri. Altfel spus, locuitorii autohtoni s-au călăuzit după reguli juridice proprii prin care erau reproduse, în bună măsură, alături de normele geto-dace, unele prevederi din dreptul roman provincial (*ius gentium*), goliți însă de conținutul lui de clasă și

¹⁴² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 66.

¹⁴³ Vl. Hanga, *op. cit.*, p. 32.

¹⁴⁴ L. P. Marcu, *op. cit.*, p. 62.

¹⁴⁵ E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 37.

devenit, în lipsa unui aparat de stat care să-l sancționeze, sistem normativ bazat pe *obicei juridic* cu particularități binestabilite.

Apărarea comunităților. Sistemele de apărare a comunităților sătești la început erau reduse, bazându-se în special pe elemente naturale de relief (munți, păduri, văi, peșteri etc). Ulterior au fost construite fortărețe din piatră și lemn. Apărarea avea loc de către toții membrii prin mijloace proprii de care dispunea fiecare familie și individ din obște. În caz de primejdie mobilizarea ori atenționarea comunităților se făcea prin mijloace sonore (buciume), strigăte, focuri pe dealuri ori în alte locuri vizibile de către ceilalți membri ai comunității¹⁴⁶. Dacă primejdia nu era iminentă, atenționarea putea să intervină și prin grupuri de călăreți ce aduceau de știre pericolele de înfruntat și măsurile care se impun.

Principalele instituții juridice. Regulile de conviețuire aplicate în vechime în relațiile materiale dintre membrii comunităților vicinale de pe teritoriul țării noastre, au îmbrăcat forme multiple: organizare, administrare, regimul persoanelor, bunuri, succesiuni, obligații și contracte, pedepse. Toate aceste reguli având caracter de sistem normativ corespundea, în conținut și formă, nevoilor concrete ale acestor comunități, stadiului lor de dezvoltare¹⁴⁷.

Izvoarele scrise ale vremurilor subliniază vechimea acestor practici cu aplicare îndelungată, fără dubii ele reprezentau ordinea juridică fiind unica rațiune de a exista.

Proprietatea. Alături de proprietatea comună a existat și a început să se dezvolte proprietatea personală a familiilor asupra gospodăriei, vitelor și uneltelor de muncă. Sistemul distribuirii periodice a loturilor, practicat de geto-daci, a fost cunoscut și s-a menținut în perioada de început a evului mediu.

Populația de pe teritoriul patriei noastre era o populație sedentară, trăind în obști sătești, specificul de bază fiind proprietatea comună asupra pământului arabil care se atribuia familiilor obștilor prin tragere la sorți de către cel mai bătrân dintre membrii obștii căruia i se spunea „moșul” de unde și termenul de moșie.

Spre deosebire de migratori, locuitorii autohtoni aveau sistemul proprietății devălmașe asupra pământului iar pădurea, izlazurile, apele, izvoarele etc., fiind folosite în comun¹⁴⁸.

Rudenia și familia. Rudenia a fost cunoscută în acele vremuri, păstrând vechile formule din perioada daco-romană. De regulă, rudenia era naturală și prin alianță însă nu a fost exclusă nici rudenia spirituală. Aceasta din urmă a fost creată prin anumite practici; apare așadar o nouă formă de rudenie așa-zisa *rudenie prin înfrățire* ca rezultat al nevoilor sociale, uneori sub impuls religios și din superstiție (înfrățirea ziuaticilor, a lunaticilor, „înfrățirea de cruce” ori „înfrățirea pe moșie”).

Familia tradițională românească din acele vremuri a fost nucleară de tip butuc (*familia souche*), odată cu încheierea căsătoriei copii plecau din familia lor formând o nouă familie, cu excepția fiului cel mic care se căsătorea în casă, moștenea casa părintească continuând tradiția familiei¹⁴⁹.

¹⁴⁶ L. P. Marcu, *op. cit.*, p. 70.

¹⁴⁷ L. P. Marcu, *op. cit.*, p. 69.

¹⁴⁸ Principala consecință a stăpânirii în devălmașie a bunurilor de căpetenie cum era pământul, constă în imposibilitatea pentru fiecare membru din obște de a înstrăina părți din moșie. Regula s-a impus pentru a păstra cu sfințenie unitatea teritorială a obștei și exercițiul folosinței integrale a tuturor membrilor acelei obști. A se vedea E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p.40.

¹⁴⁹ Căsătoria avea lor în ordina vârstei ceea ce atrăgea după sine poziția avantajoasă a utimogeniturii, vârsta mireluri era mai mare decât vârsta miresei. Bunurile erau împărțite copiilor în principal la căsătorie, iar restul la

Cu ocazia unor ceremonii familiare (botez, logodnă, cununie) erau acordate daruri sărbătorilor, iar în cazul înmormântărilor participarea întregii familii și a altor membrii apropiați din comunitate era firească.

Obligații și contracte. Au fost cunoscute și s-au păstrat contractele și obligațiile tradiționale preluate din dreptul roman. În caz de vânzare, oferta îmbracă diverse aspecte, cel mai adesea printr-un semn special făcut pe obiectul vânzării („cruce”). Dacă vânzarea se referă la imobile, era necesar și acordul rudelor vânzătorului sau proprietarilor limitrofi imobilului scos la vânzare, cu toții aveau drept de preferință (*protimisis*) la cumpărare¹⁵⁰. Chiar așa fiind, prețiuinea nu a fost răspândită și cunoscută în toate regiunile țării¹⁵¹.

La vremea respectivă erau cunoscute și practicate pe scară largă o serie de alte operațiuni juridice ca: schimbul, donația, închirierea etc. Arvuna, ca măsură de siguranță în vederea încheierii viitorului contract, a existat și se dădea uneori într-o proporție prestabilită (un sfert, o treime etc.) din prețul contractului care urma să se încheie. Adeseori drept garanție părțile contractante dădeau „zalog” anumite bunuri ori angajau terțe persoane care garantau ducerea la îndeplinire a înțelegerii stabilite.

Sistemul punitiv. Sub aspectul dreptului penal sunt semnalate unele modificări față de perioada anterioară, datorate în special noului mod de viață și de organizare a obștilor sătești. În anumite zone unde sistemul punitiv gentilic a supraviețuit mai mult, legea talionului și compoziția privată s-au menținut.

Rănirea sau lovirea persoanei au constituit fapte penale chiar înainte de constituirea statelor feudale, pedepsele fiind stabilite în cadrul obștii cu luarea în seamă a tuturor împrejurărilor în care au fost comise. În concepția acelor vremuri, aceste fapte, deși ușoare în raport cu altele, erau considerate ca fiind de natură publică¹⁵².

Pedeapsa cu moartea a fost redusă semnificativ, aplicându-se vinovatului, de regulă, ca pedeapsă maximă alungarea din obște ce echivala cu o moarte civilă. Oprobiul public devine esențial, având rol deosebit în mecanismul punitiv al obștii; hoțul prins asupra faptului era plimbat prin întreaga comunitate împreună cu bunul furat aducându-se la cunoștința publicului fapta și pedeapsa ce urma să o suporte. De asemenea, erau practicate pentru diverse fapte strigarea și ironizarea făptuitorului peste sat, strigarea la horă sau cu prilejul anumitor sărbători, acordarea de porecle cu semnificația faptelor comise etc. În felul acesta opinia publică locală exercita un control și o înrâurire permanentă asupra celor ce nu respectau regulile de conviețuire¹⁵³.

moartea părinților, fetele având și ele vocațiunea succesorală după reducțiunea zestrei. A se vedea L. P. Marcu, *op. cit.*, p. 71.

¹⁵⁰ Când un proprietar voia să vândă de bună voie un imobil, el trebuia să-l ofere mai întâi rudelor sale, care erau preferate, pentru ca bunul să nu iasă din familie, și apoi vecinilor, dacă aveau interes a-și mări proprietatea lor. A se vedea D. Alexandresco, *Principiile dreptului civil român, vol. IV, cartea a III-a*, București, Tipografia Curții regale F. GÖBL FII S.A., 1926, p. 191.

¹⁵¹ V. Al. Georgescu, *Prețiuinea în istoria dreptului românesc*, Ed. Academiei, București, 1965, pp. 30-55.

¹⁵² M. Guțan, *op. cit.*, p. 40.

¹⁵³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 50-58.

PARTEA A DOUA

STATUL ȘI DREPTUL ROMÂNESC ÎN PERIOADA EVULUI MEDIU

CAPITOLUL I

1. Începuturile evului mediu

1.2. Trăsături generale

Periodizare. Creație a umanismului, noțiunea de ev mediu (*medium aevum*) a fost utilizată de istoriografia secolelor al XVII-lea – al XIX-lea în înțelesul de epocă de mijloc, intermediară între epoca veche și epoca nouă sau modernă. Ea nu a apărut simultan peste tot unde a fost cunoscută și corespunde, în general, orânduirii în care relațiile de producție predominante au fost cele feudale.

Istoricii împart evul mediu în trei perioade: feudalismul timpuriu; feudalismul dezvoltat și perioada de descompunere a feudalismului. Raportat la cele trei etape istorice ale evului mediu, din perspectiva istoriei statului și dreptului românesc există următoarea periodizare:

1. Perioada obștei sătești și a normelor sale de conduită (271/275 – sec. VIII d. Hr.)
2. Perioada țărilor și a legii țării în feudalismul timpuriu (sec. IX- XIV d. Hr.)
3. Perioada statelor românești și a dreptului în feudalismul dezvoltat (sec. XIV- 1821)¹⁵⁴.

Perioada cuprinsă între anul 271 d. Hr., și începutul secolului al X-lea este o etapă de tranziție către orânduirea feudală. După retragerea aureliană din Dacia are loc un proces de descompunere a vechilor relații social-economice facilitate fiind de începuturile migrațiilor pe teritoriul Europei, a diferitelor popoare către Roma și lumea romană.

1.2. Formarea relațiilor de producție feudale în Țara Românească și Moldova

Premise istorice. Împrejurările istorice vitrege, ca și unele particularități ale începuturilor orânduirii feudale, caracterizată în general prin fărâmițare politică, au făcut ca procesul de constituire a statului român centralizat să nu cuprindă dintr-o dată întregul teritoriu locuit de români, pe vatra Daciei străbune formându-se la început state feudale de sine stătătoare - Țara Românească, Moldova și Transilvania.

Formarea statelor feudale a constituit un proces complex și îndelungat în care „descălecarea” – asupra căreia istoricii își concentrează de obicei atenția – nu este decât aspectul final, momentul saltului calitativ a cărei pregătire a avut loc printr-o îndelungată

¹⁵⁴ E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 33.

acumulare concretizată în elementele constitutive ale statului de tip feudal pe teritoriul țării noastre¹⁵⁵.

Procesul de formare a orânduirii feudale a fost determinat de dezvoltarea forțelor de producție, de progresele înregistrate în tehnica agricolă și de existența unei populații sedentare trăind în așezări statornice¹⁵⁶. Sporește astfel productivitatea socială a muncii, se înmulțește populația și se intensifică legăturile dintre oameni. Îndeletnicirea de căpetenie a populației acelor vremuri în regiunile de șes și de coline o reprezintă agricultura și creșterea vitelor, iar în zonele de munte creșterea vitelor și vânatoarea¹⁵⁷.

Lucrările arheologice întregesc în chip fericit izvoarele narative (bizantine, maghiare și rusești) atestă așezări stabile pe întreg teritoriul fostei Dacii. În această perioadă cei aflați în fruntea comunității (*judicii*) își organizează stăpânirea lor asupra pământului, uneltelor, animalelor bazată pe munca familiei și a celor dependenți de familie, pe roire și pe moștenirea strict genealogică. Ceata cnezială avea la vremea respectivă o strânsă coeziune de tip frățesc: era formată din *fratres condiuisionales*, stăpâna în devălmășie cu cote ideale strict raportate la partea fiecărui frate originar (comparabil moșului sau bătrânului din obște, atestat în documentele de mai târziu), drepturile și obligațiile reciproce alcătuiau un *ius fraternitatis*¹⁵⁸.

Organizarea obștilor. Stăpânirea în devălmășie a pământului, animalelor, iazurilor etc., determină și organizarea obștilor. Pe teritoriul fostei Dacii în epoca post-romană au existat două categorii de obști: obștea teritorială a populației daco-romane răspândită pe cea mai mare parte a teritoriului și obștea gentilică compusă mai ales din populațiile care s-au așezat pe teritoriul fostei Dacii¹⁵⁹.

De modul cum erau duse la îndeplinire sarcinile avute față de puterea politică, era răspunzătoare întreaga obște. Întrajutorarea (claca) între diferite categorii de obști, familii sau membrii ai obștilor cu prilejul diferitelor lucrări erau aspecte bine conturate prin cutumele locale. A existat răspundere solidară a obștilor în cazuri delicate penale comise pe teritoriu după cum solidaritatea se menține pentru apărarea obștii în caz de primejdie¹⁶⁰.

În această perioadă s-a constituit sistemul de vechi hotare (hotare bătrâne sau din veac), în interiorul cărora se dezvoltă satele libere de moșneni sau megieși, de cnezi sau judeci, în Țara Românească și cele de răzeși sau megieși în Moldova¹⁶¹.

Începuturile cnezatelor și voievodatelor. Obștea își alegea din rândurile membrilor săi conducătorii, oameni buni și bătrâni și juzi care aveau mai ales atribuții judiciare. Tot din cadrul obștilor erau aleși conducătorii politici și militari, iar pentru uniunile de obști, cnezi și voievozi.

¹⁵⁵ L. P. Marcu, *Forme de guvernământ și regimuri politice în țările române în orânduirea feudală*, în Revista Română de Drept, Nr. 10/1968, p. 41-54.

¹⁵⁶ M. Guțan, *op. cit.*, p. 33.

¹⁵⁷ N. Stoicescu, *Continuitatea românilor*, București, Editura Științifică, 1980.

¹⁵⁸ De pildă, în Țara Hațegului când unul din frați, neavând urmași direcți, dăruiește la moartea sa partea nealeasă ce i-ar fi revenit din moșia comună, unui colateral, acesta nu moștenește efectiv decât „cu știrea și cu voia fraților și rudelor apropoate”. A se vedea V. Al. Georgescu, *Preemțiunea în istoria dreptului românesc*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1965, p. 24.

¹⁵⁹ Vl. Hanga, *Istoria dreptului românesc, cit. supra.*, p. 34.

¹⁶⁰ H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmășe românești, vol. II*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1959, p. 184 *apud* V. Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 25.

¹⁶¹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 46.

Cnezatele, voievodatele și așa-zisele țări de pe cuprinsul teritoriului țării noastre nu au fost decât rezultatul coagulării relațiilor dintre obști, dat fiind faptul că tuturor acestor formațiuni principala caracteristică consta în a-și apăra autonomia¹⁶². Formațiunile amintite și lupta lor cu bizantini sau cu maghiarii, în alianță sau în colaborare cu pecenegii și cumanii sunt frecvent menționate de cronicile vremurilor.

Prefacerile care au avut loc în cadrul obștilor sătești, determinate de condiții interne și externe, crează condițiile diferențierii sociale în sânul lor și, deci, premisele destrămării acestora. Se dezvoltă în același sens noua organizare politică a formațiunilor prestatale, pregătind temeinic cerințele formării statelor feudale românești¹⁶³.

1.3. Esența statului și dreptului din perioada de început a orânduirii feudale

Noțiuni generale. Formarea statelor feudale Țara Românească și Moldova pe teritoriul fostei Dacii este rezultatul unui lung proces de dezvoltare și adaptare a formațiunilor politice din secolele anterioare. De altfel relațiile feudale și evul mediu nu au apărut simultan acolo unde această orânduire a fost cunoscută. Statele feudale românești s-au format prin gruparea tuturor voievodatelor și cnezatelor existente, formând în jurul voievodului întemeietor un centru de putere unic. Voievodul întemeietor devine „mare voievod” și ia titlatura de domn.

Elemente ale lumii feudale apar la noi în secolul al IX-lea, odată cu încheierea procesului de formare a limbii și poporului român în spațiul carpato-dunărean, deși elemente sesizabile și sporadice au existat dintr-o perioadă anterioară¹⁶⁴.

Stratificarea socială. Creșterea productivității muncii, a cantității de bunuri suplimentare care putea fi pusă de către obști la dispoziția păturii conducătoare datorită slujbelor îndeplinite mai ales când dețineau mai multă vreme aceleași funcțiuni, dă posibilitatea conducătorilor și familiilor lor să ocupe poziții social-economice mai puternice. Pe de altă parte, acapararea prin uzurpare a diverselor bunuri ale obștii de către o pătură mai înstărită din interiorul ei, contribuie la destrămarea obști și la diferențierea cu caracter feudal a societății. Cele două clase sociale fundamentale ale societății feudale încep să prindă contur tot mai limpede. Așadar, elementele viitoarei clase feudale se află, în mod virtual, chiar în sânul obști.

Procesul de destrămare a obștilor. Odată cu creșterea productivității muncii și a plusprodusului din cadrul obștilor conducătorii obștilor își însușesc plusprodusul devenind tot mai bogați în detrimentul celorlalți membrii din obști. Se detașează astfel, trepatat, de masa de rând cei care dețin poziții însemnate de restul populației din obște, ducând la acapararea tot mai multor bunuri ale obști ducând trepatat la destrămarea obștii și la diferențierea cu caracter feudal a societății.

Din punct de vedere economic noile relații de producție care încep să se consolideze au reprezentat inevitabil un progres față de relațiile de producție sclavagiste anterioare.

¹⁶² Fl. Negoită, *op. cit.*, p. 52.

¹⁶³ E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 48.

¹⁶⁴ Șt. Pascu în *Istoria României. Compendiu* de M. Constantinescu, C. Daicoviciu, Șt. Pascu, Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1969, p. 109.

Raporturile de producție se formează de acum pe baza altor relații în care proprietatea feudală se află pe prim plan. De aceea progresul s-a resimțit în întreaga viață socială de pe teritoriul carpatic¹⁶⁵. În regiunile unde orânduirea sclavagistă a ajuns la deplină maturitate, orânduirea feudală s-a născut din destrămarea relațiilor sclavagiste, prin intermediul *colonatului*.

Situația politică și militară. Din punct de vedere politic, de asemenea, este semnalat un progres materializat în toate sferele de activitate. De regulă, proprietarul domeniului feudal este și conducătorul politic și militar. Tot ce este legat de buna organizare și exploatare a domeniului său se află sub directa sa îndrumare.

Primele cnezate și voievodate. Pe acest fundal economic și politic, conjugat cu situația internațională favorabilă și cu apariția unor dregători înzestrați cu simț politic și organizatoric încep să apară primi germeni ai formării statelor feudale românești. Izvoarele istorice fac referire la cnezate și voievodate în sudul Carpaților¹⁶⁶. Acestea erau organizate ierarhic pe baza raporturilor de vasalitate; voievozii aveau ca vasali mai mulți cnezi, iar aceștia din urmă pe proprietarii feudali, numiți în Diploma ioașiților „*majores terae*” – mai marii țării¹⁶⁷.

Unificarea cnezatelor și voievodatelor. În jurul anului 1310 prin unificarea cnezatelor și voievodatelor din dreapta și din stânga Oltului, se întemeiază statul feudal Țara Românească sub domnia lui Basarab I. Potrivit relatărilor cronicarului Miron Costin, în anul 1359 voievodul maramureșean Bogdan trece munții în Moldova, unde sprijinit de populația românească locală, alungă pe urmașul lui Dragoș, fiind recunoscut de feudații locali ca voievod¹⁶⁸.

Instituția domniei. La început domnul era ales. Ulterior regula alegerii la domnie a suferit transformări fiind înlocuită treptat cu transmiterea pe cale ereditară a calității de domn aflat în fruntea țării¹⁶⁹.

Treptat, în cadrul statului feudal se formează o scară ierarhică în fruntea căreia se află domnul ales pe viață de dintr-un grup restrâns de așa ziși candidați, însă întotdeauna trebuia să fie bărbat și să se bucure de încredere în rândul supușilor săi. Boierimea locală mai întotdeauna își revendica dreptul de a alege domnul țării însă, domnul odată ales, își manifesta tendința de a desemna succesorul ce urma să preia domnia după moartea sa, întemeindu-se în

¹⁶⁵ L. P. Marcu, *Forme de guvernământ și regimuri politice în țările române în orânduirea feudală, cit. supra.*, pp. 41-54.

¹⁶⁶ Realitățile social-politice dintre Carpați și Dunăre ale acelor vremuri sunt atestate de *Diploma Ioașiților* din anul 1247. Diploma cuprinde înțelegerea dintre regele maghiar Bela al IV-lea și preceptorul ordinului ioași Rembald, în vederea așezării cavalerilor în părțile carpato-dunărene cu misiunea de a le apăra împotriva unor noi invazii tătare, însă găsim aici relatări precise cu privire la existența unor cnezate, voievodate și „țări” localizate în sudul Banatului, vestul și sudul Olteniei, între Jiu și Olt, în zona Argeșului și în zona Hațegului. A se vedea Șt. Pascu în *Istoria României. Compendiu, de M. Constantinescu s.a., cit. supra.*, p. 127.

¹⁶⁷ M. V. Dvoracek, *op. cit.*, I, p. 104.

¹⁶⁸ În anul 1386 pe tronul Țării Românești ajunge Mircea cel Bătrân având principala preocupare de a preîntâmpina primejdia turcească după cuceririle turcești în Serbia, Bulgaria și Dobrogea. Domniile scurte și rivalitățile pentru ocuparea tronului Moldovei prejudiciau interesele Țării Românești. Este explicabilă, în această situație, intervenția lui Mircea pentru impunerea la domnia Moldovei a lui Alexandru cel Bun fiul lui Roman I. După domniile glorioase a celor doi voievozi, țările românești sunt cuprinse de frământări ajungând pradă fracțiunilor boierești în lupta pentru tron, prilej așteptat de puterile vecine a se amesteca în treburile interne a țărilor române. Ulterior, tronul Țării Românești este ocupat de Vlad Țepeș iar tronul Moldovei de Ștefan cel Mare, cei doi semnând o pagină de glorie în istoria poporului nostru. A se vedea Șt. Pascu, *Istoria României. Compendiu, de M. Constantinescu ș.a., cit supra*, p. 143 și urm.

¹⁶⁹ Pentru detalii privind urcarea la tron pe linie ereditară în Țara Românească și Moldova a se vedea E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 66.

acest mod o dinastie ereditară. Alegerea domnului nu era dreptul exclusiv al boierimii, obiceiul a impus ca alegerea să o facă o adunare a stărilor.

Asocierea la domnie. A fost o cale pașnică de a restrânge cercul prea larg al rudelor cu pretenții la domnie, prin proclamarea de către domnul în scaun a unui asociat la domnie. Urmărind să eludeze principiul alegerii, unii domni au găsit formula asocierii la domnie a fiului lor cel mai mare, cu scopul să-l urmeze la tron după moarte¹⁷⁰. Regula eredității nu a fost întotdeauna respectată, din cauză că unui pretendenți la domnie recurgeau adeseori la falsuri privind filiația lor, acaparând astfel tronul sau, uneori, boieri influenți, fără nicio legătură de rudenie cu domnul, ajutați de cercuri din jurul puterii ridicau domn pe un favorit al lor.

O altă formă de asociere la domnie a fost proclamarea de către domnul în scaun a unui asociat la domnie, altul decât fiul său (de regulă frați sau altă rudă apropiată) așa cum au procedat și voievozii mai înainte.

Recomandarea. A fost un alt procedeu prin care se putea influența pașnic alegerea noului domn. Recomandarea o adresa domnul adunării stărilor către sfârșitul vieții sale, cu privire la cel indicat să fie urmaș, în opinia sa, la tron.

Relații de subordonare. Voievozii, cnezii și jupanii încep să dețină averi însemnate, rangul fiecăruia fiind stabilit pe bază de avere deținută. Din această perioadă se consolidează relațiile de vasalitate între diverși proprietari de moșii în baza căreia unii se găseau în relații de subordonare față de alții mai puternici. În Țara Românească și Moldova, o influență însemnată asupra instituției domniei a avut-o modelul bizantin, domnul păstrând în continuare titlul de voievod exercitând prerogative de judecător suprem și de conducător al oastei.

Oastea. O poziție cheie în cadrul organizării militare era deținută de trupele marilor boieri care, în sistemul relațiilor de vasalitate răspundeau, în caz de primejdie, la chemarea domnului. În caz de primejdie se hotăra ridicarea la oaste a înregului norod a cărei preponderență o forma toți locuitorii mari și mici de la orașe și sate.

Chemarea la oaste avea loc prin strigarea în târguri ori prin sate a poruncii domnești indicând locul de adunare și ziua. Ulterior se formează oștirea permanentă, comandatul suprem fiind domnul sau principele, după caz.

Rolul bisericii. Odată cu formarea statelor feudale pe teritoriul fostei Dacii, un rol însemnat începe să dețină biserica creștină¹⁷¹. Sunt acaparate imense bogății funciare și valori mobiliare, cu largi prerogative juridice de care sunt legate venituri însemnate de mai-marii zilei și de capii bisericii. Pe de altă parte nu trebuie omis rolul însemnat al bisericii în cadrul mecanismului statului feudal prin sprijinul direct al dominației celor puternici pe care a justificat-o sub raport ideologic.

¹⁷⁰ G. Bonciu, *op. cit.*, p. 67 cu aparatul bibliografic citat.

¹⁷¹ Sunt consemnate de izvoarele acelor vremuri participarea episcopului Ursu din Cenad la lucrările Sinodului al VII-lea ecumenic (787), iar ducele Ahtum din Banat (secolul al XI-lea) avea în capitala sa *Urbis Morisena* (Cenad) o mănăstire ortodoxă având în frunte un ierarh. Izvoarele amintesc în secolele XII și XIII de așezări bisericesti în Dobrogea și în Transilvania, iar o scrisoare a Papei Grigore al IX-lea către Bela, principele Ungariei amintește de existența unor „pseudo-episcopi” români ce țin de „ritul grecilor” și care, opunându-se catolicizării, conving și pe catolici să treacă la ortodoxie. A se vedea L. P. Marcu, *Istoria dreptului românesc, cit. supra.*, p. 102.

Normele juridice. În această epocă dreptul se caracterizează prin predominarea obiceiurilor juridice asupra dreptului scris; precumpănirea sancțiunilor spirituale asupra celor materiale; nediferențierea dreptului canonic de cel laic în cadrul nomocanoanelor.

Începuturile dreptului public și privat. Un început de diferențiere a dreptului public de cel privat în practica administrației de stat începe să apară în cadrul imunităților acordate nobililor feudali, făcându-se o minuțioasă distincție între atribuțiile administrației domnești și cele senioriale. O deosebire netă apare în cadrul orașelor, când se ivesc dregătorii domnești și sunt stabilite cu precizie atribuțiile lor, în opoziție cu atribuțiile organelor administrative alese de oraș¹⁷². În esență, normele juridice cu privire la cnezate și voievodate alcătuiesc începutul dreptului public al țărilor române¹⁷³.

Pe plan juridic, proprietarul domeniului devine competent de a judeca litigiile de pe moșia sa și de a trage la răspundere supușii în conformitate cu obiceiul pământului. Lui îi revine dreptul de a lua toate măsurile în legătură cu domeniul respectiv inclusiv dreptul de vânzare.

Forme mai încheiate de gândire politico-juridică cu caracter laic încep să apară în Moldova și Țara Românească începând cu secolul al XV-lea odată cu intrarea în criză a regimului politic și al fărâmițării feudale.

1.4. Ius valachicum

Premise. Osmoza între populația băștinașă de origine dacă și coloniștii romani, începută în timpul stăpânirii romane în Dacia, a continuat și în perioada primelor migrațiuni ale popoarelor¹⁷⁴. Acest proces a dus la încheierea poporului român având ca bază băștinașii care și-au continuat în mod neîntrerupt existența. O primă dovadă o constituie limba română care și-a păstrat din limba latină fondul principal de cuvinte și structura gramaticală.

Începutul formării feudalismului pe teritoriul Daciei cucerite de romani este legat de apariția și funcționarea unui sistem normativ care a preluat elemente atât din vechiul drept cutumiar geto-dac, dar a adăugat acestora, în funcție de necesități, reguli juridice provinciale romane peste care s-au suprapus și unele norme impuse de specificul convețuirii cu popoarele migratoare. Acest tip de drept este rezultatul unui proces; el n-a fost creat de cineva anume, n-a fost codificat în scris, ci a urmat etapele formării poporului român, îmbogățindu-se mereu în funcție de cerințele și de specificul perioadelor; a fost păstrat tot ce era pozitiv din vechile obiceiuri și s-au preluat norme adaptabile comunităților românești din conviețuirea cu migratorii, mai ales că unii (slavii) au rămas printre băștinași ori s-au așezat în imediata lor vecinătate.

¹⁷² L. P. Marcu, *op. cit.*, p. 45.

¹⁷³ E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 59.

¹⁷⁴ V. Al. Georgescu, R. Vulcănescu, *Ius Valachicum. Extinderea și instituțiile lui*, în *Istoria dreptului românesc*, vol. I, Ed. Academiei R. S. R., București, 1980, pp. 172-189.

Semnificația și geneza noțiunii de *ius valachicum*. Noua realitate etnică a poporului român a fost cunoscută în din acele vremuri sub numele de *vlah* de unde se trage denumirea dreptului aplicabil *ius valachicum*¹⁷⁵.

Această formă juridică a fost denumită *ius valachicum*, adică „dreptul specific românilor”; el „a constituit la început un sistem destinat unei societăți comunitare fără clase, dar, după înblobarea comunităților vicinale în organisme politice de tip statal, el a devenit adevărat drept pozitiv, destinat să consolideze societatea în curs de neconținută stratificare”.

Geneza lui *ius valachicum*. A fost controversată în istoria noastră¹⁷⁶ N. Iorga, G. Fotino, I. Nădejde au considerat *ius valahicum* ca fiind de origine tracă; D. Cantemir, B. P. Hașdeu, V. Pârvan și alți istorici i-au acordat o proveniență exclusiv romană; I. D. Condurachi, C. Dissescu, au constatat că *ius valachicum* deține particularități impuse de epoca migratorilor și mai ales de conviețuirea populației băștinașe cu slavi, însă o analiză atentă ne relevă că fiecare din aceste posibile origini și-a pus amprenta pe specificul normelor acestui tip de drept care se prezintă ca o sinteză acceptată de o societate în curs de stabilizare statală.

Este evident, în primul rând, faptul că existența obștilor sătești în cadrul statului dac preroman și normele juridice care guvernau viața acestei obști sunt anterioare organizării statale dacice; ele sunt de proveniență tracă; este la fel de evident că romanii, în perioada de stăpânire a Daciei, au impus elemente juridice specifice, proprii Romei și adaptate condițiilor din provinciile cucerite; și este la fel de evident că scustele sau mai lungile perioade de conviețuire ale populației daco-romane cu migratorii și-au pus amprenta pe anumite părți din obiceiurile juridice ale populației din Dacia. Ceea ce a rezultat, a fost această sinteză care a fost acceptată de societate ca reflectare a necesităților sale de normare legislativă. De pildă, instituția „oamenilor buni și bătrâni” s-a păstrat ca un garant pentru aplicarea cu imparțialitate și după o dreaptă judecată a dreptății în obștile românești.

Natura și conținutul lui *jus valachicum*. În raport de perioada în care s-a format *ius valachicum*, adică dreptul românesc (valah) sau dreptul românilor (valahilor) ca sistem juridic de reglementare obișnuielnică, de obște în descompunere, trebuie avute în vedere finalitățile impuse de nevoile sociale începând din perioada de formare a statelor feudale românești și până în etapa consolidării lor¹⁷⁷.

În *ius valachicum* au intrat componente ale dreptului geto-dac din care amintim: zestrea, de exemplu; terminologia dreptului a fost asigurată prin intermediul limbii latine, expresii precum drept, dreptate, lege, judecată, jude, domn etc., sunt elemente de necontestat în această privință. Sensul lui jude, de exemplu, care avea ca semnificație primă pe aceea de „distribuitoare al dreptății” ne conduce la formula latinească a instituției numite *judex unus* care se aplica în Dacia începând cu etapa cuceririi ei de către romani. Elementele slave de drept au fost la nivel de detalii, fără să influențeze fondul sistemului.

¹⁷⁵ Numele de *valah* dat pentru identificarea poporului român apare pentru prima dată în documentele vremii în jurul anului 980 d. Hr., într-o scrisoare a împăratului bizantin Vasile al II-lea Macedoneanul, de unde rezultă că denumirea nu a fost conturată în acele timpuri ci anterior, în popor fiind folosită uzual devreme ce lucrările oficiale se referă la această denumire ca la orice lucru cunoscut. A se vedea P. P. Panaitescu, *Introducere la Istoria culturii românești*, București, 1969, p. 122.

¹⁷⁶ Cu privire la geneza sistemului normativ tradițional (*ius valahicum*) și opiniile care s-au format, a se vedea L. P. Marcu, *Istoria dreptului românesc*, cit. supra, p.73.

¹⁷⁷ V. Al. Georgescu, R. Vulcănescu, *op. cit.*, vol. I, p. 173.

Ca sistem de drept cu largă aplicare în teritoriile românești în epoca feudalismului timpuriu, *ius valahicum* a fost cunoscut și de străinii care au stăpânit temporar aceste teritorii de pildă ungurii în ținuturile din Transilvania. La rândul lor, românii care s-au stabilit pe alte teritorii în acea epocă au păstrat în comunitățile lor sistemul acestui drept cutumiar¹⁷⁸.

Dreptul cutumiar românesc se regăsește în documentele medievale și în tradiția oară sub denumiri diferite, care trimit la același fond. Astfel, în documentele din Transilvania redactate în latină, *ius valachicum* a fost denumit *mos, modus, ius, lex, ritus, consuetudo*. În documentele medievale redactate în slavonă, în Moldova și în Țara Românească, *ius valachicum* îl găsim sub denumirea de obicei sau *zacon*, la care se adaugă fie determinanți care îi atestă caracterul românesc, fie vechimea (*valaskoi zakon* sau *starî zakon*, dar și obicei vechi, obiceiul pământului, obiceiul de veac).

Documentele medievale scrise în limba română desemnează cutuma prin termenul lege, al cărui sens a fost întregit cu determinanți: legea țării, legea pământului¹⁷⁹. Este înafară de orice îndoială că, la un moment dat al evoluției popului român se făcea diferența dintre normele scrise ale dreptului și cutume ca norme nescrise; această distincție o găsim exprimată în formulări ca: „s-a judecat pre drept și pre lege” sau; în slavonă, *po pravo i po zakon* (în traducere – la fel ca și expresia românească).

Principalele caracteristici deținute de *ius valachicum*. Instituția juridică cunoscută sub denumirea de *ius valachicum* poate fi analizată și din punct de vedere al caracteristicilor pe care le deține. În doctrină, au fost extrase următoarele caracteristici ale lui *ius valachicum*¹⁸⁰:

- a) raportat la sistemul geografic al ținuturilor, fără nici o reținere se poate spune că acest drept a fost comun tuturor românilor;
- b) din punct de vedere social, *ius valachicum* este un drept unitar prin faptul că în trecut nu a existat în sistemul juridic de la noi un alt drept cu caracter țărănesc;
- c) din cele expune mai sus rezultă că *ius valachicum* este un drept țărănesc, un drept agrar al tuturor care erau legați de pământ;
- d) este un drept complex pentru că a reuși să reglementeze relații sociale complexe de la nivelul societății;

¹⁷⁸ Au existat încă din perioada evului mediu grupuri compacte de români care locuiau la sud de Dunăre, în sudul Poponiei (Galiția), în Ungaria, Slovacia Moravia, formând - potrivit numelui de *vlahi* dat de către migratori românilor - enclave în cadrul statelor întemeiate de aceștia numite *vlahii*. Ele se conduceau după norme juridice proprii în viața lor internă dar în relațiile cu statele respective țineau seama de statutul fixat de acestea. În documentele oficiale redactate în latinește de cancelariile acestor state dreptul vlahiilor era numit *jus valachicum*. Tot așa era numit în Banat și în Transilvania feudală dreptul românilor. Din cele menționate rezultă că nu doar pe teritoriul fostei Dacii a ajuns să se impună *jus valachicum* ca sistem normativ dar și în regiuni îndepărate unde românii au conviețuit sub stăpânire străină, menținând caracterul unitar al Legii țării. Pentru detalii și argumentări, a se vedea E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p.60 cu aparatul bibliografic citat.

¹⁷⁹ La noi, denumirea de lege pentru legea scrisă a fost acceptată destul de târziu în Evul Mediu, dacă ne raportăm la alte popoare din Europa. Abia odată cu scrierile bisericești și cu apariția pravilelor se poate vorbi despre începutul primelor coduri de lege scrise. Poate că așa se explică faptul de ce până atunci documentele nu au deosebit în mod substanțial dreptul scris de dreptul nescris cunoscut sub denumirea de obicei. Există și un alt sens pe care îl are legea la români, acela de credință religioasă, creștină, ortodoxă. Legea creștină a influențat conținutul moral al conștiinței indivizilor încă din perioada etnogenezei poporului român. Un argument în acest sens îl găsim în nomocanoanele bisericești pe care poporul nostru le-a denumit „legea dumnezeiască” sau „legea lui Dumnezeu”. Pentru detalii, a se vedea Fl. Negoită, *op. cit.*, p.63.

¹⁸⁰ Fl. Negoită, *op. cit.*, p. 64.

e) fără nici o rețineră a fost un drept elastic și receptiv în raport cu nevoile societății de atunci;

f) originalitatea vechiului drept românesc este dată de modul de viață al strămoșilor noștri organizați în obști vicinale și teritoriale;

g) jus valachicum își dovedește rezistența și perenitatea prin perpetuarea obiceiurilor care au dăinuit pe toată durata cnezatelor și voievodatelor românești până în epoca modernă.

Concluzie. *Ius valachicum* a însemnat un moment hotărâtor în individualizarea instituțională românească, mai cu seamă în constituirea statelor feudale românești, îngăduind totodată asimilarea creatoare în suprastructura politico-juridică de pe meleagurile noastre a unor elemente de cultură și civilizație din lumea înconjurătoare.

CAPITOLUL II

2. Transilvania în perioada secolelor IX – XV

2.1. Formarea voievodatului Transilvanei

Premise. Pentru a înțelege procesul de formare a voievodatului Transilvanei trebuie să se țină seama de următoarele elemente: existența formațiunilor prestatale românești, lupta feudalilor maghiari pentru cucerirea și organizarea teritoriului cucerit și tendința de autonomie a voievodatului față de regalitatea maghiară¹⁸¹.

Existența formațiunilor prestatale românești. Au existat în interiorul arcului carpatic mai multe voievodate: în nord cuprinzând zona maramureșeană, în vest pe teritoriul Banatului de astăzi și în zona Crișurilor. Din perioada secolului al IX-lea sunt semnalate pe cuprinsul Transilvaniei cele trei voievodate de tip feudal începător, având fiecare teritorii relativ întinse cuprinzând populațiile locale, care se opun năvălirii ungarilor în Transilvania¹⁸².

Pe lângă teritoriile întinse deținute de voievodate (ducate), au existat și regiuni mărginașe organizate în chip asemănător sub forma cunoscutelor „țări” dintre care amintim: Țara Făgărașului, Țara Hațegului, Țara Bîrsei etc. păstrându-și autonomia până târziu în evul mediu.

Lupta pentru autonomie a formațiunilor politice din Transilvania. Lupta formațiunilor politice românești din Transilvania este încununată de succes vremelnic, tuturor acestor formațiuni le este caracteristică stăruința de a se apăra împotriva maghiarilor, bizantinilor ori altor popoare din jur în alianță sau în colaborare cu ultimile populații migratoare: pecenegii și cumanii. După lupte grele, folosind și trădarea unor persoane la comanda de putere, conducătorii formațiunilor prestatale de pe teritoriul Transilvaniei au putut să fie supuși nu însă și țările lor, care-și mai păstrează încă aproape un veac existența proprie sub dominația pecenegilor.

Pătrunderea maghiarilor în Transilvania. Acest fenomen istoric s-a produs treptat, după mai bine de un secol, din cauza împotrivirii populației băștinașe care-și apăra modul de viață și organizațiile politice proprii¹⁸³.

Despre pătrunderea maghiarilor în Transilvania și începuturile dominației maghiare se poate vorbi începând cu a doua jumătate a secolului al XI-lea. Maghiari reușesc să își întindă stăpânirea asupra Transilvaniei, având și colaborarea unor cnezi și voievozi locali atrași prin făgăduieli cu privire la asigurarea stăpânirii unor părți din obștile sătești. După luarea în stăpânire a Transilvaniei de către regii maghiari, împrejurare care a avut loc după a doua

¹⁸¹ D. V. Firoiu, *op. cit.*, 1993, p.63.

¹⁸² Notarul *Anonymus* de la curtea regelui Ungariei din acele vremuri în lucrarea sa „*Gesta Hungarorum*” (Faptele ungarilor) amintește trei țări românești sau româno-slave, conduse de voievozi numiți de el *duci*, în luptă cu triburile maghiare: în Banat a lui Glad (poate Vlad), pe Crișuri a lui Menumorut și în Podișul Transilvaniei a lui Gelu. A se vedea M. V. Dvoracek, *op. cit.*, I, p. 132. În același sens C. Buzdugan *op. cit.*, pp. 41-46.

¹⁸³ E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 59.

pătrundere a ungarilor în Transilvania și înfrângerea căpeteniilor locale, s-a trecut la o serie de măsuri pe plan politic militar și religios. Procesul de organizare a acestei regiuni a fost de lungă durată, stăpânirea maghiară conturând sistemul feudal, a rămas în stăpânire câteva secole.

Biserica ortodoxă din Transilvania își continuă îndrumarea spirituală a populației autohtone iar, în paralel, odată cu pătrunderea maghiarilor biserica catolică își consolidează pozițiile prin domeniile obținute din partea regilor unguri exploatate cu ajutorul maselor de iobagi.

2.2. Organizarea voievodatului Transilvaniei

Organizarea administrativă. La începutul secolului al XII-lea regii arpadieni au încercat să introducă o instituție străină Transilvaniei, principatul, suprapusă vechilor voievodate și cnezate românești. Apoi, către a doua jumătate a aceluiași secol autoritățile maghiare au reușit să introducă în Transilvania organizarea teritorială bazată pe *comitate regale*¹⁸⁴. Cu toate acestea vechile organizații autohtone: voievodate, cnezate și țări – numite mai târziu districte românești (*districtus olachales*) - și-au păstrat autonomia până târziu în evul mediu, sub conducerea unor voievozi și cnezi locali. Aceștia, recunoșteau, respectau și aplicau, în rezolvarea diverselor probleme cu care erau confrunțați, vechiul drept românesc (*ius valahicum*).

Autoritățile obștești. Începând cu perioada secolului al IX-lea, atunci când voievodatul se dezvoltă și își menține autonomia în raport cu autoritățile ungare sunt pomenite *adunările obștești nobiliare*.

Adunările obștești nobiliare. Au existat în Transilvania adunări obștești nobiliare, la ele participă nobili din cele șapte comitate, clerul superior și uneori orășenii alături de țărănimea liberă. Cea mai veche mențiune a adunărilor obștești datează din anul 1288. Adunarea are atribuții mai cu seamă judiciare, dar nu trebuie omise atribuțiile ei fiscale, administrative și legislative, prin aceasta se atestă existența unui „*regnum Transilvanum*” distinct de „*regnum Hungariae*”.

Tot din această perioadă nobilimea își întărește pozițiile pe plan economic politic și militar. Urmează o epocă de fărâmițare feudală (secolele XIII-XIV) când nobili locali încep să își aroge tot mai multe drepturi față de coroană iar voievozii Transilvaniei și-au manifestat tot mai mult pretenția de a exercita puteri depline în Transilvania.

Spre sfârșitul secolului al XIII-lea, atunci când voievodatul, profitând de tulburările din regatul Ungariei își sporește autonomia, sunt pomenite adunările sau congregațiile nobiliare a căror activitate se desfășoară în paralel cu dietele Ungariei.

¹⁸⁴ Unul dintre cele mai vechi comitate a fost comitatul Cenadului, situat într-o poziție economică cheie în regiunea Mureșului și a Tisei. La mijlocul secolului al XI-lea cronicile vorbesc despre comitatul Salonicului situat în regiunile din nord pe cele două maluri ale Tisei, care pe măsura extinderii stăpânirii maghiare spre răsărit se extindea și el tot spre răsărit. Mai târziu comitatul Salonicului este întâlnit în regiunea Someșului și a Sălajului. Alte comitate au existat în Bihor, Cluj, Alba, Turda și Hunedoara așezate în regiuni economice importante. A se vedea M. V. Dvoracek, *op. cit.*, I, p. 133.

Diferențieri sociale. În raport cu Moldova și Țara Românească în Transilvania diferențierea socială este mai timpurie și mai izbitoare între căpeteniile feudale care conduc districte românești sau ducate slavo-române și țărani dependenți sau chiar sclavi atestați pe unele domenii mănăstirești. Relatări cu privire la aceste aspecte pot fi extrase din documentele vremii, în special din atestările notarului anonim al regelui ungar Bela al III-lea¹⁸⁵.

Prerogativele voievodului. La vremea respectivă voievodul era comandantul suprem al armatei¹⁸⁶; de asemenea, ca reprezentant al divinității pe pământ, domnul era și deținătorul puterii legiuitoare; cu toate acestea, obiceiul pământului cerea ca suveranul să exercite aceste prerogative după o prealabilă consultare cu sfatul domnesc sau chiar cu adunarea stărilor. Domnul numea și revoca dregătorii statului, declara stare de război sau încheia pace, comanda baterea de monedă, acorda privilegii și ranguri nobiliare, confirma dreptul de cetățenie, întemeia așezări urbane, primește soli străini și ambasadori, numește prelații bisericești, autentifica și confirma diverse acte etc.

Domnul deținea și prerogative judecătorești (reminiscență din perioada prefeudală când conducătorii comunităților aveau putere de judecată), manifestate cu multă ostentație, pentru a atrage atenția asupra puterii domnești și pentru creșterea prestigiului familiei domnitoare.

Puterea judecătorească a domnului, n-a fost diminuată sau știrbită de dominația turcească de mai târziu; în Transilvania jurisdicția voievozilor a fost adesea limitată de regii maghiari, care urmăreau să îngrădească în acest fel năzuințele lor spre autonomie.

Prerogativele executive ale domnului aveau drept scop asigurarea ordinii feudale. Într-un cuvânt, domnul avea prerogative stabilite în cursul timpului de dreptul cutumiar, într-un mod similar altor state din Europa feudală.

Încercări de mărire a prerogativelor voievozilor Transilvaniei. Începând cu perioada secolului al XIII-lea și mai ales din secolul al XIV-lea, voievozii Transilvaniei încearcă să-și mărească prerogativele și să transforme voievodatul într-o funcție ereditară. Sintagma *Regnum Transilvaniae* (sau *Transilvanum*) desemnează o „țară suverană din punct de vedere constituțional”; voievozi ca Roland Borșa¹⁸⁷, Ladislau Kan sau Lackfi aveau puteri depline și nu o dată și-au consolidat poziția în luptele pentru putere în unele case regale. Voievodatul, ca instituție de origine românească, s-a impus regalității iar dacă el n-a avut posibilitatea să devină independent în totalitate, nici regalitatea maghiară nu a avut suficiente forțe ca să-l desființeze, ajungându-se până la urmă la un compromis.

Luptele cu turcii, din etapa în care aceștia trec la cucerirea teritoriilor din Europa, vor contribui și ele la păstrarea unei individualități puternice din punct de vedere politic a

¹⁸⁵ M. Rusu, *Continuitatea daco-romană în perioada 275-568*, în *Istoria României. Transilvania, vol. I*, Edit. George Barițiu, Cluj-Napoca, 1997, p. 283 și urm. *Apud* M. Guțan, *op. cit.*, p. 45.

¹⁸⁶ În Transilvania documentele vorbesc despre oastea cea mare și oastea cea mică. De asemenea era cunoscută oastea regală și oastea nobiliară, toate fiind organizate pe steaguri (banderii). Orășenii care participau la oaste erau organizați pe bresle în frunte cu starostele breslei, care avea calitatea de comandant al steagului pe care îl conducea. Steagurile de orășeni participau numai la apărarea orașului. Izvoarele istorice pomenesc și de mercenari (ostași plătiți) care puteau fi recrutați din rândurile băștinașilor sau din rândurile străinilor. A se vedea M. V. Dvoracek, *op. cit.*, I, p. 207.

¹⁸⁷ Așa, de pildă, Ronald Borșa (1284-1294) voievodul Transilvaniei a nesocotit autoritatea regelui maghiar și a convocat o dietă a nobilimii din Transilvania, opunându-se și chiar nesocotind măsurile inițiate de către regele Andrei al III-lea, prin care regalitatea urmărea, în mod direct, să controleze cetățile nobililor devenite centre de rezistență împotriva regalității. A se vedea M. V. Dvoracek, *op. cit.*, I, p. 134.

Transilvaniei, dar și la întărirea rolului voievodatului în lupta de apărare a provinciei intracarpatică și a regatului¹⁸⁸.

Sfatul domnesc. Era format din marii boieri fiind considerat primul ajutor al domnului în conducerea statului. Sfatul avea rol consultativ în domeniile judecătorec și executiv, unele prerogative domnești fiind transferate acestui sfat domnesc, hotărârile trebuiau să fie întărite (confirmate) de către domn¹⁸⁹.

În Transilvania a existat și un sfat restrâns format din așa numiții *familiare*s, nobili de rang înalt apropiați voievodului (la un moment dat numărul acestora era de 12); la temelia organizării acestui sfat se aflau regulile dreptului cutumiar local.

Tendința de autonomie a voievodatului Transilvaniei față de regalitatea maghiară. În dorința lor de a stăpâni efectiv teritoriile cucerite, regii arpadieni au încercat să introducă în Transilvania, la începutul secolului al XII-lea o instituție politică străină acestor teritorii cunoscută sub denumirea de principat, suprapusă vechilor voievodate și cnezate românești¹⁹⁰. Rezistența autorităților locale nu a rămas fără efecte, la sfârșitul secolului al XII-lea voievodul Transilvaniei este recunoscut în continuare de autoritățile maghiare, bucurându-se de o largă autonomie. În anul 1291 românii din Transilvania participă ca egali în drepturi, la dieta specială convocată la Alba Iulia de regele Ungariei Andrei al III-lea¹⁹¹.

Numirea voievozilor de către regii Ungariei. Voievodul Transilvaniei dispunea de resurse importante economice și militare, este unul din motivele pentru care regele ungar își asumă dreptul de numire a voievozilor, dintre marii nobili, iar vicevoievozii erau numiți de voievozi dintre oameni lor de credință cu scopul de a-și asigura controlul asupra Transilvaniei¹⁹². Cu toate acestea, Transilvania continuă să își păstreze unitatea ei proprie chiar dacă voievodul era numit direct de către regele Ungariei. Puterea voievodului era limitată, nu toate prerogativele suveranității regale puteau fi exercitate de voievod; independența și unitatea Transilvaniei sunt posibile datorită „înaltului grad de dezvoltare socială a societății românești înainte de pătrunderea maghiarilor în Transilvania și organizării temeinice din punct de vedere politic a acestei țări.

Biserica și rolul ei în Transilvania. Un instrument de bază a fost atragerea populației băștinașe spre catolicizare, dat fiind că românii deși majoritari erau ortodoxi, iar unghurii sașii și secuii erau catolici¹⁹³.

Cu sprijinul regalității maghiare, a privilegiilor fiscale și a donațiilor, biserica catolică a desfășurat o acțiune continuă de convertire la catolicism a maselor ortodoxe românești. Fenomenul nu a avut efectul scontat chiar dacă episcopiile catolice de la Oradea, Cenad și

¹⁸⁸ După cucerirea Ungariei de către turci în urma bătăliei de la Mohács, Transilvania a beneficiat de o situație mai avantajoasă. Turcia a acceptat unele manifestări de independență ale Transilvaniei, fie de teamă că aceasta va trece de partea Austriei, fie pentru a preveni o eventuală unire a celor trei țări românești în lupta antiotomană pe care o duceau. A se vedea E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 95.

¹⁸⁹ Fl. Negoită, *op. cit.*, p. 92.

¹⁹⁰ Șt. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, București, 1993, p. 125 și urm.

¹⁹¹ Până la sfârșitul secolului al XII-lea regii maghiari au reușit să-și exercite dominația numai asupra nord-vestului Transilvaniei, celelalte zone din Transilvania au continuat să fie conduse, ca entități politice, de cneji și voievozi români o perioadă de timp însemnată. Pentru detalii a se vedea Fl. Negoită, *op. cit.*, pp. 88-89.

¹⁹² Șt. Pascu, *Voievodul Transilvaniei, vol. I*, Ed. Dacia, Cluj, 1971.

¹⁹³ În Transilvania religia ortodoxă a fost considerată ca tolerată de autorități, chiar dacă era credința populației românești, și în mod deosebit a majorității maselor țărănești. Pentru detalii a se vedea M. V. Dvoracek, *op. cit.*, vol. I, p. 206.

Alba Iulia și mănăstirile catolice au fost înzestrate prin danii cu întinse pământuri smulse băștinașilor. Ca pretutindenii în lumea catolică, acestea pretind și dijma bisericească, inițial credincioșilor catolici iar mai târziu și de la ortodoksi.

Așadar, înăsprirea situației populației din Transilvania s-a datorat și din cauza obligațiilor față de biserică constând în a zecea parte în natură din produsele agricole, vin și animale (*decima*), la care se adaugă numărul de zilele de muncă anuale, cu brațele sau cu animalele¹⁹⁴.

Cu toate presiunile exercitate de mai marii autorității regale și ai bisericii catolice, marea majoritate a populației românești din Transilvania a rămas ortodoxă, reușind să se mențină și să se dezvolte pe plan instituțional.

2.3. Măsuri luate de regii arpadieni în Transilvania

Scopul măsurilor. Pentru întărirea stăpânirii asupra teritoriilor cucerite și de apărare, regele ungar Gheza al II-lea a mutat pe secui, din părțile bihorene și din unele părți ale Ungariei mai întâi în regiunea Târnavelor iar apoi în sud-estul Transilvaniei unde se găsesc astăzi, cu misiunea lor principală de a apăra trecătorile Carpaților Orientali împotriva cumanilor. În schimbul acestor obligații, secuii sunt răsplătiți cu o seamă de privilegii de care se vor bucura multă vreme după aceea.

Pe la mijlocul secolului al XII-lea sunt aduși în Transilvania elemente germanice, sașii fiind așezați în părțile Sibiului, Brașovului, Bistriței, Târnavelor.

Din motive de ordin economic, militar și religios (catolicizarea populației ortodoxe românești) au fost colonizați în Țara Bârsei cavalerii teutoni beneficiind de o serie de drepturi importante. Ulterior teutonii au fost alungați din Țara Bârsei așezându-se în Prusia.

Scaunele săsești. După venirea în Transilvania, sașii s-au organizat în obști săsești având un număr variat de familii bucurându-se de autonomie administrativă. Obștea avea în frunte un conducător ales din rândul maselor. Mai târziu conducerea obștii (*richter*) devine ereditară. Mai multe obști formau împreună comitate, ulterior comitatele s-au transformat în scaune¹⁹⁵.

În fruntea fiecărui scaun se găsea un jude regal. Pe lângă judele regal și subordonat acestuia se afla câte un jude scăunal, ales de către obștea scaunului.

Atribuțiile judeului regal și a judeului scăunal erau, cu precădere, în materie de judecată, în diverse probleme de ordin militar, administrativ-fiscale (colectarea și repartizarea impozitelor către populație) organizatorice și edilitare.

Scaunele secuiești. Secuii au fost așezați în Transilvania în interiorul arcului capatic de către coroana maghiară, având rosturi militaro-grănicerești. Organizarea lor administrativ-

¹⁹⁴ D. V. Firoiu, *op. cit.*, 1993, p. 115.

¹⁹⁵ Sunt menționate în documentele vremii scaunul Sibiu, Sebeș, Cincu, Rupea, Sighișoara, Orăștie, Nocrich și Miercurea. Ulterior au apărut și scaunele Mediaș și Șeica. Toate scaunele săsești din provincia Sibiului purtau denumirea de „șapte sacune” dintre care Sibiu avea poziție privilegiată. Pe lângă scaune au existat în Transilvania și două districte săsești: districtul Brașovului și districtul Bistriței conduse de un jude ales de obște. A se vedea M. Guțan, *op. cit.*, p. 114.

teritorială a avut ca model formele premergătoare scaunelor, ulterior denumirea de scaun (*sedes*) se va generaliza.

În fruntea scaunului se afla *comitele secuilor* având autoritate supremă, ales și revocat de coroana maghiară din rândul nobililor locali. Dintre atribuțiile mai importante ale comitelui secuilor se remarcă cele pe plan militar, administrativ și judiciar. Din anul 1426 comitele secuilor era reprezentat în fiecare scaun de către un *jude regal* numit de comite dintre apropiații săi având rolul de a veghea la îndeplinirea poruncilor comitelui, de a controla modul de îndeplinire a justiției scaunale și se ocupa cu strângerea dărilor supușilor.

Fiecare scaun avea un *căpitan* și un *jude scăunal*, acesta din urmă cu rolul de a prezida forul de judecată al scaunului. Ambii dregători erau aleși din rândul stărilor populației secuiești: fruntași (*primores*) și călăreți (*primipili*)¹⁹⁶.

2.4. Principalele instituții administrative și legislația din Transilvania

Comitate și districte. În secolul al XII-lea Transilvania a fost împărțită în comitate alături de care au continuat să viețuiască organizații politico-administrative vechi: districte sau scaunele românești. Acestea din urmă au exercitat o influență puternică în organizarea scăunală a populațiilor colonizate pe teritoriul Transilvaniei și la curbura arcului carpatic, după cum, la rândul lor, populațiile colonizate în acele teritorii (sașii și secuii) au influențat în mod benefic populația băștinașă din zonă.

Voievodatul și principatul autonom. Din secolul al XIII-lea până în anul 1541 în Transilvania a existat instituția voievodatului iar din 1541 până în 1691 cea a Principatului autonom¹⁹⁷. Împrejurările vremii au silit pe ardeleni să își poată realiza tendințele sale de organizare într-un principat autonom în condițiile luptei pentru stăpânirea regatului ungar dintre gruparea ferdinantistă și zapolistă. Este motivul pentru care s-a acceptat suzeranitatea Porții otomane de către reprezentanții Transilvaniei. Cu toate că acceptând suzeranitatea Porții, în Transilvania vor fi urmări negative (plata tributului și a celorlalte obligații, unele amestecuri în treburile interne), turcii au fost nevoiți să recunoască Principatului autonom transilvan, mai multe libertăți și un regim mai ușor decât altor țări vasale.

a) Izvoarele juridice din Transilvania

Premise. La fel ca la alte popoare din acele vremuri au existat și în Transilvania două izvoare juridice formale: mai întâi cutuma și apoi legea scrisă. Aceasta din urmă a apărut mai târziu, sub influența legislației autorităților care își încearcă stăpânirea asupra Transilvaniei. Trebuie menționat totuși că în timpul dominației popoarelor migratoare, locuitorii Transilvaniei s-au călăuzit după norme juridice proprii.

¹⁹⁶ M. Guțan, *op. cit.*, p. 115.

¹⁹⁷ Înfrângerea armatei maghiare la Mohács de către sultanul Soliman cel Mare în anul 1526, cu toată colaborarea dintre domnul Țării Românești, Radul de la Afumați și regele Ungariei, a constituit prologul dezmembrării regatului ungar aflat de acum sub stăpânirea turcilor. În condițiile intensificării luptei pentru obținerea tronului regatului Ungariei dintre partida care îl susținea pe Ioan Zapolya, voievodul Transilvaniei, și partida care opta pentru Ferdinand de Habsburg, Transilvania își poate realiza tendințele mai vechi de organizare a sa într-un principat autonom. În aceste împrejurări ardelenii au fost siliți să accepte suzeranitatea Porții otomane. A se vedea, Șt. Pascu în *Istoria României. Compendiu*, de M. Constantinescu, s.a. *op. cit.*, p. 187.

Obiceiul. Din cele mai vechi timpuri pe meleagurile Transilvaniei au existat reguli juridice bazate pe obiceiuri (cutumă). Ele au păstrat trăsăturile anterioare atât în formă cât și în conținut. O trăsătură definitorie pentru Transilvania este existența rânduielilor juridice întemeiate pe obiceiurile create și aplicate de populația românească majoritară.

Tot în cadrul dreptului nescris se situează și posibilitatea tranșării diverselor litigii chiar de către părți, aspecte pomenite în numeroase documente dintre care amintim: un document din anul 1220 se referă la împăcarea părților în urma scoaterii ochilor; în anul 1326 un alt document vorbește despre împăcare în caz de omor, schilodire și diferite pagube materiale iar în anul 1644 diverse documente amintesc despre împăcarea părților în urma pricinuirii unor pagube materiale¹⁹⁸.

În sistemul juridic din Transilvania tranșarea litigiilor dintre părți putea să aibă loc și atunci când obiectul aceluia litigiu este unul de natură civilă. Astfel, este admisă tranzacția între părți în cursul procesului, dar înainte de pronunțarea hotărârii. În strânsă legătură cu instituția tranzacției a existat și posibilitatea de a tranșa litigiul prin arbitraj. Arbitrii erau aleși ad hoc, pentru fiecare caz în parte, alcătuind împreună instanța arbitrală. Sentința pronunțată de arbitri era obligatorie pentru părți, asigurarea executării ei fiind de competența instanțelor de judecată. Aceste reguli nescrise au oglindit un sistem juridic bazat pe comunități restrânse având stăpânire, folosință și responsabilitate colectivă asupra bunurilor aflate în comunitate¹⁹⁹.

Dreptul scris. Introducerea dreptului scris nu a fost un proces brusc dimpotrivă, a fost un proces lent evoluând în timp alături de dreptul bazat pe vechile obiceiuri nescrise. În Transilvania, legislația scrisă a fost mai avansată decât în celelalte teritorii românești. De pildă, responsabilitatea colectivă a obștilor sătești în materie penală nu se baza pe cutume, fiind reglementată prin legislația scrisă din Transilvania. Găsim asemenea dispoziții scrise pentru cazurile de scăpare a infractorului de sub paza încredințată obștii sătești sau de neglijare a îndatoririlor de a prinde și aduce pe răufăcător înaintea dregătorilor.

b) Principalele instituții juridice

Proprietatea. Formele de proprietate sunt determinate de existența comunităților din vremea respectivă. Obștile vicinale erau la început conduse de o căpetenie aleasă de către membrii obștii, însă ulterior conducerea a devenit ereditară. Mai târziu obștile teritoriale se unesc între ele formând uniuni sau confederații de obști compuse din reprezentanții obștilor sătești. Aceste aspecte au influențat formele dreptului de proprietate al obștilor și al membrilor ei²⁰⁰.

¹⁹⁸ Tarifarea răscumpărării a determinat de-a lungul vremii precizarea prin acte normative a sumei de plată datorate în caz de omor, sumă care diferă în raport de categoria socială din care făcea parte victima: pentru uciderea prelaților și baronilor suma era fixată la 100 mărci, iar pentru uciderea nobililor obișnuiți suma se cifrează la 50 de mărci. Sub aceste aspecte se observă că în Transilvania tarifele în caz de omor erau diferite față de alte provincii ale regatului Ungariei, fiind aici: pentru nobili de 66 de florini iar pentru țărani 25 de florini. În caz de mutilări (tăierea mâinilor, urechilor, nasului, scoaterea ochilor și rănirea feței „rusticilor”), tariful era de 20 de florini; pentru scoaterea dinților 6 florini. A se vedea, Colectiv, redactor și responsabil de volum VI. Hanga, *Istoria dreptului românesc, cit. supra.*, p.432.

¹⁹⁹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, pp. 215-234; Gh. Bonciu, *op. cit.*, p. 97.

²⁰⁰ Fl. Negoită, *op. cit.*, p. 109.

Proprietatea comună în devălmășie și proprietatea individuală. Proprietatea asupra bunurilor imobiliare în cadrul obștii sătești avea un dublu caracter: individuală asupra terenurilor de cultură și comună în devălmășie asupra celorlalte terenuri. S-a permis la un moment dat, cu aprobarea obștii, ca anumite terenuri comune să treacă în folosința personală a unor familii sau persoane, fără ca obștea să piardă în totalitate toate drepturile asupra acelor terenuri.

Modurile de transfer ale proprietății aveau loc prin acte juridice (vânzare, schimb, donație, testament etc.) dar s-a permis și dobândirea proprietății pe baza unor fapte materiale: uzucapiune, ocupațiune, vânătoare.

Familia. A continuat să existe sub vechea formulă din perioada daco-romană. Șeful familiei fiind autoritatea supremă, avea dreptul să dispună de toate bunurile și mijloacele din familie și în mare măsură de membrii familiei sale²⁰¹. Acest ultim aspect a stat la baza familiei patriarhale romane, fiind introdus în dacia după cucerirea romană.

Căsătoria avea loc cu raportare la vârsta viitorilor soți, vârsta mirelui, de regulă, era mai mare decât vârsta soției. Ceremonia căsătoriei îmbrăca ritualurile și cutumele existente din etapa anterioară însă avea la bază consimțământ soților raportat la voința șefilor lor de familie a căror decizie era hotărâtoare.

Rudenia putea fi de sânge, prin alianță sau spirituală, aceasta din urmă capătă o pondere însemnată odată cu răspândirea creștinismului.

Moștenirea. Normele care vizează moștenirea au la bază vechile cutume bazate pe rudenia de sânge, rudele mai apropiate cu defunctul aveau prioritate la moștenire față de rudele îndepărtate.

Au fost cunoscute și se aplicau regulile moștenirii testamentare, la început testamentul îmbrăcând doar forma orală, încheiat în prezența martorilor, iar într-o perioadă târzie s-a trecut la aplicare trepată a testamentului scris.

Procedura de judecată. Treptat, regulile cu privire la modul cum se desfășoară judecata s-au perfecționat. Procedura chemării în judecată în dreptul feudal din Transilvania cunoaște două momente:

a) o primă fază constă în depunerea acțiunii de către parte la instanța competentă (*in ius vocatio*) în care se formula pretenția contra pârâtului arătându-se împrejurările în care au avut loc faptele.

b) ulterior, urma o nouă fază constând în înștiințarea părții adverse (pârâtului) să se prezinte în ziua fixată pentru judecată la locul stabilit pentru derularea judecății.

Durata desfășurării proceselor a fost stabilită distinct în sistemul juridic din Transilvania, legile au prevăzut pe lângă procedura normală, obișnuită, și o procedură accelerată pentru anumite categorii de cauze a căror soluționare impunea celeritate.

Încă din feudalismul timpuriu a mai existat o procedură specifică sistemului juridic feudal transilvănean acela al ordaliilor (*ordalia iudicium Dei*) sau „judecata lui Dumnezeu”

²⁰¹ Spre deosebire de gintă care constituia un grup social extins, familia, ca formă de organizare a vieții sociale, are o formă mai restrânsă deși este direct coborâtoare din gintă. În societatea sclavagistă romană familia era compusă din totalitatea indivizilor aflați sub puterea unui singur capt de familie (*pater familias*). Cine se află în legătură directă cu *pater familias* face parte din familie fiind supus puterii acestuia. Pentru detalii a se vedea T. Sâmbrian, *Drept roman. Principii instituții și texte celebre*, Casa de cultură și presă „ȘANSA” – SRL, București, 1994, p. 66.

cunoscute mai cu seamă cu privire la mijloacele și pedepsele aplicate în diferite cazuri penale de importanță majoră²⁰².

La fel ca în Țara Românească și Moldova, dreptul feudal cutumiar din Transilvania nu a cunoscut instituția autorității lucrului judecat, însă partea nemulțumită de sentința pronunțată avea dreptul de apel (*apellatio*) la scaunul de judecată superior. Înainte de aceasta, a existat calea plângerii contra judecătorului nedrept, însă au fost stabilite măsuri și pedepse împotriva părții care fără teme depune asemenea plângeri.

²⁰² Documentele vremii amintesc forme de ordalii aplicate în cazuri diferite. O primă formă a ordaliilor era aceea a fierului înroșit (*ritus exameni ferri candentis*) măsură aplicabilă mai ales în cazurile privind recunoașterea de către presupușii făptuitori a diverselor fapte comise; o altă formă de ordalie era aceea a apei (*examenum aquae*) despre care se cunosc puține amănunte, doar că era aplicată sub două modalități: a apei fierbinți și a apei reci, fără alte precizări; duelul judiciar dintre împricinați avea caracter ordalic incontestabil. Duelul nu se aplica în cauzele de natură ecleziastă ci numai în cauzele de natură laică. Părțile puteau lupta personal sau prin reprezentanți afară de cazul când duelul avea loc între clerici, femei, și marii feudali în frunte cu regale când lupta avea loc numai prin reprezentanți aleși. Pentru detalii a se vedea, Colectiv, redactor și responsabil de volum VI. Hanga, *Istoria dreptului românesc, cit. supra.*, p.421.

CAPITOLUL III

3. Structura statală și dreptul din Țara Românească și Moldova în perioada evului mediu dezvoltat

3.1. Aspecte generale

Situația internă. Moldova și Țara Românească în prima parte a secolului al XVI-lea a fost dominată de lupte interne pentru domnie între fracțiunile boierești și domnii aflați la putere. Încă dintr-o perioadă anterioară boierimea nu ezită să facă apel la ajutorul forțelor străine, cărora li se oferă prilejul de a se amesteca în problemele interne ale țărilor române.

Situația externă. Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea tendințele expansioniste a celor trei mari state: otoman, habsburgic și polonez se manifestă în diferite părți ale Europei. Imperiul otoman reprezenta unul dintre cele mai mari pericole pentru țările Europei, iar în particular pentru țările române. Chiar după moartea lui Soliman cel Mare în anul 1566, în pofida crizei cu care a fost confruntat, Imperiul Otoman a rămas o amenințare deosebită dispunând în continuare de forțe pentru a-și menține dominația în sud-estul Europei.

Situația economică și socială. În perioada de dezvoltare a feudalismului țările române realizează progrese din punct de vedere economic, administrativ și cultural cu toate că lupta pentru putere a diferitelor cercuri boierești continuă să domine viața politică. Agricultură înregistrează un progres apreciabil prin folosirea unor unelte mai performante și cultivarea rațională a pământului. Plugul se perfecționează, piesele din fier se înmulțesc, cultura cerealelor începe să se facă prin asolament bienal²⁰³.

Dezvoltarea mineritului, a prelucrării metalelor și a meșteșugurilor favorizează schimbul de mărfuri și dezvoltarea localităților. Locul schimbului în natură (troc) este luat treptat de negoțul prin mijlocirea banilor.

De acum, structura socială se conturează tot mai limpede, cele două categorii sociale principale: *privilegiații*, din care făceau parte feudații laici și bisericești și patriciatul orășenesc, pe de o parte, și producătorii de bunuri materiale, pe de altă parte, din care fac parte țărănimea, liberă și dependentă, orășenii de rând, lucrătorii de la ocnele de sare și din mine, se separă tot mai mult ca interese și idealuri de viață.

Cea mai umilă categorie socială era cea a robilor; numeroși în Țara Românească și Moldova, fiind lipsiți de pământ, animale și drepturi, robii erau supuși la cele mai istovitoare munci pe moșiile feudalilor²⁰⁴.

²⁰³ Principalele surse de venituri ale locuitorilor țărilor române proveneau din agricultură, viticultură, creșterea vitelor, albinărit, pescuit, exploatarea sării și a pădurilor. Viticultura și creșterea vitelor cunosc cea mai mare dezvoltare aducând însemnate venituri domniei și nobilimii. Produsele celor două ramuri apar ca principale articole de export, subliniate în primele privilegii comerciale ale domnilor Țării Românești și Moldovei, acordate Brașovului și Liovului. A se vedea M. V. Dvoracek, *op. cit.*, p. 146.

²⁰⁴ Cei mai numeroși erau robii țigani, originari probabil din India, se stabilesc în țările române pe la începutul secolului al XIV-lea, fiind, mai ales, meșteșugari pe la curțile feudale. Au mai existat și robii tătari a căror proveniență era din prizonierii de război și își desfășurau activitatea pe moșii sau în sălașele stăpânilor lor. Cu toții erau lipsiți de drepturi putând fi vânduți, dăruiți ca orice bun mișcător sau nemișcător. Comparativ cu

3.2. Principalele instituții juridice

Legea țării. Menținerea regulilor tradiționale în cadrul obștilor din țările române au fost ulterior acceptate și întărite, în parte, de către autoritățile politice statale. Aceste reguli au devenit norme juridice, cărora li s-au adăugat altele create în condițiile noi, apărute după consolidarea voievodatelor.

Legea țării este o creație românească, izvorâtă din modul de viață al strămoșilor, dezvoltată apoi de către populația țării în condițiile organizării lor în obști și în formațiuni cu caracter feudal²⁰⁵.

Legea țării a fost aplicată pe întreg teritoriul stăpânit de români, deci a unui teritoriu locuit de o populație politicește organizată, mai întâi ca un drept cutumiar original, românească, de către autoritățile centrale, ulterior acest drept a fost completat și a suferit transformări, atât prin întărirea și confirmarea obiceiului dar și ca urmare a creării unor reguli noi, fără ca vechile reguli să fie respinse definitiv.

Procesul de întărire și confirmare a regulilor cuprinse în Legea țării a fost însoțit de măsuri de filtru și cenzură din partea statului și a bisericii atunci când unele reguli erau dăunătoare, nefolositoare sau contrare credinței creștine²⁰⁶.

Concluzie. Normele juridice care s-au cristalizat în perioada feudalismului timpuriu, treptat au format un ansamblu unitar de reguli primind denumirea de *Legea țării*, având semnificația unui sistem juridic al unei societăți organizate politic în țări²⁰⁷.

Aspecte cu privire la proprietate. Dezvoltarea relațiilor feudale pe teritoriul țării noastre, a fost determinată, în primul rând, de dezvoltarea proprietății feudale. În vremurile de început ale feudalismului proprietatea avea caracter de proprietate subordonată făcând din suzeran proprietarul pământului iar din vasal un posesor al acestuia, după care a trecut prin forma de proprietate divizată conferind suzeranului un *dominium directum*, iar vasalului un *dominium utile*, iar în final a sfârșit prin a ajunge o proprietate deplină în mâinile nobililor feudali.

Forme de proprietate. Dreptul de proprietate prezenta în perioada medievală un caracter complex, din care nu trebuie să ometem că marea proprietate aparținea domnului, marilor boieri și bisericii. Altfel spus, în perioada medievală proprietatea era nobiliară și țărănească. Pe bază de cutume, șeful statului deținea un drept de proprietate eminentă (*dominium eminens*) asupra întregului pământ al țării.

Proprietatea domnească avea o compoziție diferită cuprinzând inițial, pământurile fără stăpân, pământurile rezultate din moșteniri vacante sau confiscate prin trădare, cetățile și

sclavii de odinioară, poziția robilor din evul mediu era deosebită. Astfel, robii aveau oarecare bunuri în proprietate personală, iar stăpânii lor nu aveau dreptul de a-i ucide. În mod deosebit, robii țigani își aveau normele lor de organizare socială de tip gentilic, trăiau grupați în anumite comunități (colibe, sălașe etc) și aveau un conducător căruia i se supuneau și care dispunea de drepturi foarte largi. A se vedea M. V. Dvoracek, *op. cit.*, I, p. 156.

²⁰⁵ I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română*, Ed. Academiei RSR, București, 1970, p. 100 și urm.

²⁰⁶ În condițiile în care limba oficială a cancelariei domnești era slavona, terminologia prin care Legea țării apare în actele domnești aparține acestei limbi: *zacon* (lege), *zemli* (de la *zemlea* - țară/pământ). Procesul de românizare a terminologiei juridice a avut loc la sfârșitul feudalismului a determinat o traducere a sintagmei *Legea țării/zacon, zemli* prin legea pământului sau obiceiul pământului. Pentru detalii a se vedea, M. Guțan, *op. cit.*, p. 52.

²⁰⁷ E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 58.

minele regale²⁰⁸. Proprietatea nobiliară avea ca titulari aristocrația feudală iar proprietatea țărănească se baza pe țărani liberi din societate. A existat și o proprietate mijlocie și mică, în categoria acestor proprietari intrând boierimea mijlocie și mică.

Proprietatea imobiliară a țărănimii libere era predominantă în devălmășie și o mică parte în stăpânire individuală. Cu timpul proprietatea imobiliară a țărănimii libere devine tot mai restrânsă, prin pauperizarea lor, consecința fiind vânzarea terenurilor codevălmașe ale comunității, iar țărani deveneau dependenți de marile proprietăți feudale. Sunt consemnate în documente țărani liberi proprietari de terenuri, evident modeste, în comparație cu proprietatea boierească sau bisericască. De regulă, proprietatea țărănească cuprinde pământul țăranilor liberi, moștenit sau dobândit împreună cu inventarul agricol compus din unelte și animale²⁰⁹. Lor li se permitea să dețină în proprietate comună, mori, iazuri etc.

În cazul țăranilor iobagi se poate vorbi doar de dreptul lor de proprietate asupra mijloacelor de producție nu și de lotul de pământ pe care îl lucrează, aceștia având numai drept de folosință²¹⁰. În schimbul dreptului de folosință, țărani iobagi aveau obligația de a da proprietarilor de pământ o rentă în produse și munci prestate cu brațele sau cu vitele.

Cu privire la categoriile de bunuri, importanță deosebită a prezentat distincția dintre bunurile mobile și imobile, cele din urmă fiind considerate de importanță mai mare decât primele. Cei care dețineau în proprietate pământ sau clădiri (case, cetăți etc.) în realitate, dețineau puterea și mijloacele de constrângere față de ceilalți care nu aveau sau aveau pământ puțin. De aici, importanța deosebită acordată pământului, principala sursă de subzistență pentru orice individ sau comunitate.

Moduri de dobândire a proprietății. În țările române proprietatea medievală putea fi dobândită prin moduri originare și moduri derivate.

Moduri originare. Cu privire la modurile originare de dobândire a proprietății remarcăm deștelinirea prin punerea în valoare a pământurilor nelucrate și nestăpânite de nimeni. În realitate, deștelinirea și curățura erau modalități ale ocupațiunii existente în dreptul roman prin care se putea deveni proprietar, asupra terenului fără stăpân ori abandonat, de cel care îl pune în valoare.

În toate cazurile, aceste moduri originare de dobândire a proprietății trebuiau să aibă confirmarea domnului. Mutațiile de proprietate imobiliară (vânzări-cumpărări, donații, testamente, constituiri de dotă, înfrățiri de moșie, confirmări de terenuri alodiale etc.) erau întărite de cancelaria domnească prin hrisoave domnești, specificând prin diferite formule

²⁰⁸ De acest drept „*eminent*” se leagă anumite prerogative ce aparțineau în exclusivitate domnului. Astfel, la orice mutație de proprietate, domnul, în Moldova și în Țara Românească, trebuia să-și dea aprobarea pentru acel transfer al proprietății. De aici existența hrisovului domnesc în cele două țări în care erau, printre altele, consemnate și tranzacții dintre părți. Trebuie menționat că a existat și în Transilvania încuviințarea regelui (*consensus regius*) cu privire la transferul proprietății dintre părți, având formule asemănătoare cu cele din Moldova și Țara Românească. A se vedea Vl. Hanga, *Istoria dreptului românesc. Drept cutumiar, cit. supra.*, p. 56.

²⁰⁹ C. Buzdugan, *op. cit.*, p. 73.

²¹⁰ Dreptul feudal cutumiar român, asemenea altor cutume feudale, nu a recunoscut iobagilor un drept de proprietate asupra loturilor pe care le lucrau. Aceștia se aflau numai în posesiunea și folosința acelor loturi, purând denumirea în Moldova și Țara Românească de „*delniță*” iar în Transilvania de *sessio*. A se vedea Vl. Hanga, *Istoria dreptului românesc. Drept cutumiar, cit. supra*, p. 62.

transferul de proprietate, garantând astfel valabilitatea *erga omnes* a actelor juridice respective²¹¹.

Moduri derivate. În ce privește modurile derivate de dobândire a proprietății menționăm²¹²: moștenirea legală în baza căreia proprietatea se transmite din generație în generație, rudelor celor mai apropiate de defunct. A mai existat la vremea respectivă donația atât cu privire la bunuri imobile cât și mobile. Pentru cazul donațiilor de bunuri imobile, monarhul trebuia să-și dea avizul printr-o confirmare asupra donației respective, în virtutea dreptului său de proprietate eminentă. În schimb, donațiile mobiliare erau valabile dacă se încheiau printr-un act sub semnătură privată.

Pe lângă moștenire legală sau donații, au mai existat și ale moduri derivate de dobândire ale proprietății din care menționăm: schimburi de bunuri, vânzări, sau testamente.

Rudenia, căsătoria și divorțul. Se păstrează din vremurile anterioare rudenia de sânge izvorâtă din originea biologică comună a indivizilor însă tot mai mult sunt semnalate situații prin care rudenia stabilită pe bază de alianță (grupul de rude al unui soț devine rude cu grupul de rude al celuilalt soț) devine tot mai importantă și respectată. De asemenea rudenia spirituală cum ar fi cea rezultată în urma botezului (nași-fini) începe să fie cunoscută ca impediment religios la căsătoria acestora²¹³.

Doctrina creștină a creat apoi în temeiul tainelor botezului și a cununiei o familia spirituală, cu impedimente tot atât de puternice ca și cele izvorâte din rudenia de sânge. Legile ulterioare au corectat anumite excese, atât în legătură cu impedimentele naturale cât și cu cele religioase²¹⁴.

În privința căsătoriei o caracteristică importantă este consimțământul liber al viitorilor soți, concretizată în preparativele ce au loc și în baza cărora tinerii ajung să se cunoască și să cadă de acord pentru actul căsătoriei²¹⁵. Deși instituția căsătoriei mai păstrează multe elemente tradiționale daco-romane, influența bisericii creștine devine tot mai evidentă²¹⁶. Căsătoria era privită ca o instituție indisolubilă, totuși divorțul a fost admis pentru motive temeinice dar nu s-a admis separația de corp a soților.

²¹¹ O instituție juridică medievală interesantă a fost „darea calului”, constând în donația unui cal făcută domnului de către cei ce încheiau acte juridice translativ de proprietate. Este echivalentul românesc al sumei de bani plătite în vestul Europei de către vasal suzeranului său, cu scopul efectuării unor acte de dispoziție asupra feudei sale. A se vedea M. Guțan, *op. cit.*, p. 100.

²¹² Proprietatea este categorie economică iar dreptul de proprietate este categorie juridică. Proprietatea, în sens economic, a existat încă din orânduirea comunei primitive, dreptul de proprietate apare numai odată cu apariția societății sclavagiste, atunci când statul și dreptul au apărut și s-au impus în societate, când relația economică de proprietate a fost îmbrăcată în formă juridică, în sensul că însușirea, apropierea bunurilor materiale a devenit un drept de însușire, un drept de apropiere, sancționat și întărit cu puterea de constrângere a statului. În ce privește modurile de dobândire ale proprietății, originare și derivate, au existat încă din dreptul roman, unele fiind menținute și astăzi în legislația noastră.

²¹³ I. Nețoiu, *Spectacolul nunților*, Ed. Științifică, București, 1969.

²¹⁴ E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 115.

²¹⁵ I. Nețoiu, *Spectacolul nunților*, Ed. Științifică, București, 1969.

²¹⁶ Încheierea căsătoriei între creștin-ortodocși are loc prin administrarea Sfintei Taine a căsătoriei. Mântuitorul Isus Hristos a redat căsătoriei cinstea cuvenită și a ridicat-o la rangul de Sfântă Taină, imprimându-i caracterul de indisolubilitate. Prin săvârșirea acestei Taine a cununiei, căsătoria primește, prin puterea Duhului Sfânt, sfințirea legăturii conjugale și întărirea soților ca să-și poată împlini tot ceea ce constituie scopul lor, adică nașterea de copii pentru înmulțirea membrilor societății, în general, și creșterea lor în spiritul învățaturii încredințate de Hristos Sfinților Apostoli. A se vedea I. Chelaru, *Căsătoria și divorțul. Aspecte juridice civile, religioase și de drept comparat*, Ed. A92 ACTEON, Iași, 2003, p. 257.

Obligații și contracte. Izvoarele de început în aceste domenii se află în legea țării, așa cum ne spun cronicile. Principalele izvoare ale obligațiilor erau: contractul și delictul. Cele mai importante contracte cunoscute au fost: vânzarea, schimbul, donația, împrumutul, închirierea, arendarea.

Contracte. Cel mai utilizat contract a fost cel de vânzare, a căror elemente esențiale erau stabilite pe bază de cutume²¹⁷. În vederea asigurării publicității vânzării se organiza aldămașul constând într-o mică petrecere cu băutură la care participau părțile și cei ce se aflau întâmplător de față la încheierea actului. Aldămașul nu era utilizat doar la vânzare dar și pentru alte contracte referitoare la fondurile funciare.

A fost frecvent utilizat și contractul de schimb având ca obiect atât bunuri mobile cât și imobile (moșii, sate, păduri, iazuri, prăvălii, robi sau țărani dependenți etc.)

Odată cu dezvoltarea schimbului de mărfuri și generalizarea monedei ca element esențial al tranzacțiilor se dezvoltă împrumutul, mai cu seamă în bani, ca element legat de circulația valorilor bănești, la care începe să apară dobânda. Convențiile juridice, de regulă împrumuturile erau însoțite de garanții personale sau reale pe care debitorul le oferea împrumutătorului drept cheazășie a respectării convenției.

Din perioada de mijloc a orînduirii feudale, tot mai frecvent devine contractul de arendă având ca obiect terenuri agricole, livezi, crâșme sau pășunatul pe diferite moșii.

Delicte. Din rândul delictelor frecvente erau: omorul, vătămarea corporală a omului, furtul, schilodirea, distrugerea ori incendierea bunurilor altuia ș.a. Din această perioadă s-a început a se face distincție între fapte comise din culpă sau cu intenție. Victima delictului putea fi despăgubită cu bani sau alte bunuri din patrimonial făptuitorului, dar uneori reparația putea să intervină și prin efecte de ordin personal, cum ar fi transformarea delicventului în țăran dependent de victimă (pierderea libertății în favoarea victimei)²¹⁸.

Moștenirea. Dreptul de moștenire s-a dezvoltat în strânsă legătură cu evoluția obștilor sătești, obștea deținea un drept superior de proprietate (*dominium eminens*) asupra întregului teritoriu locuit de membrii obști²¹⁹. Din etapa în care importanța acestui drept scade, pământurile arabile intră în stăpânirea definitivă a familiilor patriarhale ce alcătuiau obștea. Aceste aspecte au influență covârșitoare asupra celor chemați la moștenire. Totuși, succesiunea se baza și atunci pe moștenirea legală și testamentară.

Moștenirea legală. Potrivit cu regulile succesoriale pe baza cărora avea loc moștenirea legală, copii legiuți și adoptivi (înfiți – de suflet, cum se numeau atunci) aveau vocație egală la moștenirea autorului lor. Copii naturali au dreptul numai la moștenirea mamei nu și a

²¹⁷ Contractul de vânzare-cumpărare adeseori era îngrădit de anumite prohibițiuni; frecvent cei ce-și vindeau mica proprietate moștenită nu și-o vindeau de bună voie ci de nevoie, deși în chip stereotip documentele precizează că vânzarea s-a făcut „fără împresurare sau asuprire”; moșia nu se putea vinde fără țărani dependenți. Mai mult, erau frecvente la vremea respectivă vânzările de persoane, în special a robilor țigani dar se întâlnesc adesea vânzări de oameni liberi care, fiind copleșiți de dări și nevoi ajung să se vândă pe ei înșiși ca șerbi marilor proprietari feudali. A se vedea V. Hanga, *Istoria dreptului românesc. Drept cutumiar, cit. supra.*, p. 88.

²¹⁸ Fl. Negoită, *op. cit.*, p. 136.

²¹⁹ Vl. Hanga, *op. cit.*, p. 94.

tatălui. În lipsa copiilor, erau chemați la moștenire alte rude apropiate cu defunctul (părinții, frații defunctului etc.)²²⁰.

Legea țării recunoaște soțului supraviețuitor un drept de moștenire în concurs cu ceilalți moștenitori legali, numai atunci când din căsătorie au rezultat copii. În caz contrar, se obișnuia ca soții să își facă testament reciproc prin care patrimoniului soțului care decedase să revină soțului rămas în viață.

Moștenirea testamentară. S-a păstrat din vremurile anterioare și moștenirea în baza testamentului - act de ultimă voință al defunctului. Testamentul, fiind un act solemn cu „limbă de moarte”, indiferent de forma în care era făcut (oral sau scris), trebuia întocmit în prezența martorilor. A existat și posibilitatea dezmoștenirii atunci când fiul a comis fapte grave împotriva părinților, a altor persoane ori au fost lipsiți de respect.

În lipsa oricărei moștenitori, succesiunea revenea domnului în temeiul dreptului său de proprietar eminent.

Dreptul penal. Legea țării păstrează încă unele reminiscențe din epocile anterioare cu toate că principalul scop îl reprezintă apărarea valorilor și relațiilor ce interesează societatea feudală. Oricum, inegalitatea în fața legii penale subzistă în raport de starea socială a victim și a făptașului.

Într-o mare măsură legea talionului cunoscută din epocile anterioare a fost înlocuită cu pedeapsa amenzii. Se mai întâlnesc cazuri în care persoane nevinovate să răspundă pentru cei vinovați, fratele pentru fărădelegile comise de frate său etc.

Infrațiunile au fost împărțite după gravitate, dintre cele mai grave erau hiclenia, trădarea comisă de boieri împotriva domnului, fuga în țară străină fără încuviințarea domnului dar și neascultarea de poruncile domnești (osluhul).

Erau frecvent întâlnite și fapte de o gravitate redusă cum ar fi: sudalma, răpirea, rănirile s.a., a căror pedeapsă erau diferite (bătaia, închisoarea, amenda etc.)²²¹.

Procedura de judecată. Nu sunt semnalate modificări majore în raport cu situația anterioară. Legea țării se remarcă și în acest domeniu prin caracterul unitar al normelor juridice. La sate sunt păstrate instanțele formate din oameni buni și bătrâni. La târguri și orașe erau șoltuzii (juzii) și pârgarii, peste care s-au suprapus organele de stat, dregătorii: vornicii, pârcălabii, banii din conducerea județelor și ținuturilor, judecători în circumscripțiile lor administrative, marii vornici și marele ban având competență în părțile de țară aflate sub cârmuirea lor.

²²⁰ Pentru conservarea patrimoniului în cadrul succesiunii, s-a aplicat sistemul egalității sexelor, principiul primogeniturii și masculinității. Acesta din urmă consta în dreptul pe care îl au fiii și descendenții lor masculini de a exclude ficele de la succesiunea părinților. Ficele își primeau partea lor din averea părintească prin înzestrare cu prilejul căsătoriei, de regulă în bani sau bunuri mobile, pământul fiind moștenit de băieți. Dacă nu erau moștenitori legali direcți pe linie bărbătească, veneau la succesiune și fetele prilej cu care se aplica „*gineria pe curte*”, ficele cea mai mică a defunctului era considerată soț și prelua moștenirea rămasă, iar ginerele soție. A se vedea Gh. Bonciu, *op. cit.*, p. 105 cu aparatul bibliografic citat.

²²¹ Lista faptelor penale este destul de largă, fiind stabilite o serie de infrațiuni în diverse domenii cum ar fi: infrațiuni îndreptate împotriva persoanei (omuciderea, răpirea de fete etc., se pedepsesc cu moartea); infrațiuni împotriva proprietății și averii (furtul flagrant sau cel comis cu violență – tâlhăria, mutarea hotarelor etc.) erau pedepsite cu moartea; faptele de erezie și ierosilie (furtul obiectelor din biserică) de asemenea, pedeapsa era moartea. Legea țării îngăduia o largă aplicare a compozițiunii, prin care se puteau răscumpăra cele mai multe infrațiuni pe bani și ocine. Chiar și infractorii pedepsiți cu moartea puteau să-și răscumpere „capul” („gâtul”) scăpând astfel de spânzurătoare ori tăierea capului. A se vedea E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 123.

Concenția care a stat la baza procedurii judiciare, indiferent dacă este vorba despre un proces de natură civilă sau penală, a fost acela ca judecata să se realizeze după „lege și dreptate”²²².

3.3. Instituții de drept public

Domnul. Instituția de stat centrală a fost domnia având conducerea autoritară a șefului de stat, cunoscut sub numele de domn sau mare voievod. La originea domniei s-a aflat contractul feudal bazat pe legătura dintre domn și feudații locali care i-au jurat credință devenind vasalii lui, iar el, suzeranul lor²²³.

Expresia domn este de origine latină (*dominus*) și desemna, potrivit semnismului moștenit din această limbă, calitatea de stăpân și proprietar al pământului sau al țării peste care stăpânea. De altfel, legile domnești multă vreme au intrat în conștiința colectivă având caracter de poruncă individuală generatoare de obiceiuri.

Alegerea domnului. Pentru alegerea domnului, chiar dacă se făcea pe viață, se recurgea la boieri și adunarea stărilor, dintre fii sau frații domnitorului decedat. Această particularitate cu privire la alegere (*principiul electiv-ereditar*) nu mai funcționează pe deplin începând din secolul al XIV-lea. Motivele sunt de ordin intern (familii puternice de boieri, care aspirau la domnie – la un moment dat domnii au fost aleși dintre boieri, fără a se mai apela la sistemul ereditar) și extern (amestecul din ce în ce mai frecvent și insistent al turcilor în treburile domnilor din țările românești; confirmarea domnilor din trei în trei ani apoi anual; după anul 1730 domnii au fost numiți direct de către Poarta Otomană). La aceasta a mai contribuit generalizarea practicii cumpărării tronului cu sume tot mai mari de galbeni, împrejurare ce a dus la înlăturarea principiului electiv-ereditar al domniilor și înrăutățirea stării financiare a țării române.

Biseria. A fost organizată pe baze feudale având în vârful ierarhiei ecleziastice mitropolia, apoi urmau episcopii, protopopii, stareții, preoții etc²²⁴. Ulterior etapei constituirii statelor medievale românești, biserica începe să dețină un rol important din punct de vedere politic²²⁵. Făcând parte din mecanismul statului feudal, biserica a deținut și o parte din caracteristicile acestuia, mai cu seamă pozitive, în măsura în care a contribuit la întărirea și apărarea țării în fața primejdiilor străine, la păstrarea conștiinței și unității naționale²²⁶.

²²² E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 124.

²²³ Gh. Bonciu, *op. cit.*, p. 67.

²²⁴ I. Floca, VI. Hanga în *Istoria dreptului românesc*, responsabil de volum VI. Hanga, secretar științific și coordonator tehnic L. P. Marcu, *cit. supra.*, p. 369.

²²⁵ M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române, ediția a II-a*, Ed. Institutului biblic român și de misiune a bisericii ortodoxe române, București, 1991.

²²⁶ Mitropoliților le revenea sarcina de a unge noul domn, întocmeau hotărârile domnești (*anaforă*), luau parte la promulgarea actelor legislative, aveau atribuții judecătorești, iar reședința lor era, de regulă, în cetatea de scaun a domnului. La rândul său, domnul avea un rol important în soluționarea problemelor bisericesti însă nu întotdeauna deciziile sale erau hotărâtoare în domeniu. A se vedea L. P. Marcu, *op. cit.*, p. 103.

Prima mitropolie românească. În anul 1359 este recunoscută prima mitropolie a Țării Românești cu sediul la Curtea de Argeș iar așezămintele bisericești își fac tot mai simțită prezența devenind în același timp proprietare de întinse domenii funciare²²⁷.

Adunările de stări. Rolul și denumirea lor. Din a doua jumătate a secolului al XV-lea își fac apariția adunările de stări în Moldova și Țara Românească având denumiri diferite: Adunare a țării, Obștească adunare, Sobor, Marele sobor, Soborul țării, Sfat de obște, cu rolul de a participa alături de domn la conducerea țării. Ele sunt continuatoare ale sfatului cel mare din confederațiile obștești. Deși, teoretic, ele reprezentau toată țara, în sens de „toate păturile sociale”, în realitate erau alcătuite doar din reprezentanți ai segmentelor sociale privilegiate fiind excluși țărani dependenți iar uneori și cei liberi.

Rolul adunării de stări. Adunările de stări aveau rol preponderant politic. Domeniile în care erau chemate să soluționeze problemele erau: politica externă, alegerea domnitorului, situația țăranilor, administrarea bisericii, impozite etc. Deciziile Adunării de stări aveau în raport cu domnitorul o valoare pur consultativă; pentru a deveni documente publice obligatorii erau inserate unui act care emana de la cancelaria domnească.

Deținând dreptul alegerii domnului, stările ajung într-o perioadă ulterioară să-și impună sporadic controlul asupra domniei, lansându-se astfel un partaj contractual de drept public al suveranității între stările privilegiate și domnie, fără a se putea vorbi de un regim nobiliar printr-un control exclusiv al domnului de către stări.

Dregătoriile. Funcțiile comunitare erau ocupate de dregători centrali (în număr mai redus în Transilvania). Atribuțiile acestor dregători erau de ordin civil, financiar, miliar și judiciar. În domeniul dreptului civil, funcții importante erau: marele logofăt, consiliul de limbi străine, marele stolnic și marele paharnic; în domeniul juridic: marele vornic; în domeniul financiar: marele visternic; în domeniul miliar: marele spătar²²⁸.

În Țara Românească a existat instituția băniei. Marele ban îl reprezenta pe domnitor în spațiul dintre Olt și Dunăre fiind considerat a doua persoană în stat după aceea a domnitorului, fiind numit și revocat în exclusivitate de domn. Fiecare dregător avea un specific al funcției sale, dar nu era exclus cumulul de atribuții. În general, dregătorii nu erau salariați, dar erau răsplățiți de domn prin scutiri de dări, donații de moșii și sate sau concesiuni de venituri publice.

3.4. Organizarea administrativă

Satul, unitate administrativă de bază. Într-adevăr, în perioada feudalismului unitatea administrativă de bază era satul – continuare a așezărilor din perioada prefeudală²²⁹.

²²⁷ L. P. Marcu, *op. cit.*, p. 102.

²²⁸ Gh. Bichiceanu, *Adunările de stări în Țările române. Congregațiile generale în Transilvania voievodală*, Casa de editură și presă Tribuna, Sibiu, 1998, p. 51 și urm.

²²⁹ Satele erau cârmuite de organele lor proprii, având competență în toate domeniile; economic, politic, administrativ și chiar spiritual. În satele boierești, stăpânul administra și judeca, dacă avea privilegiul imunității, pe săteni, în limita prevăzută prin hrisovul de imunitate, ce interzicea anumitor dregători și slujitori domnești să-și exercite autoritatea lor pe teritoriul acelor sate. Se exceptau bineînțeles faptele cu caracter grav și deosebit de grav comise de săteni care reveneau în competența slujitorilor domnului. A se vedea L. P. Marcu, *op. cit.*, p. 91.

Secolele feudalismului n-au știrbit total caracteristicile vechilor așezări tradiționale. Multe asemenea așezări au continuat să fie sate libere, puterea domnească era doar teoretică în aceste așezări; conducerea efectivă revenea, ca și în trecut, obștilor. Multe din satele libere au fost, în decursul timpului, aservite, devenind proprietate domnească, boierească sau mănăstirească. Soluționarea problemelor administrative și fiscale locale revenea, în aceste localități rurale unor dregători numiți de domn. În satele boierești, stăpânul avea depline puteri administrative, fiscale și judecătorești, dar în limitele conforme obiceiurilor locale.

Județele și ținuturile. Veriga intermediară între stat și unitățile administrative sătești, o reprezintă unitățile teritoriale medii ca întindere. Împărțirea administrativă a unităților teritoriale medii a rămas aceeași din veacurile trecute: județe în Românească; ținuturi în Moldova. Ulterior conducătorii din fruntea unităților administrative nu se vor mai numi pârcălabi și juzi ci căpitani de ținuturi și căpitani de județe având atribuții administrative, fiscale și judiciare.

Târguri și orașe. Pe măsură ce se trece către perioada medie a feudalismului, numărul târgurilor și orașelor din Țara Românească și Moldova este în creștere. Organizarea acestor comunități medievale a fost guvernată de cutume vechi, proprii fiecăreia, pe temeiul cărora dețin o anumită autonomie.

Orașele și târgurile erau locuite de meseriași, negustori și țărani fiind conduse de un aparat administrativ format din două categorii de dregători; din prima categorie făceau parte organele administrative alese de comunitate (*șoltuz și pârgari* în Moldova iar în Țara Românească erau *județ și pârgari*), în a doua categorie intrau dregătorii domnești (vornic, pristav, starose, vameș)²³⁰.

Orașele și târgurile dețin autonomie recunoscută prin acte domnești, dezvoltarea lor însemnând un pas înainte în ce privește impunerea unor norme codificate în istoria dreptului românesc.

3.5. Legislația medievală scrisă

Dezvoltarea ideilor politico-juridice. La mijlocul secolului al XVII-lea trecuseră mai bine de o sută de ani de la primele documente, atestate până atunci, ce au fost redactate în limba română²³¹. Biruința scrisului românesc a deschis noi perspective afirmării limbii naționale și chiar a impus „alinieră” la dezvoltarea unor domenii care în, țările europene erau deja consacrate. Printre ele: legislația scrisă.

Literatura juridică din Țările române nu a apărut pe un loc gol. Ea a avut la bază regulile existente la noi la care s-au adus idei avansate ale timpului, viziuni noi cu privire la om și societate apărute în Europa. Idei avansate au fost promovate de învățații timpului cum a fost, de pildă, Dimitrie Cantemir, punând accentul în lucrările sale pe originile noastre istorice, buna înțelegere dintre popoare și respectarea independenței dintre state.

²³⁰ E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 83.

²³¹ Un rol important în dezvoltarea legislației medievale scrise de la noi alături de stat l-a avut biserica. Primele legiuri românești scrise au fost *Pravila de ispravă* și *Pravila din Codex Negosianus* iar cel dintâi cod juridic tipărit în Țara Românească a fost *Pravila de la Govora* din 1640 din porunca lui Matei Basarab. Lucrarea cuprinde reguli cu caracter religios dar și laic. A se vedea Gh. Bonciu, *op. cit.*, p. 98.

Principalele lucrări cu caracter juridic. Numeroasele prevederi specifice lui *Jus Valahicum*, preluate în redactarea unor norme juridice, au fost completate cu izvoare de tip bizantin dintre care cele mai importante sunt: Ecloga; Legiuirea agrară; Manualul de legi; Basilicalele; Exabibluul lui Constantin Armenopol; Sintagma lui Matei Vlastarie s.a.

1. *Ecloga*. Este o culegere de norme juridice de prin secolul al VIII-lea și apărută în jurul anului 889 d. Hr., pe timpul domniei lui Leon al VI-lea. Era alcătuită din 18 titluri cu 143 de paragrafe, cuprinzând elemente de drept privat și sancțiuni penale. Principalele instituții la care se referă sunt: căsătoria, dota, daruri, testamente, moștenire, despre oameni liberi și robi, pedeapsa diferitelor forme de delict, vânzare-cumpărare, amanet, împrumut, despre mărturi și martori²³².

Ecloga a influențat lucrări ulterioare din domeniul juridic cum ar fi, de pildă, redactarea unor părți din Cartea românească de învățătură; Îndreptarea legii și Manualul juridic al lui Andronache Donici.

2. *Legiuirea agrară*. Este posibil să fi apărut la sfârșitul secolului al VII-lea sau la începutul secolului al VIII-lea d. Hr. Este un cod de poliție sătească, ale cărei principii reflectă starea de lucruri a proprietății rurale bizantine din secolul al VIII-lea, cu accent pe sistemul și formele de proprietate asupra pământului și ale administrării acestuia. Indicații din Legea agrară se regăsesc mai cu seamă în Cartea românească de învățătură și în Îndreptarea legii.

3. *Manualul de legi (Prohiron sau Manuale legum)*. Este cel dintâi cod complex de legi, fiind alcătuit din 40 de titluri și 605 paragrafe. Conținutul său se referă la materia dreptului civil, penal, eclesiastic și sumare indicații de procedură.

4. *Basilicalele*. Sub această denumire sunt cunoscute coduri din secolul al VIII – IX d. Hr., elaborate din inițiativa împăraților Vasile I și Leon al IV-lea. Textul elaborat sub împăratul Vasile I cuprinde un număr de 40 de cărți, iar cel din timpul lui Leon al IV-lea un număr de 60 de cărți. Izvorul de competență al Basilicalelor trebuie căutat în legislația împăratului Justinian.

Basilicalele s-au aplicat la noi târziu, sub domniile fanariote, dar și în secolul al XIX-lea până în preajma introducerii codurilor civil și penal de inspirație franceză.

5. *Exabibluul lui Constantin Armenopol*. Este o culegere de legi apărută în Grecia la Salonic, având în compoziție dintr-un număr de șase cărți și 83 de titluri cu referire la dreptul civil și penal. Lucrarea a fost utilizată în țările române până la începutul secolului al XIX-lea²³³.

6. *Sintagma lui Matei Vlastarie*. Este o culegere de drept canonic apărută în anul 1335 a circulat pe teritoriul țării noastre și a fost tradusă în slavonă.

La baza legislației românești scrise din evul mediu au stat texte de lege redactate în limba slavonă, ulterior românească din rândul cărora amintim: Pravila de la Biserici din anul 1512; Pravila de la Putna din anul 1581; Pravila de la Mănăstirea Neamțului din anul 1567. Un pas înainte a fost realizat de Matei Basarab prin tipărirea în anul 1652 la Târgoviște, Pravila cea mare sau Îndreptarea legii.

²³² Pentru detalii și documentare amplă recomandăm lucrarea: O. Schianu, *Cărturari și cărți în statul românesc medieval*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978.

²³³ V. Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980, pp. 200-250.

La mijlocul secolului al XVII-lea din porunca domnitorului Vasile Lupu în Moldova și Matei Basarab în Țara Românească apar două lucrări fundamentale pentru istoria dreptului românesc. În anul 1646 se tipărește la Iași *Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești*. Lucrarea a fost împărțită în două secțiuni distincte: prima se referă la agricultură fiind o traducere a Legii agrare bizantine (10 pricini cu 252 de articole). Partea a doua a lucrării poartă denumirea generică de: „Pravilele împărătești” fiind împărțită în 77 de glave totalizând 902 articole.

Lucrarea conține, cu precădere, dispoziții laice de drept civil, penal și de procedură, regulile cu caracter religios rămânând pe plan secundar.

Receptarea dreptului romano-bizantin, principala sursă de inspirație în elaborarea lucrărilor juridice ale acelor vremuri, apărute în Moldova și Țara Românească, a făcut ca textele să fie armonizate cu realitățile de la noi, ceea ce i-a dat valoare de originalitate și de creație de drept românesc²³⁴.

²³⁴ Gh. Bonciu. *op. cit.*, p. 98.

CAPITOLUL IV

4. Transilvania după cucerirea Ungariei de către Turci și în perioada dominației habsburgice

4.1. Aspecte istorice generale

Expansiunea otomană. În prima jumătate a secolului al XV-lea, în condiții deosebit de vitrege pentru teritoriile din sud-estul și centrul Europei din cauza expansiunii otomane, se ridică un voievod al Transilvaniei care, prin vitejia, capacitatea militară și politică își asigură alegerea în calitate de guvernator al Ungariei. Este vorba de Iancu de Hunedoara urmat apoi de fiul său Mathias Corvinul devenit rege al Ungariei din anul 1458²³⁵

Bătălia de la Mohacs. Consecințe pentru Ungaria și Transilvania. Înfrângerea armatei maghiare la Mohacs (1526) de către sultanul Soliman cel Mare a constituit prologul dezmembrării regatului ungar. Au loc lupte pentru putere și diverse războaie erodând sistemul statal ungar.

În anul 1541 Soliman magnificul ocupă cetatea Buda și transformă Ungaria centrală și sudică în pașalâc turcesc, partea nordică rămânând sub stăpânirea Habsburgilor iar Transilvania, Banatul și regiunile nord-vestice ale Transilvaniei fiind organizate într-un principat autonom sub suzeranitatea Porții²³⁶. De acum, Transilvania devine principat autonom sub suzeranitate otomană, importante evenimente se petrec în acest teritoriu românesc, diverși principii vin la conducerea Transilvaniei, dintre care merită amintit Sigismund Bhatory, dat jos de pe tron de Mihai Viteazu (1599) cu prilejul încercării de unire a celor trei țări române.

Autonomia Transilvaniei. Principatul autonom al Transilvaniei asigură o situație mult mai favorabilă decât în perioada anterioară a voievodatului și incomparabil superioară Ungariei ocupată de turci. Principatul se compune din comitate, districte și scaune (secuiești și săsești) din fostul voievodat, întreg Banatul, până la ocuparea părții sale apusene de către turci în 1552 și o parte din comitatele cunoscute sub denumirea de *Partium* (Crișana și Maramureș)²³⁷.

²³⁵ Slăbirea și destrămarea Imperiului Bizantin au ușurat cuceririle turcilor care au smuls, rând pe rând, teritoriile asiatice și europene ale Bizanțului. Nu a fost un deziderat imposibil pentru tânărul și ambițiosul sultan Mahomed al II-lea și a armatei sale de 250.000 de oameni și 300 de corăbii să cucerească Constantinopolul, după 53 de zile de asediu (28 mai 1453). De acum ofensiva turcească devine tot mai activă îndreptându-și atenția spre țările din central și vestul Europei.

²³⁶ Fără a considera că expansiunea otomană în Europa a avut caracter religios, așa cum într-o perioadă anterioară cruciații au încercat să cucerească Ierusalimul, cu privire la aspirațiile de cucerire, a existat în lumea musulmană anumite opinii, bazate pe cucerire, marcate de fenomenul religios. Conform preceptelor religioase islamice lumea se împarte în ținuturi supuse noii religii, considerate ca „pământ al păcii” (*dâr al-islam*) și cele aparținând necredincioșilor (*ghiaur*) și care trebuie cucerite prin luptă sfântă (*djihâd*), ele fiind „pământul războiului” (*dâr al-djihâd*). Pentru detalii și explicații a se vedea L. P. Marcu, *op. cit.*, p. 106.

²³⁷ E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 95.

Pe baza hotărârilor dietelor, Principatul Transilvaniei era condus de un principe ales de dietă și confirmat de Poartă²³⁸. Principii Transilvaniei erau investiți cu largi prerogative de politică internă și externă. Pentru măsurile mai importante principii erau ajutați de un sfat (consilium) asemănător divanurilor domnești din celelalte două țări românești.

Ulterior congregațiile din timpul voievodatului se transformă în dietă, din care făceau parte reprezentanții nobilimii, ai sașilor și secuilor (*unio trium nationum*), al unor orașe și cetăți și ai principelui.

4.2. Transilvania sub dominație habsburgică

Situația internațională. Dacă Europa de vest în prima jumătate a secolului al XVII-lea era dominată de războiul de treizeci de ani (1616-1648), răsăritul Europei, inclusiv țările române, se confruntau cu războaiele turco-polone și polono-ruse a căror consecințe au fost resimțite și la noi.

În această perioadă Austria se află într-un șir lung de războaie cu Imperiul Otoman. Respingerea turcilor de la porțile Vienei (1683) de către coaliția austro-poponeză, însemnă începuturile decăderii puterii otomane și deschiderea cuceririlor austriece în Ungaria și Transilvania.

Diploma leopoldină. Curtea de la Viena, prin manevre diplomatice, corupție și presiune reușește să își sporească în chip sensibil câștigurile. Mai întâi în anul 1686 ocupă teritoriul Ungariei după care își îndreaptă atenția spre Transilvania. Principele Mihail Apafi al Transilvaniei în anul 1687 consimte la încheierea Tratatului de la Blaj îngăduind astfel armatelor habsburgice să staționeze pe teritoriul Transilvaniei. Ulterior, Dieta Transilvaniei consimte să renunțe la suzeranitatea Porții otomane și acceptă protecție habsburgică. Dependenta Transilvaniei față de Imperiul habsburgic a fost consfințită în anul 1691 prin *Diploma leopoldină* rămasă în vigoare până în anul 1848. Regimul consacrat prin această diplomă a fost recunoscut pe plan internațional în anul 1699 cu ocazia încheierii Tratatului de la Karowitz²³⁹.

Războaiele dintre marile imperii, unele purtate pe teritoriul românesc, au produs suferințe și au afectat integritatea teritorială a țării (anexarea Olteniei de către austrieci între anii 1718-1739)²⁴⁰ a dus la întârzierea procesului dezvoltării societății românești comparativ cu statele din central și apusul Europei.

Regimul iosefinist. Absolutismul iluminat și monarhia absolută se remarcă în Transilvania prin regimul iosefinist. În perioada împăratului Iosif al II-lea, fiul Mariei Terezia, autoritățile împărătești sunt nevoite să treacă la reforme în spirit iluminist care se răsfrâng și asupra Transilvaniei. Scoate cenzura de sub autoritatea clerului superior și o încredințează unei comisii laice, mai liberală, de revizuire a cărților; sunt desființate o serie de ordine călugărești trecându-se la secularizarea averilor; emite actul de toleranță, administrativă, împărțind marele principat al Transilvaniei în 11 comitate conduse de dregători plătiți; separă justiția de administrație prin înființarea Tablei regești (instanță judiciară de apel) căreia îi sunt

²³⁸ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei, vol. I*, Cluj, 1972, pp. 100-120.

²³⁹ E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 176.

²⁴⁰ Ș. Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă 1718-1739*, Ed. Enciclopedică, București, 1998.

subordonate încă două table, de la Cluj și Tîrgu Mureș; înlocuiește limba latină ca limbă oficială cu limba germană; desființează servitutea personală a iobagilor acordându-le dreptul de liberă strămutare, de a se căsători, de a învăța meserii și de a dispune de averea lor. Ulterior, pe patul de moarte, împăratul Iosif al II-lea a fost nevoit să își anuleze singur reformele, restituind nobilimi cea mai mare parte din drepturi. Totuși, noul împărat Leopold al II-lea odată cu restituirea „stărilor și ordinelor pierdute” de către nobilime va ține cont de noua stare de lucruri: Constituție, contract social, drepturile omului și ale cetățeanului, egalitate, suveranitatea poporului, suveranitatea națională etc²⁴¹. Pe lângă reformele înfăptuite curtea de la Viena a trecut la colonizarea populației de etnie germană în Banat²⁴².

Structura socială. Privită în linii generale, structura socială rămâne neschimbată față de vremurile anterioare; marea nobilime și boierimea stăpânesc zeci de sate. Păturile inferioare erau alcătuite din iobagi la care se adaugă categoria jelerilor. Aceștia din urmă erau țărani cu o situație juridică ceva mai favorabilă decât situația iobagilor. Jelerii (*inquilini*) lucrau pământurile nobililor, având obligația de a îndeplini un număr de zile de muncă pe moșiile nobililor însă aveau dreptul să dețină bunuri imobiliare personale și să se mute de pe o moșie pe alta. Chiar așa fiind, situația faptică a jelerilor nu se deosebea cu mult de situația iobagilor²⁴³.

Autonomia satelor a scăzut treptat în Transilvania, iar din secolul al XIV-lea ele au fost încadrate sistemului de dominație feudală devenind dependente de puterea regelui, a feudalilor locali sau a bisericii. Figura centrală a administrației sătești este judele satului, alături de care există jurați de obște.

În Transilvania marile familii sunt încă puternice și cu influență, însă începe să fie remarcată nobilimea mijlocie și mică, latifundiar și breslași mici și mijlocii dețin roluri tot mai importante în comunitățile locale, un masiv proces de innobilare practicat de princi cu scopul de a constitui o bază socială mai largă în vederea întăririi puterii centrale.

Religia. Un alt mijloc de dominație folosit în Transilvania de către autoritățile de la Viena a fost religia. Biserica catolică își consolidează pozițiile iar cea ortodoxă își continuă îndrumarea spirituală a populației autohtone majoritare. S-a încercat prin diferite mijloace ca populația românească, de religie ortodoxă, să fie atrasă la catolicism însă reușita nu a avut succesul scontat. Proprietatea bisericească avea ca principal mijloc daniile cu caracter pios de către feudali sau alte grupări credincioase constând în terenuri, clădiri, ape, braniști etc.

Regimul nobiliar agravează procesul de șerbire caracterizat prin deposedări, vânzări silite sau uzurpări a proprietăților imobiliare țărănești. Tabloul social al acestei perioade se caracterizează printr-o țărănime apăsată de fiscalitate excesivă cauzată de feudali locali și de consecințele dominației străine.

²⁴¹ A. Schaser, *Reformele iosefine în Transilvania și urmările lor în viața socială*, Ed. Hora, Sibiu, 2000.

²⁴² Cu privire la etapele și rolul colonizării populației de etnie germană în Banat, a se vedea A. Tinta, *Colonizările habsburgice în Banat*, Ed. Facla, Timișoara, 1972.

²⁴³ L. P. Marcu, *op. cit.*, p. 169.

4.3. Organizarea administrativ-teritorială a Transilvaniei

Premise. Spre deosebire de celelalte două țări românești, în Transilvania organizarea administrativ-teritorială a fost statornică după regulile celor care se aflau la putere, conform cărora au existat: comitate, districte și scaune²⁴⁴.

Comitatele. Inițial au fost organizații ale cetățitorilor și ale domeniilor regale maghiare fiind conduse de către un comite ajutat de un vicecomite și doi juzi nobiliari aleși din rândurile nobilimii. Ulterior, datorită dezvoltării activității judecătorești a fost admis câte un notar în conducerea comitatelor. Prin această măsură notarul deține un dublu rol: în justiție și administrația ținuturilor respective²⁴⁵.

Treptat comitatele devin instrumente de apărare a privilegiilor nobilimii din teritoriu și organisme de control a țărănimii.

Districtele românești. Sunt distincte de vechile cnezate și voievodate existente în aceste ținuturi. Principala deosebire constând în aceea că districtele au un pregnant caracter politic și administrativ iar cnezatele și voievodatele aveau, mai cu seamă, caracter social și juridic. De altfel, districtele cuprind un număr mai mare de localități și teritorii mult mai întinse decât cnezatele și voievodatele.

Analizând natura și evoluția districtelor din Transilvania academicianul Șt. Pascu le grupează astfel:

- districte întinse pe teritorii însemnate de tipul „țărilor”;
- districte concentrate pe anumite teritorii geografice, de regulă anumite depresiuni;
- districte izolate și răslețe, aflate în diverse zone din Transilvania.

Districtele erau organizate și conduse după vechiul obicei al pământului având scaune proprii de judecată formate din jurați, cneji și preoți. Se cunosc foarte multe asemenea districte în diverse părți ale Transilvaniei și Banatului, fiecare din ele cuprinzând mai multe sate²⁴⁶.

Au existat și *ținuturi* alcătuite din mai multe sate, în fruntea cărora se afla un jude (judec) sau cneaz având rolul de a strânge dările în natură de la țărani datorate regelui. Țăranii erau obligați la servicii ostășești pentru rege, ca o consecință a folosirii pământului pe care îl aveau, potrivit concepției feudale, pământul fiindu-le concedat de rege²⁴⁷.

Între populație și autorități existau crainicii cu rolul de a duce la îndeplinire măsurile care erau impuse de la centru.

²⁴⁴ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 125.

²⁴⁵ C. Buzdugan, *op. cit.*, p. 91.

²⁴⁶ Dintre cele mai importante districte românești din Transilvania amintim: Districtele din Banat unde, începând cu secolul al XIV-lea sunt menționate: districtul de Lugoj, districtul de Sebeș, districtul de Almăj și districtul de Crașova (posibil Carașova de astăzi) și Bîrzava. Au existat districte în zona Hunedoara unde, printre altele, este menționat districtul de Hațeg. Importante districte au existat în zona Maramureșului în Ținutul Rodnei și în Țara Făgărașului, toate beneficiind de anumite drepturi și imunități. A se vedea C. Buzdugan, *op. cit.*, p. 92.

²⁴⁷ L. P. Marcu, *Istoria dreptului românesc, cit. supra*, p. 89.

4.4. Congregațiile nobiliare și dietele transilvănene

Generalități. Începând cu secolul al XI-lea în Transilvania tendința de autonomie s-a manifestat prin luptele ducilor și apoi a voievozilor, urmărind astfel desprinderea de sistemul feudal centralizat²⁴⁸.

Congregațiile. Sunt adunări obștești compuse din reprezentanții nobililor locali (*congregatio generalis nobilium*). La început, conregațiile erau compuse din reprezentanții feudalilor români, ulterior compoziția s-a schimbat.

În așezările autohtone românești, pe lângă conducerea ce aparținea voievozilor și cnejilor aleși, hotărârile se luau în adunări care puteau fi voievodale, cneziale ori sfaturi ale satului. Congregațiile aveau atribuții judiciare, administrative și fiscale pe raza unde își desfășurau activitatea.

Dietele. Sunt adunări deliberative proprii cu rol de legiferare, justiție și administrație ale Transilvaniei și formează dovada deplină a autonomiei de stat reale. În statul autonom al Transilvaniei, în prima perioadă, principele, iar în cea de-a doua perioadă, guvernatorul imperial, împreună cu guvernatorul și dietele alcătuiau conducerea de stat. Principii erau aleși iar guvernatorii erau numiți de Curtea habsburgică.

Dietele erau structuri de stat având atribuții pe plan consultativ dar și în domeniul legislativ, administrative fiscal și juridic. Pe întreaga durată a principatului dietele au avut funcțiuni asemănătoare. Dietele erau convocate de către principe, în orașele mari ale Transilvaniei, în zilele de sărbătoare.

4.5. Sistemul juridic din Transilvania

Preliminarii. În această perioadă au continuat să dăinuie cutumele vechi locale, aplicabile în diferite domenii chiar dacă dreptul scris, treptat începe să dețină supremația. Principala cotitură a dreptului scris pentru Ungaria și Transilvania a fost Codul lui Werboczi.

Codul lui Werboczi. Poartă denumirea autorului Ștefan Werboczi care în anul 1517 din ordinul nobilimii maghiare a tipărit la Viena opera legislativă ce în poartă numele. Mai este cunoscută și sub denumirea de *Tripartitum*. Această legiuire scrisă face numeroase referiri la dreptul roman. Așa cum rezultă din denumire – *tripartitum* – lucrarea are trei părți esențiale la care se adaugă o parte introductivă care cuprinde o expunere de principii juridice. Principalele capitole ale lucrării fiind: dreptul persoanelor, dreptul bunurilor și dreptul acțiunilor, ultima parte ocupându-se de drepturile și obiceiurile locale²⁴⁹.

Persoanele. Cu privire la dreptul persoanelor merită reținute inegalitățile codului, statutul juridic al nobilimii laice și bisericesti caracterizându-se prin deținerea celor mai largi drepturi în raport cu masele largi. Capacitatea juridică a fost diferențiată și ea în raport de

²⁴⁸ Transilvania a fost principat autonom o perioadă de 350 de ani (1526-1867). Această perioadă se împarte în două etape: autonomia electorală (1526- 1691) este prima etapă; autonomia succesorală (1691-1867) formează cea de-a doua etapă. Pe întreaga durată a autonomiei, Transilvania deținea administrație de stat proprie, cu deosebirea că în prima etapă dreptul de suveranitate era exercitat de principe iar în a doua etapă de către împăratul de la Viena. A se vedea Colectiv, redactor și responsabil de volum VI. Hanga, *Istoria dreptului românesc, vol. I, op. cit.*, 1980, p. 266.

²⁴⁹ M. Guțan, *op. cit.*, p. 127.

poziție socială și avere. Potrivit Codului lui Werboczi populația a fost împărțită în două mari categorii: minoritatea privilegiată compusă din întreaga nobilime, și plebea (*plebs*) formată din majoritatea populației lipsită de drepturi. Mai mult, în Transilvania românii au fost asimilați străinilor. Regele, nobilii și clerul erau principalii deținători ai averilor, dispunând de privilegii și imunități, ca o garanție a poziției lor social-politice.

Capacitatea juridică a țărănimii libere a fost limitată fiind supusă conducerii de stat. Măsuri speciale s-au luat împotriva țărănimii fiind legată pe veci de glie (*glebae adstricta*) și pedepsită la totală și veșnică iobăgie (*mera et perpetua servitute*). Robota este sporită la o zi pe săptămână; dijma din produse se stabilește la noua parte (nona); darurile din animale mici și păsări sunt legiferate; darea în bani se stabilește la 100 de denari de gospodărie; birul față de visteria regală se urcă la 1 – 2 fl. anual, după starea materială a țăranilor; dijma bisericească se extinde la toate produsele gospodărești.

Deși Codul lui Werboczi nu a devenit lege oficială pentru că nu a fost investit cu sigiliul cel mare al Regatului și nici nu a fost trimis comitatelor spre aplicare, utilizarea sa de către instanțele de judecată nu poate fi contestată. Drept dovadă fiind împrejurarea prin care în anul 1553 *Tripartitum* a fost supus unor modificări propuse de juristul Martin Bodenarius, profesor de drept la Viena, fiind restructurat, împărțit în patru părți, cunoscut în continuare sub numele de *Quatropartit*.

Proprietate, căsătorie și procedura de judecată. Tripartitul s-a bucurat de o mare popularitate în instanțele transilvănene fără întrerupere până la 1848; găsim în conținutul lui pe lângă reguli cu privire la persoane și proprietate o serie de dispoziții referitoare la căsătorie, rudenie, moștenire și procedura de judecată.

Cu privire la proprietate menționăm inegalitățile formelor de proprietate în funcție de titular; proprietatea domnului și a nobililor bucurându-se de prerogative însemnate în raport cu proprietatea maselor largi.

Nu trebuie să ometem că lucrarea a fost scrisă în preajma răscoalei lui Gheorghe Doja când frământările sociale și asuprirea maselor populare din Transilvania au devenit insuportabile. Contradicții au existat în preajma răscoalei între toate clasele și păturile sociale, de pildă, manufacturierii orașelor erau nemulțumiți din cauza nobililor și a clerului care le puneau vămi numeroase la trecerea cu mărfuri peste moșii. Se manifestă tot mai mult tendința de șerbire a țăranilor care și-au mai putut păstra o fărâmă de libertate. La nemulțumirea generală internă se adaugă incursiunile turcești de la sfârșitul secolului al XV-lea și de la începutul celui următor, care provoacă o adevărată stare de anarhie.

Măsurile necruțătoare luate de dietă după înăbușirea răscoalei lui Doja se regăsesc în codul lui Werboczi. Codul sporește pedeapsa cu moartea pentru mulți dintre răsculați și capii răscoalei, dar și pentru toți cei care se vor răzvrăti în viitor.

PARTEA A TREIA

FORMAREA RELAȚIILOR DE PRODUCȚIE CAPITALISTE. TRECEREA DE LA DREPTUL MEDIEVAL LA DREPTUL MODERN

CAPITOLUL I

1. Țara Românească și Moldova în a doua jumătate a secolului a XVIII-lea până la urcarea pe tron a lui Alexandru Ioan Cuza

1.1. Epoca fanariotă

Premise istorice. Încercările nereușite de consolidare a independenței a Țării Românești și a Moldovei față de Imperiul Otoman, au determinat un control mai strict al Porții asupra țărilor române²⁵⁰. Acest lucru s-a petrecut în secolul al XVIII-lea prin instaurarea domniilor fanariote²⁵¹.

Domniile au devenit de acum foarte scurte, datorită faptului că numirea avea loc în schimbul unor sume de bani. Monarhia absolută și absolutismul luminat instaurate în Europa centrală și vestică, au avut în Moldova și Țara Românească aspect specific legate de regimul fanariot care venise la putere.

Instaurarea regimului fanariot. După instaurarea regimului turco-fanariot, sistemul alegerii și confirmării domnilor pământei în Moldova și Țara Românească a fost înlocuit cu cel al numirii de către Poarta Otomană. De atunci a început să se manifeste în Moldova și Țara Românească accentuarea amestecului porții otomane în treburile interne și încercarea de îngrădire a autonomiei, aducând grave prejudicii celor două țări românești.

Regimul fanariot se caracterizează prin întărirea puterii centrale cu sprijinul turcilor. Domnii fanarioți cârmuiau, în general, după modelul turcesc, adică autoritar, desființând dreptul de plângere a boierimii către Poartă, în același timp s-au încercat reforme cu caracter *luminist* pentru țară²⁵². Ulterior, Moldova și Țara Românească reușesc să-și redobândească unele drepturi politice și economice prin promovarea unei politici de echilibru între Turcia și Rusia.

²⁵⁰ Politica de consolidare a independenței țărilor române și de înlăturare prin luptă a dominației otomane din secolele anterioare a fost continuată în secolul al XVII-lea pe diferite căi, dar fără rezultate mulțumitoare. De pildă, politica de independență față de Imperiul otoman a domnilor Radu Șerban și Mihnea al III-lea s-a soldat cu eșec, iar domni ca Șerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu și Dimitrie Cantemir deși au căutat să consolideze și să mențină independența pe cale diplomatică, nici aceasta nu a avut rezultatele scontate. Dovadă fiind uciderea lui Constantin Brâncoveanu și a fiilor săi de către Poarta otomană și pierderea domniei de către Dimitrie Cantemir după eșecul bătăliei cu turcii de la Stănilești pe Prut (iulie 1711), fiind nevoit să trăiască în Rusia la curtea țarului sau pe moșiile acestuia până la sfârșitul vieții.

²⁵¹ Fanarioții sau regimul fanariot, înseamnă înlocuirea de către Imperiul otoman a domnilor români cu greci din cartierul Fanar al Constantinopolului. Buni negustori, grecii din Fanar au reușit să strângă averi imense; inteligenți și având o mare înclinare pentru deprinderea limbilor străine, ei au devenit un element util turcilor ca interpreți în relațiile cu străinii, deoarece reprezentanții Imperiului otoman considerau o rușine să cunoască limba unor popoare „necredincioase”. Pentru detalii a se vedea J. C. Drăgan, *Istoria românilor op. cit.*, p. 152.

²⁵² L. P. Marcu, *op. cit.*, p. 155.

Etapele domniei fanariote. Epoca fanariotă, a debutat în Moldova în anul 1711, după domnia lui Dimitrie Cantemir, iar în Țara Românească cinci ani mai târziu, începând cu anul 1716 după domnia lui Șerban Cantacuzino. Cei doi domitori au fost ultimi domni pământeni pentru cele două țări românești înainte de instalarea regimului fanariot.

Evolutiv și analitic regimul turco-fanariot a parcurs două faze: o primă fază începe de la instaurare până în anul 1774 iar cea de-a doua fază parcurge perioada anilor 1774 – 1821 până la Revoluția lui Tudor Vladimirescu.

Pe acest fundal, au existat încercări ale domnilor fanarioți de a realiza o serie de transformări în domeniul administrativ, financiar și de a alcătui legiuri în limba neogreacă după izvoarele bizantine.

1.2. Reformele din prima perioadă a regimului fanariot

Preliminarii. Cei peste o sută de ani de domnie fanariotă au fost calificați de istorici ca una din perioadele cele mai nefaste din istoria politico-economică a Evului Mediu românesc. Rivalitățile politice din Europa răsăriteană a marilor puteri se face resimțită și față de teritoriile țării noastre²⁵³. În același timp nu trebuie să oțitem că Europa se află în perioada unor adânci transformări pe plan ideologic și social care au influențat și țările române.

Domnul. Neîncrederea turcilor în regimul boieresc explică înlocuirea domnilor pământeni cu domni greci numiți de către Poartă. Aceștia erau de fapt simpli guvernatori cu o îndoită misiune: de a menține țările române sub dominația otomană și de a le integra cât mai bine în sistemul economic turcesc, pentru aprovizionarea porții și a armatei cu cele necesare. Domniile erau foarte scurte deoarece numirea avea loc în schimbul unor sume mari de bani. Mai mult, s-a instituit sistemul confirmării domnitorului la câțiva ani după numirea sa confirmare împovărată de o serie de obligații pentru economia Țărilor Române. Apoi, s-a trecut la o altă metodă prin care Inalta Poartă procedează la mutarea domnitorilor dintr-o țară românească în cealaltă, împrejurare care vine să confirme, dacă mai era necesar, strânsele legături economice, sociale și etnice din cele două țări.

Reformele lui Constantin Mavrocordat. Începând cu perioada de domnie a lui Constantin Mavrocordat s-a trecut la o serie de reforme pe plan politic și social, administrativ și fiscal continuate apoi de fiul său Nicolae Mavrocordat. Domnitorii fanarioți hotărăsc tipărirea de manual de legi, ale căror material urma a fi extras din diferite nomocanoane și legi bizantine. Reformele nu sunt decât ecoul ideilor iluministe din Europa de vest care încep să pătrundă și pe teritoriul țărilor române.

Divanul. A înlocuit vechiul sfat domnesc, domnii fanarioți au promovat în divan o serie de dregători greci care făceau parte din clientela lor politică. În acest mod s-a trecut la creșterea rolului statului în viața socială și scăderea rolului boierimii.

Dregătoriile. Au fost menținute dregătoriile tradiționale însă numărul și importanța lor a crescut, în condițiile centralizării accentuate a puterii. Boierimea devine de acum o nobilime cu slujbe, titlurile ei fiind raportate la dregătoriile deținute anterior sau în perioada

²⁵³ N. Djuvara, *Între Orient și Occident - Țările române la începutul epocii moderne*, Ed. Humanitas, București, 1995.

de atunci. Se trece la salarizarea dregătorilor statului, măsură benefică, dacă ne raportăm la abuzurile și fărădelegile de până atunci²⁵⁴. Chiar dacă s-au realizat anumite progrese în raport cu vremurile anterioare totuși, asistăm la o împletire între vechea organizare și înnoirile cu caracter modern, după cum conviețuiesc cele două aspecte și în sistemul de retribuție al dregătorilor: havaieturi (venituri din concesiuni de dări și plocoane) și salarii (lefuli fixe în bani).

Armata. Cunoaște o nouă formă de organizare, în locul vechilor slujbași militari au fost organizate formații de jandarmi rurali, grăniceri, paznici și slujitori de scaun dependenți de ispravnici.

Organizarea financiară. În această perioadă fost reorganizat și modernizat sistemul fiscal. „Constituția” lui Constantin Mavrocordat tipărită în *Mercure de France* în 1742, în baza căreia s-a trecut la reforme, scutește de dări boierimea și clerul, iar dările țărănești sunt comasate într-una singură, în bani, eșalonată în patru sferturi²⁵⁵.

Biserica. Este pusă sub controlul statului prin intermediul epitropiei însă mănăstirile și preoțimea a fost scutită de dări. Chiar așa fiind, în esență, nu remarcăm schimbări deosebite: clerul aparținea clasei dominante, continuând să dețină mari proprietăți funciare lucrate cu persoane aservite. Biserica a continuat să dețină mari proprietăți și să se bucure de privilegiile o perioadă îndelungată de acum înainte.

Organizarea administrativ-teritorială. Până la reforma administrativă inițiată de Constantin Mavrocordat, conducerea administrativă revenea fie marilor dregători fie slujbașilor acestora. Începând cu anul 1740 în fiecare județ sau ținut erau numiți câte doi ispravnici subordonați marelui visternic. Atribuțiile celor doi ispravnici erau de ordin administrativ, fiscal și anumite atribuții cu caracter judiciar. Trebuie să menționăm că ispravnici județelor și ținuturilor nu aveau dreptul de administrare asupra orașelor²⁵⁶. Prin reformele lui Constantin Mavrocordat în cele două țări românești (Moldova și Țara Românească) s-a creat o nouă subdiviziune a județului – plasa, existentă până atunci în oltenia sub dominație austriacă. De altfel, Constantin Mavrocordat nu a făcut altceva decât să extindă această subdiviziune impusă de austrieci în Oltenia și în celelalte teritorii din Țara Românească apoi a fost extinsă și în Moldova.

Desființarea servituților personale. Măsura a fost realizată în anul 1746 în Țara Românească și 1749 în Moldova, când se desființează rumânia și vecinia, deci legarea de glie a țăranilor dependenți și se reglementează obligațiile lor față de stăpânii de moșie. Rumânii se pot răscumpăra cu 10 taleri de cap, fără de pământ, având dreptul de strămutare limitat și datorând 12 zile de clacă pe an pentru lotul pe care își aveau gospodăria. Vecinii din Moldova datorau 24 de zile de clacă, nu puteau fi vânduți sau dăruți, și nu se puteau muta după bunul lor plac. În acest mod foștii țărani aserviți au devenit oameni liberi din punct de vedere juridic

²⁵⁴ Până la Constantin Mavrocordat dregătorii erau răsplătiți de domnitor („*mila domnească*”), prin danii de sate, daruri, scutiri de dări, concedarea unor venituri domnești din anumite ținuturi, taxe de judecată etc. Acest mod de răsplată a înlesnit un adevărat sistem de abuzuri care, doar printr-un nou statut al boierimii și noi reglementări ale relațiilor sociale, au putut fi, oarecum, trepat, curmate. A se vedea M. V. Dvoracek, *op. cit.*, I, p. 188.

²⁵⁵ D. Fotino, *Istoria Daciei. Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Românești și a Moldovei*, Editura Valahia, Colecția Euxin, 2008, p. 605.

²⁵⁶ P. Strihan, N. Grigoraș, *Organizarea locală a orașelor și târgurilor, în Istoria dreptului românesc, vol. II, Partea I*, Ed. Academiei RSR, București, 1984, pp. 152-156.

însă sărăcia și lipsa mijloacelor de producție făcea ca ei să rămână în continuare la dispoziția boierimii.

Dacă până la reformele amintite țărani erau „legați de glie” printr-o stare de dependență față de boierime trăind pe moșiile acestora, în noua situație țărani devin legați prin contract, formă nouă de exploatare și aservire.

1.3. Reformele din a doua perioadă a regimului fanariot

Premise. După anul 1774 regimul turco-fanariot a beneficiat de o serie de transformări intervenite în viața economică și socială a Țării Românești și a Moldovei. Ca urmare a reformelor lui Constantin Mavrocordat, boierimea și-a consolidat pozițiile economice și politice. Asistăm la o accentuare a concurenței dintre boierii pământeni și cei fanarioți care se bucurau de sprijinul domnitorului²⁵⁷.

Domnia. În anul 1819 Înalta Poartă a redus la patru numărul familiilor fanariote care puteau candida la domnie în țările române. Începând din perioada amintită, atribuțiile domnitorului pe plan legislativ au primit noi dimensiuni. Pravilele sunt întărite prin hrisoave domnești iar obiceiurile încep să fie aplicate numai cu aprobarea domnului. Domnul deține și atribuții administrative constând în numirea dregătorilor din rândul boierilor devotați, înființarea de sate sau târguri, eliberarea de pașapoarte etc.

Boierimea locală a solicitat la Înalta Poartă menținerea domnilor pământeni, însă au fost menținuți în continuare domni fanarioți. Totuși, într-o oarecare măsură s-a reglementat durata și stabilitatea la domnie.

Divanul domnesc. Era condus din dregători ai înaltei societăți având atribuții în domeniul legislativ, administrativ și judiciar. În materie legislativă divanul aproba toate actele domnești cu caracter normativ. Pe plan administrativ asigura aplicarea unor norme de drept sau organiza funcționarea unor servicii publice. Începând din anul 1821 domnul a fost obligat să consulte divanul în legătură cu fixarea și repartizarea impozitelor.

Dregătorii. Aveau o pondere însemnată în aparatul de stat central și local. Dregătorii erau numiți cu prilejul înscăunării domnitorului. La începutul fiecărui an, dregătorii puteau fi înlocuiți sau confirmați.

Un organ central având caracteristici speciale a existat în Țara Românească prin cunoscuta *bănie* în zonele de peste Olt²⁵⁸. Bănia a avut intensitate inegală și încontinuu declin, deținând poziție particulară dar cu atribuții complexe; atribuții judiciare au existat pentru bănia Craiovei cu o pondere mai mare decât în cadrul Divanului de la București²⁵⁹.

Organizarea financiară. Întâlnim și în acest domeniu progrese față de epocile anterioare mai ales în direcția separării visteriei statului de cămara domnească. Activitatea financiară este condusă de marele vistier având rolul de a încasa dările prin supușii săi, plata

²⁵⁷ V. Al. Georgescu, Emanuela Popescu-Mihuț, *Organizarea de stat a Țării Românești 1765-1782*, Ed. Academiei RSR, București, 1989.

²⁵⁸ Deși avea calitatea de organ suprem al Olteniei, marele ban era încadrat în ierarhia instituției domniei, fiind numit și destituit de domn, având obligația îndeplinirii poruncilor domniei – dând socoteală asupra modului cum le-a dus la îndeplinire. A se vedea M. V. Dvoracek, *op. cit.*, I, p. 189.

²⁵⁹ L. P. Marcu, *Istoria dreptului românesc*, cit, supra, p. 87.

tributului, a slujbașilor și a altor cheltuieli. Trebuie menționat că cea mai mare parte a veniturilor visteriei era destinată plății tributului.

În direcția modernizării sistemului fiscal s-au făcut pași importanți prin repartizarea sarcinilor fiscale în raport de factorii economici, instituirea unor unități fiscale identice, generalizarea remunerării dregătorilor etc.

Contribuabili au fost împărțiți în următoarele categorii: breslele și birnici. Breslele se bucurau de un regim fiscal mai avantajos (adeseori beneficiau de reduceri sau scutiri), în raport cu birnici formați din clăcași și țărani care erau obligați la toate dările.

Organizarea bisericească. Întâlnim de acum și noi forme de organizare bisericească, Mitropoliile țărilor române se află din această perioadă sub autoritatea spirituală a Patriarhiei de la Constantinopol, având oarecare autonomie. Autoritatea politică asupra bisericii aparține domnitorului, mitropoliții nu puteau fi aleși fără acordul său, iar episcopii primeau cârja episcopală de la domnitor²⁶⁰.

În calitate de arhieru și episcop, mitropolitul exercita jurisdicția bisericească supremă fiind membrul în Divanul țării. Episcopii aveau dreptul să judece și să îndrume spiritual pe credincioșii din cadrul eparhiilor. În activitatea lor episcopii erau ajutați de protopopi, în procesele de ordin administrativ. Mai târziu funcțiile deținute de protopopi au fost recunoscute prin legile laice.

Armata. Începând din anul 1775 în Țara Românească s-a trecut la restructurarea armatei. De acum au fost delimitate sarcinile coprului de armată denumită „oastea dinăuntru” care se ocupa cu asigurarea ordinii interne, de „oastea dinafară” al cărei rol principal constă în apărarea hotarelor țării.

Pentru paza domnului se formează un corp militar separat compus din arnăuți.

Organizarea administrativ-teritorială. La modul general, vechile unități administrativ-teritoriale s-au păstrat. Cu toate acestea au apărut elemente noi cum a fost împărțirea Munteniei și apoi a întregii Țări Românești în Țara de Sus și Țara de Jos. În acest context s-a generalizat noțiunea de „plasă” ca subdiviziunea administrativă în Țara Românească și a „ocolului” în Moldova²⁶¹.

Conducerea administrativă. Pentru județe și ținuturi conducerea administrativă era încredințată la doi ispravnici care dețineau și anumite atribuții judecătorești. Plășile erau conduse de către zapcii de plasă, ocoalele de către ocolași iar plaiurile de către vătafii de plaiuri.

Satele erau conduse de pârcălabi, în Țara Românească, și vornici, în Moldova, pentru o perioadă de un an, cu posibilitatea de a putea fi realeși pentru aceeași perioadă.

²⁶⁰ I. N. Floca, VI. Hanga, *Organizarea bisericească, în Istoria dreptului românesc, vol. I*, Ed. Academiei RSR, București, 1980, pp. 365 -373.

²⁶¹ În Țara Românească noțiunea de „plasă” se regăsește numai pentru zonele de șes, în schim zonele de deal și de munte denumirea acestei subdiviziuni administrative nu era de plasă, ci de „plaiuri”. Pentru amănunte a se vedea Ș. Papacostea, *Oltenia sub austrieci (1718-1839)*, Ed. Enciclopedică, București, 1998, p. 254.

1.4. Statutul juridic al persoanelor

Preliminarii. Structura socială în această perioadă rămâne în linii generale aceeași. Marea boierime stăpânește domenii compuse din zeci de sate, regimul acesta agravează procesul de șerbire care se caracterizează prin deposedări, vânzări silite sau prin uzurparea proprietății țăranilor liberi.

Boierimea. Continuă să ocupe rolul precumpănitor ca principala clasă dominantă din societate. Calitatea de boier este recunoscută de către stat prin acte administrative în cadrul unei ierarhii nobiliare.

Condiționarea recunoașterii pentru boieri a diverselor titluri de noblețe prin îndeplinirea unor slujbe în cadrul organelor de stat a dus la slăbirea caracterului ereditar al boierimii, imunitățile feudale au fost desființate menținându-se numai monopolul asupra activităților comerciale și economice. Domnii fanarioți au început practica de acordare a diverselor dregătorii în stat clientelei lor politice, facilitând astfel pătrunderea în rândurile administrației a unui număr însemnat de greci din cartierul Fanar al Constantinopolului.

De acum, calitatea de boier a început să decurgă din slujba îndeplinită în cadrul statului, fără legătură directă cu întinderea dreptului de proprietate asupra pământului fiecăruia.

În raport de slujbele deținute, boierii erau clasificați în două categorii:

a) *categoria boierilor veliți* în care intrau marii dregători ai statului, având o serie de avantaje printre care cea mai importantă a fost scutirea lor de toate dările către stat;

b) *categoria boierilor mazili* în care erau clasați toți ceilalți boieri cu funcții mai puțin importante în stat. Boierii din această categorie beneficiau și ei de o serie de scutiri și beneficii însă mai limitate decât cei din categoria boierilor veliți.

Țărănimea. Tabloul social al acestei epoci este acela a unei țărănime aservite tot mai numeroase, apăsată de opresiuni și corvoade de zile de muncă, supuși cu palmele sau cu vitele, la care se adaugă fiscalitatea excesivă cauzată de feudalii locali și de dominația străină.

Țărani aserviți. Până la jumătatea secolului al XVIII-lea țărănimea a rămas legată de pământ, situația lor socială și juridică nu s-a îmbunătățit ulterior din cauză că obligațiile lor față de boieri nu erau precizate, iar aceștia din urmă se dădeau la abuzuri de tot felul.

Țărani liberi. Pe lângă țărani aserviți au existat și țărani liberi. Este vorba de acea categorie de țărani fără pământ sau cu pământ puțin care trăiau pe lângă moșiile boierilor unde desfășurau diverse activități. Treptat, și țărani liberi au fost aduși în stare de dependență mărin rândurile aserviților²⁶².

Orășenii. Cuprinde o categorie eterogenă compusă din meșteșugari, negustori, târgoveți etc., desfășurând diverse activități²⁶³. Odată cu dezvoltarea și specializarea meșteșugurilor și a negoțului încep să se organizeze în bresle conduse de un staroste. Cei mai bogați locuitori ai orașelor nu erau meșteșugarii ci negustorii; dintotdeauna și în mai toate ținuturile comerțul a fost sursă de îmbogățire rapidă pentru cei care îl practicau însă

²⁶² D. V. Firoiu, *op. cit.*, 1993, p. 192.

²⁶³ A. Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional*, Ed. Științifică, București, 1977.

primejdiile erau și ele pe măsură atât pe uscat cât și pe apă. La fel ca meșteșugarii, negustorii erau și ei organizați în asociații profesionale²⁶⁴.

Autonomia și forța economică a orașelor a sporit însă dependența lor față de domnie nu dispare. În privința pământului din ocoalele orașelor domnul, în virtutea lui „dominium eminens”, are drept de dispoziție nelimitat.

²⁶⁴ P. Strihan, N. Grigoraș, *Organizarea locală a orașelor și târgurilor*, în *Istoria dreptului românesc*, vol. II, partea I, Ed. Academiei R.S. R., București, 1984, p. 152 și urm.

CAPITOLUL II

2. Evoluția dreptului în perioada fanariotă

2.3. Evoluția dreptului în prima fază a regimului fanariot

Considerații introductive. Regimul fanariot instalat în țările române se caracterizează prin întărirea puterii centrale cu ajutor turcesc. Fiind îngrădită autonomia țărilor române fără să piardă statutul de țări ale protecției tributare, nu s-au elaborat codificări cu caracter oficial, însă nu trebuie pierdut din vedere preocuparea domnilor interesați de reforme, să realizeze o serie de transformări în domeniul administrativ, juridic, financiar etc. Pe această cale are loc în țările române debutul modernizării dreptului²⁶⁵.

Aspecte juridice. Regulile juridice adoptate în această perioadă au îmbrăcat forma hrisoavelor domnești și anaforelor adoptate de către divanul domnesc. Pe această linie se înscriu și reformele lui Constantin Mavrocordat de care am amintit anterior.

Reformele înfăptuite până la 1740 cu privire la statutul social al clerului și al boierilor, și cu privire la organizarea administrativă și financiară au fost sistematizate prin *Așezământul din 1740*. Potrivit acestuia, clerul a fost scutit de plata dărilor, dreptul său de judecată a fost limitat însă au fost create epitropiile mănăstirești.

Nomocanonul. Au existat în această perioadă și unele culegeri de drept fără caracter oficial scrise în limba greacă. De pildă, în anul 1730 Gheorghe din Trapezunt a întocmit un *Nomocanon* rămas în manuscris în care se întâlnesc reguli juridice și religioase, cum ar fi poruncile Apostolilor și canoanele bisericești, ce constituiau o continuare a vechii literaturi religioase de pe meleagurile noastre.

Manualul de legi al lui Mihai Fotino. Pe timpul domniei lui Ștefan Nicolae Racoviță, marele paharnic Mihai Fotino a scris în limba greacă un manual de legi care deși nu a fost tipărit, s-a aplicat în practica instanțelor judecătorești. În redactarea lucrării autorul s-a inspirat din Bazilicale, Legea Agrară Bizantină, Lucrarea lui Matei Vlastarie, Constantin Armenopol și Obiceiul țării.

Lucrarea a fost întocmită în trei volume (cărți) cuprinzând instituțiile laice și bisericești. Găsim în conținutul lucrării reglementate principalele aspecte ale²⁶⁶ unor ramuri de drept: procedura de judecată, persoanele, dreptul familiei, succesiuni, donații, contracte și aspecte referitoare la dreptul penal.

Pe lângă dispoziții de drept bizantin aflate în regiunile românești anterioare, Manualul lui Mihai Fotino cuprinde și aspecte legate de modul de organizare a comerțului, aspect novator pentru începuturile vremurilor moderne din Europa.

²⁶⁵ M. Guțan, *op. cit.*, p. 141.

²⁶⁶ Aplicarea acestei lucrări în practică nu este certă, se cunoaște că au circulat numai copii ale lucrării, fiind consultate adeseori de către boieri și cler. Unele idei și norme juridice din lucrare se regăsesc în *Parvîlniceasca condică* a lui Alexandru Ipsilanti. A se vedea Fl. Neogiță, *op. cit.*, p. 167.

2.4.Evoluția dreptului în a doua fază a regimului fanariot

Premise. Începând cu anul 1774 asistăm la un progres real în direcția legiferării și a tehnicii de reglementare juridică. Noile legiuiri au fost desemnate prin expresia „condică”, „codică” sau „cod”, în conformitate cu tradițiile romane preluate și acceptate de majoritatea țărilor europene.

Dintre reformele menite să modernizeze justiția, cele din anul 1775 ale lui Alexandru Ipsilanti sunt semnificative. Acest domnitor desăvârșește modernizarea sistemului judiciar începută de Constantin Mavrocordat. Codificările realizate în această perioadă privesc în special organizarea instanțelor de judecată, procedura de judecată și dreptul civil.

Atenția îndreptată spre procedura de judecată se explică prin anumite implicații ale Tratatului de la Kuciuk-Kainardji (1774). Potrivit Tratatului, Țările Române aveau dreptul să stabilească o serie de relații cu țările europene însă exista temerea că cetățenii altor state vor pretinde să fie judecați în conformitate cu legile țărilor lor, având argumentul principal că procedura de judecată din Țările Române nu se bazează pe norme moderne în domeniu.

Organizarea instanțelor de judecată. Efortul de a crea o procedură de judecată modernă avea o dublă semnificație: mai întâi erau evitate modalitățile de aplicare a regimului capitulațiilor Țărilor Române iar, pe de altă parte, acceptând noua procedură se pune în evidență ideea prin care Țările Române nu fac parte integrantă din Imperiul Otoman.

Moderinizarea justiției a fost urmărită de Ipsilanti prin încercarea de a o separa de administrație și prin stabilirea procedurii de judecată înființând tribunale județene²⁶⁷.

Același domnitor face o încercare de codificare legislativă în lucrarea *Pravilniceaca condică*²⁶⁸ cunoscută și sub denumirea *Manualul de legi* al lui Ipsilanti. Lucrarea are ca principalele izvoare: obiceiurile juridice, Basilicalele și Manualul de legi al lui Mihai Fotino²⁶⁹.

Pravilniceasca Condică (Manualul de legi a lui Ipsilanti). Lucrarea apare în Țara Românească în anul 1775 însă a intrat în vigoare în anul 1780 datorită opoziției manifestate de Turcia față de procesul de legiferare. Autorul sau grupul de autori ai lucrării, nu se știe cu certitudine, însă aceasta nu îi scade din valoare fiind un adevărat cod prin care se dă o nouă organizare ierarhică și unitară a instanțelor de judecată bazată pe noi reguli de procedură²⁷⁰.

Titlul ei grecesc era *Sintagation Nomikon* iar în limba română „Mica rânduială juridică” din cauză că redactarea era în două limbi – română și greacă.

Din conținutul lucrării reiese că redactorii erau buni cunoscători ai limbii române și grecești din acele vremuri, al obiceiului juridic românesc și al dreptului bizantin. Cu siguranță s-a avut în vedere în redactare și doctrina juridică din central și apusul Europei. Cumulul acestor date l-ar indica drept autor pe Enăchiță Văcărescu întrucât el posedă la vremea respectivă toate cunoștințele în materie.

²⁶⁷ M. Guțan, *op. cit.*, p. 141.

²⁶⁸ M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ș. Papacostea, P. Teodor, *Istoria României*, București, 1998, p. 305 și urm.

²⁶⁹ Fl. Negoită, *op. cit.*, p. 167.

²⁷⁰ Autorul acestei lucrări s-ar părea a fi însuși domnul, care dorea să dea țării pe care o conduce o lege scrisă și despre alcătuirea căreia vorbește chiar în hrisoave. Este adevărat, Alexandru Ipsilanti avea o bogată cultură juridică fiind un bun cunoscător al dreptului. Totuși, alături de alți autori, ne îndoim că el singur ar fi întocmit pravila. Pentru detalii și explicații a se vedea, Fl. Negoită, *op. cit.*, p. 167.

Lucrarea cuprinde mai multe titluri din care primele cinci se referă la organizarea instanțelor de judecată. Conform acestei reglementări instanțele sunt organizate într-un sistem ierarhic, caracterizat printr-o delimitare precisă cu privire la competența diferitelor trepte de jurisdicție.

Prima instanță, „judecătoria după la județ” compusă dintr-un judecător ajutat de logofăt avea competența de a judeca procesele civile dintre țărani, precum și unele pricini penale de mică importanță. Ispravnici aveau dreptul să judece singuri sau împreună cu judecătorul.

„Departamenturile” erau o altă categorie de instanțe cu rolul de a judeca procesele civile sau penale. Procesele civile erau judecate de către două departamente egale în grad, compuse unul din șapte iar celălalt din opt judecători. Întotdeauna procesele penale erau judecate de către „departamentul vinovățiilor”. Instanțele se pronunțau prin hotărâri înscrise în condici.

Compoziția membrilor instanței supreme era formată din boieri „veliți” sub președinția domnitorului. El judeca procese penale și civile de importanță și gravitate sporită fie în primă instanță fie în apel. Anumite procese penale cu importanță deosebită, în Moldova, erau judecate de către departamentul criminalicesc.

Pe lângă instanțele menționate au mai existat și instanțe speciale a căror hotărâri puteau fi apelate la departamentul veliților boieri.

Pravilnicească condică s-a aplicat până la adoptarea Codului Caragea în anul 1818 însă a fost abrogată abia în anul 1865 cu prilejul intrării în vigoare a Codului civil roman²⁷¹.

Legiuirea Caragea. Era cunoscută și sub denumirea de Codul Caragea, apărută din porunca domnitorului Ioan Gheorghe Caragea în anul 1818²⁷². Elaborarea legii a fost realizată de logofătul Nestor (mare logofăt al dreptății și profesor de drept la Școala Domnească), ajutat fiind de Atanasie Hristopol. În mare parte este o „pravilă a pământului” cu multe părți originale, mai cu seamă sub raportul tehnicii de redactare²⁷³.

Legea a intrat în vigoare în anul 1819 și era structurată în șase părți: prima parte – „Pentru obraze”, a doua parte – „Pentru lucruri”, a treia parte – „Pentru tocmeli”, a patra parte – „Pentru daruri și moșteniri”, a cincea parte – „Pentru vini” (sensul de vinovăție) și a șasea parte – „Pentru ale judecăților”.

Observăm din structura lucrării că aici găsim dispoziții de drept civil cu privire la persoane, lucruri (bunuri), contracte, moșteniri, vinovăție și judecată. În același timp se găsesc în lucrare și dispoziții din alte ramuri ale dreptului cum ar fi, de pildă, din dreptul penal, de unde structura sa neunitară. Mai mult, alături de dispozițiile de drept civil lucrarea cuprinde și reguli de drept bisericesc, reactualizând astfel câteva din principiile canonice existente.

Codul Calimach (Condica Țivilă a Moldovei). În anul 1813 Scarlat Calimach domn al Moldovei a convocat o comisie de juriști cărora le-a trasat sarcina să cerceteze vechile izvoare juridice, obiceiul pământului, codurile modern din alte țări și să alcătuiască un Cod civil. La fel ca Pravilniceasca Condică și acest corp de legi a fost publicat în limba română și

²⁷¹ Mai concret, Pravilniceasca Condică nu a fost abrogată odată cu apariția Legiurii Caragea. Ea a căzut în desuetudine după elaborarea și punerea în aplicare a voluminoasei Legiuri Caragea ce cuprindea un număr de 630 paragrafe. A se vedea M. Guțan, *op. cit.*, p. 142.

²⁷² *Legiuirea Caragea, Ediție critică*, Ed. Academeiei R. P. R., 1955.

²⁷³ Fl. Negoită, *op. cit.*, p. 173.

greacă. Prima versiunea publicată în limba greacă apare în anul 1817 iar versiunea în limba română, în anul 1833²⁷⁴.

Principalele izvoare ale Codului Calimach au fost: Legea țării, Bazilicalele, Codul Civil francez și Codul Civil austriac. Dacă dispozițiile normative de tip feudal sunt preluate mai cu seamă din Bazilicale și din legea țării, cele cu caracter novator sunt receptate, în cea mai mare parte, din Codul Civil francez și într-o mică măsură din cel austriac.

Lucrarea este structurată în trei părți precedate de o introducere după care urmează două anexe. În Introducere, se vorbește despre lege, la modul general, precizându-se că acolo unde legea nu se pronunță urmează să se aplice Legea țării. Prima parte a Codului este intitulată „Pentru dritul persoanelor”, partea a doua se numește „Pentru dritul lucrurilor” iar partea a treia, „Pentru înmărginirile ce privesc dritul persoanelor dimpreună și al lucrurilor”.

În anexe Codul cuprinde dispoziții cu privire la concursul dintre creditori și modul cum se desfășoară licitațiile (mezat)²⁷⁵.

Ca volum lucrarea cuprinde un număr de 2032 articole și a fost în vigoare până în anul 1865.

Codul Calimach și Legiuirea Caragea au meritul de a dezvolta o adevărată teorie în materie de obligații, prin receptarea celor mai noi reglementări în materie. Astfel, sunt tratate într-o formă sistematică, numeroase aspect privind izvoarele obligațiilor, criteriile lor de clasificare, elementele esențiale ale contractelor în general și elementele specific fiecărui gen de contract.

În Codul Calimach și în Legiuirea Caragea găsim reglementate amplu cele mai uzuale contracte din acele timpuri (vânzare, schimb, închiriere, arendare, deposit, comodat, emfiteoză, mandat, chezășie, zălog, anticreza).

Un rol important l-a avut contractul de embatic (în Țara Românească) sau bezman (în Moldova) creație a dreptului obișnuielnic fiind ulterior consacrat de legislația scrisă²⁷⁶.

O atenție deosebită a fost acordată contractului de vânzare-cumpărare ca unul dintre cele mai uzuale contracte. Judecătoriile de județe aveau obligația de a ține condiții special pentru vânzări de moșii, pentru testament sau pentru foi de zester, aspect care marchează publicitatea tranzacțiilor judiciare.

În ambele acte normative au fost inserate transformări de esență în domeniul dreptului procesual, determinate, mai cu seamă, de măsura modernizării instanțelor începută încă din vremea lui Alexandru Ipsilanti. Au fost introduse condicile de judecată la toate instanțele, formularea în scris a hotărârilor și motivarea lor cu arătarea capului de pravilă (menționarea legii pe care se bazează) au constituit un progres însemnat în domeniu.

De acum, vechiul probatoriu bazat pe misticism a trecut pe plan secundar în detrimentul înscrisurilor laice, a depozițiilor de martori oculari și cercetările instanței. Tot din această perioadă s-a dat posibilitatea părților să fie reprezentați în justiție prin madatari (vechili) sau prin avocați (vechili de judecăți).

²⁷⁴ *Codul Calimach*, Ed. Academiei R. P. R., București, 1958.

²⁷⁵ Fl. Negoită, *op. cit.*, p. 171.

²⁷⁶ Prin intermediul acestui contract cineva se angaja să plătească stăpânului feudal (domn, boier sau mănăstire) „chiria” pământului pe care ridicau diverse construcții având destinații diverse. A se vedea L. P. Marcu, *op. cit.*, p. 170.

Manualul juridic al lui Andronache Donici. În anul 1814, pravilistul moldovean Andronache Donici a elaborat un adevărat Cod civil cunoscut sub denumirea de Manualul juridic al lui Andronache Donici²⁷⁷. După cum ne informează autorul însuși, manualul are ca izvoare dreptul roman și greco-roman, în special Institutele lui Iustinian, Bazilicalele, Novelele, Manualul lui Armenopol, Manualul lui Mihail Ataliatis, Cartea lui Leunclavius, Cârja arhierescă, Sobornicescul Hrisov al lui Alexandru Mavrocordat precum și obiceiul pământului²⁷⁸.

În redactare s-a folosit un limbaj concis și ușor de înțeles, chiar și de cei care nu erau inițiați în tainele dreptului. De altfel, Andronache Donici a fost unul dintre cei mai străluciți juriști ai vremurilor în care a trăit și totodată Președinte al Departamentului Străinilor Pricini. Urmărind ca manualul său să poată ajuta efectiv pe justițiabili și pe judecători, autorul, în introducere, dă indicații asupra felului cum trebuie să fie judecate pricinile. Apoi, intrând în materia dreptului civil propriu-zis, s-a ocupat de statutul juridic al persoanelor și legăturile de familie, drepturile reale și accesoriile lor, obligații, contracte, testamente și succesiuni iar câteva capitole au fost rezervate probelor²⁷⁹.

Cu toate că asupra realizării planului cum a fost elaborată lucrarea s-ar putea face obiecțiuni, Donici a dovedit o notă de originalitate față de legiuirile apărute în acea vreme. Tendințele sale sunt moderne, în manual fiind înscrise idei înaintate care apăreau pentru întâia oară în Moldova, cum ar fi cea privitoare la interpretarea legilor, recomandând ca „judecătorii să tălmăcească în caz de îndoială, cu bunătate și iubire de oameni, și să nu caute cum au hotărât alții asemenea pricini, ci însuși să socotească cum să dea hotărârile”²⁸⁰.

Deși nu a fost adoptat oficial, Manualul său este primul Cod civil complet bucurându-se de un real interes din partea practicienilor, deoarece era redactat în limba română, avea o structură modernă și cuprindea reglementări avansate. În pofida acestor calități, lucrarea nu a dobândit consacrare oficială pentru că autorul ei, Donici, nu se afla în grațiile domnitorului Scarlat Calimach. Cartea a fost tipărită și aplicată datorită caracterului său modern.

Pe lângă legiuirile care au îmbrăcat forma unor coduri, au existat în Țara Românească și în Moldova lucrări mai reduse cu privire la diferite aspecte legate de evoluția societății. De pildă, *Sobornicescu Hrisov* apărut în 1785 a lui Alexandru Mavrocordat, *Pandectele* lui Toma Carrara apărute la Iași în 1806 la îndemnul domnului Alexandru Moruzi etc.

Toate legiuirile menționate prefațează zorii noilor vremuri care urmau să apară. Sunt consacrate instituții juridice noi, cu mod de formare nou și cu noi efecte; în aceeași măsură, sunt adaptate vechile formule juridice la timpurile prezente marcând astfel tendința modernismului.

2.3. Principalele instituții juridice din perioada fanariotă

Premise. Fiind adaptate în condițiile dezvoltării relațiilor marfă-bani și sub influența unor reglementări juridice europene moderne, codurile din cea de-a doua fază a regimului

²⁷⁷ *Manualul juridic al lui Andronache Donici, Ediție critică*, Ed. Academiei R. P. R., București, 1959.

²⁷⁸ T. Crăciun, *Andronachi Donici*, în *Revista Română de Drept*, nr. 10/1972, pp. 64-71.

²⁷⁹ L. P. Marcu, *op. cit.*, p. 171.

²⁸⁰ T. Crăciun, *op. cit.*, p. 65.

turco-fanariot se deosebesc de cele anterior prin conținut și formă. Ele consacra instituții juridice noi cu un nou mod de formare, cu noi elemente și efecte. Pe această cale asistăm la un nou început de delimitare a ramurilor de drept, împrejurare de natură să indice trecerea către sistemul de drept modern²⁸¹.

Persoanele. Din epoca fanariotă, accepțiunea de persoană începe să dețină noi valențe împumuate din dreptul occidental. De acum, principala clasificare a persoanelor se face după criterii noi, întâlnite doar în legiurile sub influența cărora au fost elaborate marile lucrări juridice și coduri din occident.

Codul Calimach, atunci când se referă la persoană, are în vedere ființa umană cu drepturi și obligații. Întâlnim aici și clasificarea persoanelor umane după „noroc” în: slobozi, sloboziți și robi. Au existat preocupări cu privire la noțiunea și formele persoanelor juridice, modul lor de organizare și de încetare.

Desființarea dependenței personale. Toate aspectele noi cu privire la persoană au la bază desființarea dependenței personale a țăranilor aserviți, în Țara Românească a rumâniei (1746) și în Moldova a veciniei în anul 1749. Foști țărani aserviți au devenit oameni liberi având dreptul să hotărască singuri unde doresc să locuiască și să muncească. De acum țăranii care munceau pe moșii nu mai numiți vecini sau rumâni ci „locuitori” și „clăcași”. Denumirea de clăcași provenea de la raporturile juridice de muncă care au înlocuit raporturile de dependență personală cu obligația de a munci pământul proprietarului un număr de zile (clacă), în schimbul dreptului de a se bucura de folosința unei părți din moșie²⁸². Abuzurile au continuat și pe mai departe prin posibilitatea de-a dreptul arbitrară de a echivala claca în bani, demonstrând că dependența personală a țăranilor a fost transformată în dependență economică. Pe această cale se remarcă creșterea impresionantă a numărului poslușnicilor și scutelnicilor, dependenți economic față de boieri dar fără dependență în raport cu statul.

Menționăm că nu a dispărut categoria robilor deși numărul lor nu mai era atât de mare ca înainte. Chiar dacă epoca fanariotă a adoptat legi modern, robii au fost asimilați formal cu lucrurile (*res*) deși li se recunoaștea o oarecare capacitate juridică în măsura în care aceasta era în interesul proprietarilor.

Familia, rudenia și căsătoria. Familia, rudenia și căsătoria aveau la bază vechile reglementări cutumiare existente în Moldova și în Țara Românească împreună cu cele preluate de-a lungul vremii din dreptul bizantin.

În conformitate cu regulile existente, rudenia putea fi duhovnicească (prin botez) sau rudenia bazată pe legăturile de sânge. Legătura de rudenie s-a stabilit după tată, apoi după mamă și numai în lipsa tatălui se lua în calcul rudenia după mamă.

Căsătoria. În ce privește căsătoria, sunt menținute regulile din dreptul bizantin bazate pe principiul inegalității sexelor fiind în continuare interzise căsătoriile între persoane de

²⁸¹ A fost adoptată o terminologie juridică nouă și s-au creat ori au fost adoptate elemente juridice noi. Procesul de separare al Dreptului pe ramuri și-a găsit ecou în lucrarea lui Chr. Flechtenmacher intitulată „*Sistema pravilelor românești*”. La Colegiul de la Sf. Sava din București, C. Moroiu preda Dreptul roman, considerat ca fiind „dreptul țării”, apoi Dreptul penal și comercial, iar la Academia Mihăileană din Iași s-a propus să se expună cursul de „Legislație publică și legislație privată a deosebitelor popoare”. Pentru detalii, a se vedea L. P. Marcu, *op. cit.*, p. 177.

²⁸² Inițial numărul zilelor de clacă a fost fixat la 12 pe an, ulterior cifra a sporit neâncetat ajungând ca în preajma adoptării Regulamentului Organic să ajungă la 36 de zile pe an în Țara Românească și 56 în Moldova. Pentru detalii a se vedea M. Guțan, *op. cit.*, p. 158.

religii diferite, între robi și persoane libere; liberatea căsătoriei fiind mult îngrădită prin faptul că actul era, de regulă, hotărât de părinți. Deși se remarcă o tendință de emancipare a femeii prin căsătorie, inegalitatea dintre soți persistă, șeful familiei deținând în continuare autoritatea supremă, atât asupra soției cât și asupra copiilor.

Impedimente la căsătorie mai erau: rudenii, căsătoria fiind interzisă între consangvini și între afini până la al optălea grad de rudenie naturală sau spirituală; interdicția căsătoriei dintre tutore și pupilă pe durata cât îi administra averea, bigamia și cel care a fost căsătorit de trei ori nu mai avea dreptul de a se recăsători.

Dacă rezultă copii din conviețuirea unei personae libere cu un rob, aceștia vor fi întotdeauna slobozi. Regula este preluată din dreptul bizantin fiind o aplicare din dreptul roman.

Logodna. De regulă, căsătoria era precedată de logodnă, eveniment păstrat din vremurile dinainte, prilej cu care aveau loc înțelegeri între familiile viitorilor soți schimbându-se daruri între tineri și părinții lor. Zestrea adusă de soție în căsătorie era administrată de soț, în cazul desfacerii căsătoriei pentru motive neimputabile soției, zestrea era restituită.

Tutela, curatela și înfierea (adopta). Codul Calimach și Codul Caragea adoptă reguli cu privire la înfiere, tutelă și curatelă după modelul celor mai noi legiuiri europene²⁸³. Au fost sancționate diferite încălcări cu privire la conduita în căsătorie, de pildă, adulterul soției avea ca efect pierderea zestrei prin trecea ei în proprietatea bărbatului.

Dreptul de proprietate. În condițiile desființării dependenței personale, dreptul de proprietate funciară evoluează în direcția unei proprietăți depline (absolute) de tip roman, în raport cu proprietatea fărâmițată, limitată care a existat până atunci. Eliberarea țăranilor aserviți nu a fost însoțită de câștigarea proprietății asupra bucatii de pământ pe care o lucrau; țăranii clăcași își pierd dreptul de folosință ereditară recunoscut până atunci de Legea țării asupra unei părți din domeniul feudal.

Expropriindu-l pe țăran de dreptul de folosință boierul și-a asumat dreptul de proprietate exclusiv de proprietate. În acest mod a fost reunite în aceeași mâini dreptul de dispoziție (dritul ființei lucrului), cât și dreptul de folosință (dritul folosului) într-un drept de proprietate „desăvârșit și neâmpărțit”²⁸⁴. Codificările vremii confereau pe baza unui contract de emfiteoză (bezman), țăranului clăcaș un drept de folosință nelimitat pentru o bucată de teren în timp ce proprietarul își menținea asupra aceluiași teren nuda proprietate²⁸⁵.

Pe parcurs codurile au preluat din legislația veche locală dar și din Bazilicale multe aspecte legate de noțiunea de proprietate, marcând trecerea de la forma de proprietate divizată la proprietatea exclusivă cu accente pe caracterul absolut al proprietății.

Moștenirea. Succesiunea se deschidea prin moarte și avea la bază moștenirea legală și cea testamentară.

Moștenirea legală. Moștenitorii legali direcți erau descendenții pe linie bărbătească iar dacă ei lipsesc la moștenire existând doar fice, se aplica regula mai veche a „ginerii pe curte”²⁸⁶. Dacă nu există descendenți vin la moștenire asendenții și colateralii.

²⁸³ C. Buzdugan, *op. cit.*, p. 118.

²⁸⁴ M. Guțan, *op. cit.*, p. 159.

²⁸⁵ L. P. Marcu, V. Șotropa, R. Vulcănescu, M. Dvoracek, V. Al. Georgescu, O. Sachelarie, *Dreptul civil, în Istoria dreptului românesc, vol. II, partea întâi*, Ed. Academiei RSR, 1984, pp. 235-300.

²⁸⁶ Gh. Bonciu, *op. cit.*, p. 105.

De asemenea legislația acelor vremuri acordă atenție dreptului de moștenire al soțului supraviețuitor. Acesta primea o parte virilă în uzufruct (egală cu a unui copil), dar numai spre folosință, când venea în concurs cu copiii sau o cotă parte între o șesime și o treime, în plină proprietate, când nu existau copii, sau venea în concurs cu copiii dintr-o altă căsătorie a soțului decedat. Potrivit Codului Calimach, copiii naturali veneau la moștenirea tatălui lor în concurs cu copiii legitimi, în schimb Codul Caragea este mai restrictiv dând dreptul copiilor naturali să moștenească numai pe mama lor. Copiii înfiați sunt chemați la moștenirea părinților înfietori beneficiind de aceleași drepturi ca și copiii legitimi.

Sunt atenuate sau înlăturate unele reguli din perioada anterioară cum ar fi, principiul masculinității și primogeniturii, rezerva succesorală și trimiria (o treime din moștenire destinată cheltuielilor de înmormântare și pomenire a decedatului)²⁸⁷.

Moștenirea testamentată. A fost un alt mod de a dobândi drepturi de la defunct pe cale succesorală. La fel ca în perioadele anterioare, la baza moștenirii testamentare se afla actul de ultimă voință al defunctului – *testamentul*, prin care era desemnată persoana beneficiară și bunurile lăsate moștenire.

Testamentul putea fi întocmit în scris sau verbal „cu limbă de moarte” în fața martorilor a căror număr era variabil. Testatorul putea dispune de averea sa pentru cazul când nu se mai afla în viață. Dispozițiile testamentare puteau urmări împărțirea averii între moștenitori dar și dreptul de a dezmoșteni anumiți erezi, însă fără să încalce rezerva succesorală stabilită de lege în favoarea descendenților și ascendenților.

Obligații și contracte. Spre deosebire de legiurile anterioare, Codul Calimach și Codul Caragea, ținând seama de legislația europeană reglementează amplu și modern raporturile de obligații. Acest aspect intervine ca urmare a dezvoltării producției de mărfuri și a economiei de schimb, tranzacțiile comerciale primind amploare necunoscută până atunci, ceea ce impune și reglementări pe măsură. Într-adevăr, se dezvoltă o adevărată teorie a obligațiilor prin receptarea celor mai noi reglementări în materie. Izvoarele obligațiilor au fost stabilite cele cunoscute anterior: contracte (tocmeala) și delictive (vătămarea adusă altuia), însă lor li se adaugă dintr-o perspectivă nouă, occidentală, un nou izvor al obligațiilor, legea.

Elementele contractului. Cu privire la elementele contractului în general, găsim reglementate: capacitatea părților de a încheia contracte; consimțământul căruia se cere să nu fie viciat prin vicii de consimțământ. Contractele de orice fel trebuiau să fie bazate pe acordul comun, în caz contrar nu erau valabile²⁸⁸; obiectul contractului, format din bunul sau bunurile pentru care se negociază, însă este necesar să se afle în circuitul civil.

Varietăți de contracte. Alături de contractele uzuale în acele vremuri apar categorii de contracte noi, legiuitorul manifestând preocupare deosebită în această materie. Atât Codul Calimach cât și Codul Caragea pun accentul în mod deosebit pe contractele cu frecvența cea mai răspândită. Astfel, vânzarea, închirierea, arenda, schimbul, depozitul, mandatul, sechestrul, chezașia și zălogul dețin reglementări amănunțite²⁸⁹.

²⁸⁷ Pavilniceasca Condică și Legiuirea Caragea înlătură principiul masculinității, consacrand principiul egalității sexelor. Copiii nelegitimi erau chemați la moștenirea mamei nu și la moștenirea tatălui lor. Copiii înfiați veneau, tradițional la succesiunea părinților înfietori ca și cei legitimi. A se vedea Gh. Bonciu, *op. cit.*, p. 105 cu aparatul bibliografic citat.

²⁸⁸ Gh. Bonciu, *op. cit.*, p. 112.

²⁸⁹ C. Buzdugan, *op. cit.*, p. 119.

Vânzarea se putea încheia în formă scrisă sau orală, însă imobilele și robii nu puteau fi vânduți decât prin act scris. În cazul moșiilor și robilor era necesar să se respecte vechile reguli privind dreptul de *protimisis*, în legătură cu care s-a dezvoltat un complex sistem de publicitate de tip medieval²⁹⁰.

Prin preluarea unor reguli din dreptul roman, noile reglementări din țările române au admis „stricarea vânzării” atunci când prețul reprezenta mai puțin de jumătate din valoarea reală a lucrului. Într-o formă arhaică au fost reglementate evicțiunea și viciile lucrului vândut de care cumpărătorul avea dreptul să dispună.

Cu privire la contractual de împrumut, menționăm dispozițiile din Pravilniceasca condică potrivit căreia pentru încheierea contractului se impune forma scrisă și prezența a trei martori pentru ca debitorul să nu poată tăgădui înscrisul prin care este menționat împrumutul. Dobânda legală a fost stabilită la 10% pe an cu interzicerea anatocismului (dobândă la dobândă) și a cametei.

Sistemul probator. Încep să aibă pondere ridicată probele scrise bazate pe declarațiile martorilor prezenți cu prilejul încheierii înțelegerii dintre părți sau cercetările directe ale instanței, vechile probe cu caracter mistic trec pe plan secundar.

Dreptul penal. Ca ramură a sistemului juridic, dreptul penal cunoaște delimitări concrete față de alte ramuri de drept. Totuși, se mențin sistemul pedepselor fizice: tăierea mâinii pentru cazuri de plastografiere, bătaia pentru furturi, legea talionului pentru mărturie mincinoasă. De asemenea, sunt pedepsiți toți cei care declarau fals că sunt în stare de încetare a plăților pentru a nu-și plăti datoriile.

În privința cazierului judiciar un început îl găsim în „condica șireților” unde erau trecuți toți cei care au fost anterior condamnați la diferite pedepse.

În privința dozării pedepselor Codul Caragea vine cu un progres, stabilind pedepse diferite pentru omor, după cum este vorba de omor cu intenție (cugetat) sau fără intenție, din culpă (necugetat). Sunt încriminate fapte noi, specifice pentru această etapă din care menționăm: abuzurile slujbașilor, traficul de influență, fapte comise în folosirea dovezilor în proces s.a.

Procedura de judecată. Transformări importante au intervenit în domeniul dreptului procesual, determinate mai cu seamă de modernizarea instanțelor de judecată înfăptuită de Alexandru Ipsilanti. În această direcție trebuie menționate: introducerea condicelor de judecată la toate instanțele, formularea în scris a hotărârilor și motivarea lor cu arătarea „capului de pravilă” a textelor de lege pe care se bazează, intruducerea reprezentării în justiție prin mandatar sau prin avocați (vechili de judecăți).

Apar elemente noi cu privire la organizarea procesului și executarea silită; vânzarea la licitație publică (mezat), falimentul și judecata comercianților de către arbitri s.a.²⁹¹.

Odată cu modernizarea procedurii de judecată, o serie de instituții juridice vechi nu își mai găsesc aplicare (ordariile, zaveasca, jurătorii) sau aplicarea lor trece pe un plan secundar.

²⁹⁰ V. Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 62.

²⁹¹ Din această perioadă datează reglementări privind instituția arbitrilor (Codul Calimach) iar în Pravilniceasca condică se stipulează regula prin care nimeni să nu mai fie arestat fără poruncă domnească și se introduc reguli cu privire la instituția avocaturii. A se vedea C. Buzdugan, *op. cit.*, p. 121.

CAPITOLUL III

3. Structura statală și izvoarele dreptului în perioada Regulementelor organice

3.1. Regulamentele organice

Premise istorice. Având pricipii aproape identice pentru cele două țări române, Regulamentele organice au fost puse în aplicare, în 1831 în Țara Românească, și în 1832 în Moldova²⁹².

Prin intermediul Regulamentelor s-a pus în practică Tratatul de la Adrianopol încheiat în 1829 ca urmare a războiului ruso-turc²⁹³. După unii autori Regulamentele organice sunt prima constituție românească. Alături de prevederile de importanță deosebită pentru popoarele din Balcani, Tratatul de pace de la Adrianopol conținea *Actul osăbit pentru prințipaturile Moldova și Țara Românească* care dezvolta articolul V din Tratat și făcea partea integrantă din acesta.

Au fost stipulate în Regulamente dispoziții menite să pună baze noi organizării administrative, judecătorești, financiare și să încurajeze industria; regim de protecție pentru industria națională, prime de încurajare pentru întreprinzători, dreptul proprietarilor de a exploata minele de pe moșiile lor etc.

În Regulamente există dispoziții cu privire la modernizarea învățământului, organizarea sanitară, pentru înființarea miliției naționale cu rolul de a păzi granițele și de a organiza carantinele pe timp de epidemii, de a menține ordinea interioară și a constrânge cetățenii la plata impozitelor.

3.2. Organizarea de stat în perioada Regulamentelor organice

Domnul. Dând curs cererilor boierilor pământeni, în final Poarta acceptă revinerea la sistemul domniilor pământene. În acest context Regulamentele organice recunoșteau autonomia țărilor române conducerea urmând a fi exercitată de către domn și divan.

Alegerea domnului urma să fie confirmată de către Poarta otomană și notificată puterii protectoare, Rusia. Numai cele două puteri, Imperiul Otoman și Rusia, aveau dreptul de a destitui domnul pentru fapte grave²⁹⁴.

Domnul deținea și funcția de șef al executivului (domnește, și guvernează), calitate în care sancționa și promulga legile având drept de opoziție asupra proiectelor de lege adoptate de adunare. Ca șef al executivului, domnul avea în subordine mai mulți miniștri (interne,

²⁹² A. Oțetea, *Scieri istorice alese*, Cluj-Napoca, 1980.

²⁹³ Tratatul de la Adrianopol stipula: alegerea domnilor pe viață de către divan; retrocedarea cetățitorilor de la Dunăre către Țara Românească (Turnu, Giurgiu și Brăila); desființarea monopolului otoman asupra comerțului Principatelor; Poarta se obligă să recunoască Regulamentele Organice. A se vedea Fl. Negoită, *op. cit.*, p. 181.

²⁹⁴ Gh. Ungureanu, *Elaborarea Regulamentului Organic, în Regulamentul Organic al Moldovei*, Ed. Junimea, Iași, 2004.

finanțe, justiție, secretariat de stat, culte și război). În felul acesta era instituit în Principate guvernul de tip modern.

Domnul sancționa și promulga legile sau putea să se opună proiectelor adoptate de adunare. El era comandantul suprem al poliției și supraveghea menținerea ordinii publice.

Căimăcămia. Era compusă dintr-un număr de trei membri de drept: președintele Înaltului divan, ministrul de interne și ministrul justiției. De regulă, până la alegerea noului domn căimăcămia exercita toate atribuțiile care îi reveneau domnului. Cu toate acestea, nu avea dreptul să acorde titlului de noblețe, funcționarii pe care îi numea era necesar să fie confirmați de noul domn.

Obșteasca adunare. Erau prevăzute în Regulament dispoziții potrivit cărora puterea legislativă aparține Adunării obștești, cu menirea de a supune domnului cererile și dezideratele țării. Componenta ei era diferită, pentru Țara Românească numărul membrilor se cifra la 42, iar în Moldova la 35.

Membrii componenți în Obșteasca adunare erau din marea boierime și din cler, fără posibilitate de acces pentru cetățenii de rând, aspect care o îndepărtează de formula modernă a parlamentului ales²⁹⁵.

Miniștri și ministerele. Numărul miniștrilor și ai ministerelor, împreună cu funcționarii lor, au fost organizați pe principii moderne bazate pe eficiență și competență materială specializată cum erau în țările dezvoltate, vechile structuri și dregătorii fiind abandonate.

Miniștri erau aleși din rândurile boierimii mari, proprietari ai unor întinse suprafețe de pământ. Miniștri aveau dreptul să facă parte din parlament, să participe la ședințele parlamentare și să informeze parlamentul asupra activității sale în cadrul ministerului din care făceau parte. Totuși, activitatea miniștrilor se realiza sub directa îndrumare a domnului²⁹⁶.

Sfatul administrativ. A înlocuit vechiul Sfat domnesc aflat de multă vreme la cârma celor două țări românești.

Pe lângă probleme urgente ce urmau a fi luate în dezbateri, atunci când situația impune, Sfatul administrativ avea sarcina de a pregăti materialul lucrărilor Adunărilor obștești și de a alcătui proiectele de legi ce urmau să fie votate în parlament.

În componența Sfatului administrativ intrau: miniștri de interne, de finanțe împreună cu persoane din secretariatul statului ce își desfășurau activitatea sub președinția domnului sau a marelui vornic.

Marele sfat al miniștrilor. Era organism cu caracter extraordinar înființat pentru luarea unor măsuri administrative în probleme de importanță deosebită fiind prezidat de domn. Acest organism avea competență mai largă fără însă a exista o competență reală în privința determinării politicii generale a statului.

²⁹⁵ Fl. Negoită, *op. cit.*, p. 191.

²⁹⁶ M. Guțan, *op. cit.*, p. 186.

3.3. Organizarea administrativă în perioada regulamentelor organice

Județele și ținuturile. Vechile unități administrativ-teritoriale (județul și ținutul) au fost menținute prin dispozițiile Regulamentelor organice, fără să intervină schimbări importante la nivelul organelor administrative locale. Cu toate acestea, județele în Țara Românească și ținuturile în Moldova erau lipsite de personalitate juridică. În fruntea lor se aflau ispravnici, în Moldova, iar în Țara Românească cârmuitori, investiți numai cu atribuții administrative, realizându-se astfel separația între administrativ și judecătoresc deși anumite atribuții judecătorești se mai mențin în sarcina unor organe administrative²⁹⁷.

Plăși și ocoale. Fiecare unitate administrativă (ținut sau județ) era împărțită în subdiviziuni numite plăși, în Țara Românească, respectiv ocoale în Moldova conduse de sub-cârmuitori numiți de către domn, în Țara Românească, iar în Moldova, de privighetori de ocoale aleși, aflați sub directa subordine a șefilor de județ, respectiv ținut.

Rolul sub-cârmuitorilor și al privighetorilor de ocoale consta în colectarea impozitelor și transmiterea lor către centru, de a raporta la centru neregulile constatate în raza lor de competență, apărarea sătenilor de năpăstuiți prin măsuri directe sau solicitate de la organele competente etc.

Orașele. Au fost supuse și ele unei noi organizări prin intermediul Regulamentelor organice după cum se aflau în proprietate privată (embaticare) sau libere, acestora din urmă recunoscându-se expres personalitate juridică.

În capitalele celor două țări române au fost înființate câte un Sfat orășenesc compus din cinci membrii aleși de comunitate. Întrunirile Sfatului aveau loc de două ori pe săptămână, la dezbateri asistând și un reprezentant al guvernului. Rolul reprezentantului guvernului era acela de a constata orice *necredință* sau *lenevire* în îndeplinirea măsurilor care erau impuse, însă nu avea drept de intervenție directă având obligația să raporteze ministrului de interne constatările sale²⁹⁸.

Satele. În privința satelor, s-a dat posibilitatea alegerii, în Țara Românească a pârcălabilor, și a vorniceilor în Moldova, cu acordul boierilor locali și mai-marilor de județ. A fost înființat sfatul sătesc cu scopul plății pârcălabului sau vornicului ori pentru completarea lipsurilor ce se puteau ivi în suma captației satului. Sfatul era compus din șase membrii ai comunității aleși pe o perioadă de un an, cărora li se alăturau preotul și proprietarul ca membrii de drept.

²⁹⁷ M. Guțan, *op. cit.*, p. 185.

²⁹⁸ Regulamentele organice au intervenit și la nivel local printr-o serie de servicii publice modernizate ori au fost înființate altele noi: a fost modernizată poliția municipală, s-a organizat serviciul de pompieri, s-a îmbunătățit serviciul sanitar și s-a organizat pe baze noi instrucția publică prin înființarea de școli primare laice cu predare în limba română. Pentru detalii, a se vedea M. Guțan, *op. cit.*, p. 190.

3.4. Organizarea judecătorească în perioada Regulamentelor organice

Principiul separației puterilor în stat. Regulamentele organice stipulau principiul separației puterilor, justiția fiind despărțită de administrație a început să dețină organizare separată. Pe această cale s-a trecut la organizare pe baze noi a justiției²⁹⁹.

Organizarea justiției. La nivel local s-a înființat tribunalul sătesc cu scopul de a judeca pricinile dintre țărani, în rândul completului de judecată intrau trei săteni dintre cei mai destoinici împreună cu preotul localității.

Au fost create în fiecare județ/ținut tribunale de primă instanță, divanuri judecătorești de apel la București, Craiova și Iași și o supremă instanță, Înalțul Divan (Înalta curte). La nivelul capitalelor de județ funcționa câte un tribunal polițienesc cu atribuții în domeniul penal de mică importanță pentru urbe.

Pentru a răspunde nevoilor comerciale tot mai numeroase și mai diversificate, s-au înființat următoarele instanțe de judecată: câte tribunal special de comerț la Iași, Craiova și București.

Pentru personalul judecătoresc s-a stabilit prin Regulemente măsuri noi cu scopul de a da eficiență justiției și a înlătura abuzurile. Judecătorii au fost rânduiți pe lângă fiecare isprăvnicie, putând judeca și în lipsa ispravnicilor. În acest scop s-a pus accent pe selectare și profesionalizare, s-a introdus salarizarea judecătorilor, încercând astfel să confere o dimenisune deontologică activității acestora.

Din etapa Regumentelor organice s-au adus în spațiul juridic „actori” noi, conform cu lumea modernă, din rândul cărora fac parte: procurorii și avocații. Rolul procurorilor și avocaților începe să devină tot mai important în derularea actului de justiție, odată cu trecerea către etapa modernă.

De asemenea, au fost fost instituite secții de notariat pe lângă tribunale, s-au pus bazele oficiilor stării civile, s-a stabilit hotărnicia tuturor moșiilor după principiile moderne ale cadastrului acelor vremuri.

3.5. Organizarea fiscală în perioada Regulamentelor organice

Modernizarea finanțelor. Cu privire la modernizarea finanțelor, Regulamentele organice conțin o serie de prevderi noi, totodată vechile forme de impozit: vinăriciul, oieritul, dijmăritul fiind desființate, la fel corvezile de tot felul, rechizițiile în natură și vămile interne care împiedică dezvoltarea comerțului.

În locul multiplelor dări de natură tipic feudale, Regulemantele au introdus un impozit unic - *captația* plătit de țărani, și un impozit numit *patenta* - plătit de negustori și meseriași. Totuși, sunt menținute unele practici învechite cum ar fi răspunderea solidară a satului pentru

²⁹⁹ Consacrând principiul separației puterilor în stat, îngrădind puterea monarhului, instituind adunările obștești, reorganizând serviciile publice și creând altele noi, Regulamentele organice au favorizat pe plan structural dezvoltarea capitalismului, deschizând burgheziei calea spre dominație politică. A se vedea VI. Hanga, *Istoria dreptului românesc, cit. supra.*, p. 143.

plata captației, împrejurare în care țăranilor le era interzis să părăsească satul fiind obligați să răspundă unul pentru altul în caz de neplată³⁰⁰.

Înființarea Băncii Naționale. Găsim în Regulamente prevederi cu privire la înființarea Băncii Naționale și adopta principiul modern al bugetului statului, întemeiat pentru prima oară în istoria principatelor pe concordarea cheltuielilor publice cu veniturile fiscului, pe aprobarea bugetului de către Obșteasca adunare și pe controlul veniturilor și cheltuielilor de către un organ specializat.

3.6. Organizarea militară în perioada Regulamentelor organice

Armata. În privința armatei apar schimbări față de perioada anterioară, explicabile prin dependența față de Imperiul otoman. În epoca fanariotă, domnul avea dreptul să dețină doar o simplă gardă pentru paza personală și paza Curții domnești.

Modernizarea armatei. Abia către sfârșitul secolului al XVIII-lea are loc modernizarea armatei iar la începutul secolului următor se înființează corpuri de voluntari. În conformitate cu Regulamentele organice în Țara Românească și în Moldova oastea este împărțită în două mari categorii:

a) un corp de ostași pentru paza granițelor, supravegherea negoțului și menținerea stării de izolare în cazuri de carantină;

b) un alt corp al armatei cu rolul de a menține „bunele orânduiele și a liniștii dinăuntru”³⁰¹.

În fruntea oștirii se află domnitorul, însă conducerea era subordonată reprezentanților marilor puteri protectoare de atunci Rusia și Imperiul otoman care exercitau în mod direct prerogativele de conducere (hatmantul în Moldova și spătarul în Țara Românească).

În cadrul oștirii se puteau înrola de bunăvoie tineri cu vârsta între 20 și 30 de ani. Din momentul înrolării, tinerii erau obligați să slujească timp de șase ani în armată.

3.7. Organizarea ecleziastică în perioada regulamentelor organice

Biserica. În țările române biserica se află în continuare sub jurisdicția Patriarhiei de la Constantinopol chiar dacă beneficia de o largă autonomie. Cel care își dădea asentimentul la alegerea mitropolitului și a episcopilor era domnul țării.

Ierarhia bisericească. Era formată din episcopi (arhieriei), preoți (presbiterii), diaconi, cătăreți și ceteti și se împărțea în clerul superior și clerul inferior, însă numai cei cuprinși în categoria clerului superior aveau dreptul să officieze serviciul divin³⁰².

³⁰⁰ Regulamentele organice au menținut și alte practici învechite, chiar dacă tipul obligațiilor fiscale precum și modul lor de impunere au fost regândite dintr-o perspectivă modernă. De pildă, au scutit boierii și clerul de plata impozitelor. A se vedea M. Guțan, *op. cit.*, p. 193.

³⁰¹ L. P. Marcu, *op. cit.*, p. 162.

³⁰² L. P. Marcu, *op. cit.*, p.163.

În Moldova erau trei episcopii cu sediul la Suceava iar în Țara Românească, de asemenea, trei, cu sediul la București. În materie ecleziastică dreptul de legiferare și hotărârile mai importante erau atributul exclusiv al sinodului.

Justiția bisericească. Pentru personalul bisericesc a existat justiție bisericească prin organe special investite și se concretiza prin decizii de afurisenie împotriva laicilor aflați vinovați, respectiv de caterisire pentru membrii sinodului care au încălcat diferite canoane bisericești³⁰³.

³⁰³ I. Chelaru, *Căsătoria și divorțul. Aspecte juridice civile, religioase și de drept comparat*, Ed. A92 ACTEON, 2003, pp.247-284.

CAPITOLUL IV

4. Organizarea administrativ-teritorială și legiurile din Transilvania și Banat sub dominație habsburgică

4.1. Trecerea de la voievodat la principat

Premise. Dacă la început Transilvania a existat sub forma voievodatului, apoi sub forma principatului, începând cu perioada anului 1765 a fost organizată sub forma Marelui Principat conducându-se după legile sale, având instituții și magistrați proprii, fără să fie supusă vreunui regat. Dependenta Transilvaniei față de Imperiul habsburgic, consființită prin Diploma leopoldină din 4 decembrie 1691, a durat până în anul 1867 când a fost încorporată Ungariei făcând astfel parte din Imperiul Austro-ungar.

Războiul austro-turc din 1716-1718 asigură Habsburgilor, prin pacea de la Passarowitz (1718), Banatul și Oltenia. Oltenia a rămas sub stăpânire habsburgică numai 21 de ani, până la Pacea de la Belgrad (1739) când austriecii au fost învinși de turci³⁰⁴.

4.2. Organizarea politico-administrativă

Autonomia Transilvaniei. Devenind provincie a Imperiului austriac, Transilvania continuă să dețină autonomie mai restrânsă, administrația publică centrală nu se mai raportează la instituțiile existente la nivelul teritoriului transilvănean, ci la instituțiile specializate de la Viena.

Banatul și Oltenia. În ce privește Banatul, spre deosebire de Oltenia, traiectoria sa politico-administrativă a rămas în continuare sub dominația habsburgică. Până în anul 1759, Banatul s-a aflat sub administrație militară după care a fost introdusă administrația civilă fiind împărțit în 11 districte conduse de administrator. Districtele era împărțite în cercuri, subunități administrative în care erau cuprinse un număr de sate³⁰⁵.

Noi forme de centralizare a teritoriilor din Banat. Din anul 1778 autoritățile de la Viena recurg la o nouă formulă de centralizare și asuprire prin trecerea Banatului în dependență directă față de Ungaria ca provincie separată. Au fost formate trei comitate: Timișul cu un număr de 4 cercuri și 174 sate; Torontalul cu 4 cercuri și 122 de sate iar Carașul avea 5 cercuri și 225 de sate.

a) Principele

Restrângerea prerogativelor principelui. Chiar dacă instituția principelui este păstrată prin Diploma leopoldină, iar Transilvania își menține titulatura de principat, unele prerogative pe care le deținuse până atunci sunt înlăturate sau limitate. Principele Transilvaniei cărmuia țara, cel puțin din punct de vedere teoretic, fiind subordonat cancelariei aulice de la Viena, cu

³⁰⁴ Ș. Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă 1718-1739*, Ed. Enciclopedică, București, 1998

³⁰⁵ T. Simu, *Organizarea politică a Banatului în evul mediu*, Lugoj, 1941.

ajutorul unui consiliu alcătuit din mai mulți dregători centrali având atribuții asemănătoare cu cele ale dregătorilor domnilor din celelalte țări române³⁰⁶.

Din anul 1702 titlul de principe urma să fie dobândit în conformitate cu regulile care au guvernat succesiunea la tron a Austriei. Pe această cale, împăratul Austriei, fără a exercita în mod direct atribuții administrative în interiorul provinciei devine șeful executivului emițând edicte imperiale și numind înalți funcționari pentru Transilvania inclusiv guvernatorul acesteia³⁰⁷.

b) Cancelaria aulică a Transilvaniei

Rolul cancelariei. A fost creată cu scopul de a asigura coordonarea între organele centrale de la Viena și autoritățile transilvănene, treptat cancelaria dobândește un rol esențial în administrarea provinciei. Maria Terezia conferă Cancelariei dreptul de a da ordine și de a soluționa în mod curent actele Guvernului, fără încuviințarea prealabilă a șefului statului transformând-o astfel în adevărat Guvern al Transilvaniei.

Organele de conducere ale cancelariei. Cancelaria era condusă de un reprezentant al Curții de la Viena având în subordine șase consilieri aulici împreună cu funcționarii lor. Funcționarii erau propuși de Dietă și validați de împărat cu respectarea principiului proporționalității profesionale³⁰⁸.

c) Guvernatorul

Atribuțiile guvernatorului. Pentru Transilvania guvernatorul îndeplinea rolul de reprezentant al împăratului în provincie fiind ales de către Dietă și confirmat de împărat. Ulterior s-a renunțat la alegerea lui de Dieta Transilvaniei, fiind direct numit de împărat.

Atribuțiile guvernatorului erau preponderent administrative, aproba hotărârile Dietei fără a avea atribuții de natură fiscală sau legislativă. Atribuțiile conducerii armatei reveneau unui general reprezentant al Consiliului de război de la Viena, adeseori comandantul armatei a fost ales și guvernator³⁰⁹.

În exercitarea atribuțiilor care îi reveneau, guvernatorul era ajutat de un locțiitor și de Consiliul gubernial regesc (*Consilium regium guberniale*) compus din 12 persoane.

d) Consiliul gubernial regesc

Rolul Consiliului gubernial regesc. A fost înființat în anul 1693 cu scopul de a pune în practică reformele monarhiei austriece. Consiliul gubernial regesc a funcționat mai întâi la Sibiu fiind apoi mutat la Cluj, Turda și Alba-Iulia fiind compus dintr-un număr de 12, apoi 17-19 consilieri cărora li se putea alătura generalul comandant al armatei Transilvaniei, cancelarul suprem, tezaurarul, președintele Dietei, președintele Tablei regești s.a.

Atribuțiile Consiliului gubernial erau în domeniul administrativ, religios, judecătoresc, economic, de sănătate etc. Pentru încasarea contribuțiilor militare, aprovizionarea armatei,

³⁰⁶ Din rândul dregătorilor centrali făceau parte: prefectul curții (*magister curiae*), spătarul (*gladifer*), logofătul (*summus, cancelarius et secretarius*), vistiernicul (*thesaurarius*), postelnicul (*cubicularius*), stolnicul (*magister cernarum*), comisul (*magister agazonum*) etc. A se vedea L. P. Marcu, *Istoria dreptului românesc, cit, supra*, p. 86-87.

³⁰⁷ M. Guțan, *op. cit.*, p. 163.

³⁰⁸ M. Guțan, *op. cit.*, p. 163.

³⁰⁹ Gh. Bonciu, *op. cit.*, p. 148.

încartiruirea, revizoratul cărților, dar și alte atribuții, Consiliul gubernial avea în subordine Comisariatul Suprem Provincial cu rolul de a duce la îndeplinire toate cele necesare în aceste domenii.

e) **Cancelaria provincială**

Restrângerea atribuțiilor Cancelariei provinciale. Multe din atribuțiile deținute în perioada principatului de către cancelaria provincială sunt pierdute, rolul său limitându-se de acum la primirea rescriptelor imperiale, distribuirea în teritoriu a ordinelor guberniale și de mediere, a corespondenței oficiale venită de la Viena.

f) **Dieta**

Rolul Dietei. Congregațiile din timpul voievodatului se transformă în dietă din care făceau parte reprezentanții nobilimii ai sașilor și secuilor (cele trei națiuni) ai unor orașe și cetăți și din reprezentanții personali ai principelui.

Dieta și-a pierdut prestigiul și parte din atribuțiile deținute în perioada anterioară în favoarea organismelor executive din principat și a celor deliberative de la Viena. În general, dieta se ocupa cu dezbaterile problemelor politice și financiare transmise de la Viena luând măsuri pentru punerea lor în executare, acorda și supunea discuției revizuirile titlurilor și privilegiilor nobiliare și adopta unele proiecte de lege.

4.3. Administrația publică locală

Aspecte generale. Ca urmare a măsurilor survenite în baza Diplomei leopoldine, organizarea administrativă din Transilvania a rămas aceeași până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Unitățile administrative existente și-au păstrat eterogenitatea cuprinzând, în continuare, comitate maghiare, scaune secuiești și săsești, districte românești, orașe și sate specifice toate beneficiind de organizarea și privilegiile tradiționale³¹⁰.

Pentru zonele grănicerești s-a emis o legislație specială reglementând raporturile cu caracter militar dar și civil din interiorul districtelor de graniță.

4.4. Instituții juridice

Proprietatea. Formele de proprietate în general au rămas aceleași însă se poate vorbi despre o anumită evoluție în raport cu formele de proprietate din societate și cu stăpânirile care s-au succedat asupra Transilvaniei.

Proprietatea mare. A existat, mai întâi, proprietatea mare aparținătoare regelui, voievodului sau principelui. De asemenea a existat forme mari de proprietate, mai cu seamă imobiliară, deținute de către marile familii aristocrate. Este de remarcat aici, printre alții, Huniazii, Căndești, Losonczi, deținătoare de întinse teritorii de terenuri, păduri, iazuri, castele, sate etc.

³¹⁰ M. Guțan, *op. cit.*, p. 166.

Proprietatea mijlocie și mică. Au existat și forme de proprietate de dimensiuni mici și mijlocii, deținute de persoane fizice; treptat numărul lor se află în scădere din cauza sărăciei și a impozitelor deosebit de ridicate.

A mai existat dintr-o perioadă veche în Transilvania proprietatea stăpânilor feudali, laici și clerici, formată prin moștenire și danie (donație). Mănăstirile aveau dreptul să primească în proprietate bunuri numai pe cale donativă, fără drept de dobândire prin moștenire³¹¹.

Proprietatea fiscalului. La un moment dat a apărut o nouă formă de proprietate, proprietatea fiscalului. Este rezultatul imposibilității plății impozitelor către stat a micilor meseriași și a țăranimii libere cu venituri modeste, mai ales în perioada când Transilvania se afla sub dominație austriacă.

Din secolul al XV-lea a existat în Transilvania o evidență urbană a pământului iar din secolul al XVII-lea s-a existins și pentru domeniile rurale iar din secolul al XVIII-lea au fost introduse cărțile funciare în zonele grănicerești ca sistem de publicitate și evidență a proprietății imobiliare.

Familia și rudenia. Regulile cu privire la familie în mare măsură păstrează trăsăturile de mai înainte așa cum au fost fixate prin vechile legiuiri și prin tradiția juridică. Împăratul Austriei Iosif al II-lea a introdus un element nou prin reforma de desființare a dependenței persoanelor, împerejurare prin care este permisă căsătoria țăranilor dependenți fără consimțământul nobililor pe a cărei moșie se aflau. Totodată împăratul acordă iobagilor dreptul de liberă strămutare de pe moșii, de a învăța meserii și de a dispunde de averea lor.

Restricții la căsătorie. Reguli noi s-au introdus în materie de familie odată cu înființarea regimentelor de graniță. Potrivit acestora, căsătoria populației din zonele unde existau regimente de graniță avea loc numai pe bază de autorizație, preotul având obligația să emită un act prin care căsătoria era desăvârșită; grănicerul care își stabilea domiciliul în casa soției, pierde dreptul de posesie și de moștenire asupra sesiei sale. S-a permis căsătoria văduvelor și ficelor de grăniceri cu bărbați dinafara districtelor grănicerești dacă soțul devenea militar și era conșcris pe sesia soției ca *pater familias*.

Sistemul comunității domestice. Pentru unele districte aflate în zona de graniță a fost introdus sistemul comunității domestice, constând din crearea unei familii mai cuprinzătoare format din părinți, copii, nepoți și gineri aflați cu toții sub autoritatea sefului de familie (*pater familias*) ajutat în treburile gospodărești de *mater familias*. Rolul comunității domestice era acela de a asigura mai eficient serviciul militar și paza de graniță prin munca în comun a sesiei atribuită familiei.

Contracte și obligații. Au fost introduse o serie de reguli noi vizând în special înlesnirea circulației mărfurilor. Regulile aveau la bază procedee juridice mai bine adaptate cerințelor economiei de piață dintre care amintim: norme juridice privind relațiile comerciale, cambia, reguli cu privire la statul persoanelor juridice, bancruta frauduloasă, falimentul, cărăușia etc.

Pentru zonele grănicerești înființate, s-au stabilit reguli speciale mai cu seamă asupra circulației anumitor categorii de bunuri mobile, fiind interzisă vânzarea lor fără aprobarea

³¹¹ C. Buzdugan, *op. cit.*, p. 95.

organelor militare superioare. De asemenea, pentru a preveni o serie de abuzuri din partea ofițerilor s-a interzis acestora să ia în arendă pământul aparținând grănicerilor.

În scopul menținerii populației și consolidării ei economice pentru zonele de graniță s-a permis grănicerilor săraci să poată primi împrumuturi pe termen scurt cu o dobândă de 6% pe an, iar cei loviți de calamități să primească împrumuturi fără dobândă.

Sistemul succesoral. În mare măsură s-a păstrat cel din vremurile dinainte stabilit prin Tripartitul lui Werböczi, fără modificări importante mai cu seamă în ce privește dreptul de moștenire al nobililor, clerului și orașenilor. Pentru iobagi, împăratul Iosif al II-lea a introdus Patenta din 22 august 1785 limitând dreptul acestora de moștenire și de a dispune prin acte juridice de bunurile lor.

Pentru populația din zona regimentelor de graniță se putea dispune prin testament numai de bunurile lor imobile. La moartea grănicerului, dreptul de posesie asupra *sesiei* era transmis pe cale legală urmașilor săi de sex masculin. Soția supraviețuitoare avea dreptul de moștenire numai în lipsă de moștenitori pe linie bărbătească.

PARTEA A PATRA

DREPTUL MODERN

ÎNCEPUTURILE DREPTULUI MODERN ÎN ȚĂRILE ROMÂNE

CAPITOLUL I

1. Organele de stat și dreptul din Țara Românească și Moldova în perioada descompunerii feudalismului. Apariția relațiilor capitaliste

1.4. Prezentare generală

Contextul istoric. Din a doua jumătate a secolului a XVII-lea și trecerea către secolul al XVIII-lea întreaga Europă înregistrează prefaceri structural însemnate³¹². În apus relațiile capitaliste iau, treptat, locul celor feudale iar evul mediu cedează în fața epocii moderne. În partea de răsărit a Europei evul mediu și relațiile feudale își mai prelungesc existența un interval de timp. De pildă, în apus pe plan politic se generalizează procesul de centralizare a statelor și de naștere a națiunilor, iar în răsărit regimul feudal sau boieresc este caracteristic și predominant.

Războiul de 30 de ani (1618-1648) zguduie Europa având repercusiuni și în Transilvania care participă la mai toate fazele închizând habzburgilor posibilitatea de expansiune spre apus. La acestea se mai adaugă războaiele turco-polone, polono-ruse, turco-austriece a căror urme vizibile se găsesc și asupra țărilor române.

Reformele lui Constantin Mavrocordat și ale lui Alexandru Ipsilanti au deschis pentru Principatele române porțile Europei. În aceeași termeni se pune problema Transilvaniei în cadrul Imperiului habzburgic prin reformele Mariei Terezia și a lui Iosif al II-lea.

Începe să se închege pe ambele versante ale Carpaților ideea de națiune română care își formează prin reprezentanții săi primul său program politic *Supplex libellus Valachorum* (1791).

Încercările boierimii muntene și moldovene între anii 1768-1821 de a elibera Principatele Române de sub dominația otomană și de a le organiza ca țări independente, separate sau într-un singur stat, n-au obținut rezultatele sperate.

1.5. Formarea și dezvoltarea relațiilor de producție moderne

Aspecte generale. Pentru țările române, formarea și dezvoltarea relațiilor sociale moderne a cunoscut un ritm destul de lent, mai cu seamă în Moldova și în Țara Românească. Un pas înainte în această direcție l-a avut Transilvania aflată sub stăpânire austriacă. Cauza dezvoltării lente se află în împrejurări interne și internaționale: menținerea formelor de

³¹² Fl. Negoită, *op. cit.*, p. 201.

aservire a producătorilor direcți este una din cauzele interne, iar pe plan internațional dominația străină, cea otomană în Moldova și în Țara Românească și cea habsburgică în Transilvania la care se adaugă războaiele neconținute, unele desfășurându-se chiar pe teritoriul țărilor române, și împilările comise cu ocazia perceperii birurilor, agravau situația material a producătorilor direcți au devenit o frână în calea formării relațiilor de producție moderne.

Aspecte privind viața economică. Cu toate obstacolele existente, treptat producția simplă de mărfuri începe să se transforme în producție de piață, sub influența țărilor din apusul Europei apar manufacturile, se intensifică schimburile comerciale, se dezvoltă vechile piețe și apar altele noi, crește exportul de producție agricolă și circulația monetară. În același timp, în domeniul producției agricole își face apariția munca salariată în paralel cu extinderea marilor latifundii în dauna suprafețelor mici și mijlocii. Aceste împrejurări duc la ruina micilor producători³¹³.

Tulburări sociale. Încep să apară răbufniri inițial în rândurile țăranimii, datorită condițiilor deosebit de grele în Transilvania țăranii se răscoală în anul 1789 sub conducerea lui Horia, Cloșca și Crișan. În Țara Românească în anul 1821 are loc puternica mișcare revoluționară sub conducerea lui Tudor Vladimirescu. Frământări cu caracter revoluționar au existat și în Moldova după mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu în Țara Românească. Toate nu sunt decât prefața noilor schimbări moderne care aveau să cuprindă țările române așa cum au cuprins întreaga Europă.

1.3. Țara Românească și Moldova între anii 1848 – 1859

Aspecte generale. La mijlocul secolului al XIX-lea Țările Române se aflau în etapa istorică a înfăptuirii revoluției burgheze. Ideile actelor politice elaborate în perioada dinaintea de anul revoluționar 1848 aveau o consistentă agumentare juridică ca și în sprijinul revendicărilor social-naționale³¹⁴.

Cauze și particularități ale revoluției de la 1848 din țările române. Revoluția a fost rezultatul unor acumulări succesive pe plan economic, social și ideologic. Chiar dacă s-a încadrat în procesul revoluționar european, revoluția de la 1848 din Țările Române a prezentat o serie de particularități. O primă particularitate este dată de caracterul unitar, oferind românilor din toate provinciile istorice posibilitatea de a-și afirma cu aceeași vigoare și însuflețire conștiința orginii commune³¹⁵.

Nu trebuie omisă că epoca revoluțiilor anului 1848 în Europa, în realitate, a fost epoca redeșteptărilor naționale a cărui flux de idei a cuprins și teritoriul patriei noastre cu întreg ansamblu de idei și aspecte novatoare.

³¹³ L. P. Marcu, *op. cit.*, p. 177-178.

³¹⁴ Manualul bunului cetățean, elaborat de revoluționarii munteni, urmărea, printre altele, și dezvoltarea conștiinței juridice a maselor. Eftimie Murgu, Avram Iancu și alți revoluționari din țările române erau buni cunoscători ai dreptului. Simion Bărnuțiu, militant de seamă pentru cauza națională și pasionat pentru științele juridice și filisofie a predat: Dreptul natural și al ginților, Dreptul public al românilor și Dreptul constituțional. În cursurile sale apar idei originale ca: forma de stat republicană, guvernământ reprezentativ, garantarea respectării constituției și a ordinii de drept etc. Pentru detalii a se vedea L. P. Marcu, *op. cit.*, p. 178.

³¹⁵ V. Netea, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, Ed. Albatros, București, 1980, p.154.

Structura societății românești din perioada premergătoare revoluției era în esență feudală, relațiile de producție fiind întemeiate pe marea proprietate imobiliară și pe privilegiile boierești sau nobiliare au devenit învechite și anacronice³¹⁶.

Burghezia, noua clasă socială aflată în ascensiune nu putea să își satisfacă propriile interese economice în cadrul limitat al sistemului economic feudal. Înlăturarea exploatarea feudale și împrumărirea țăranilor cu pământ a constituit obiectivul social de căpetenie al revoluției de la 1848, forța principală pe care s-a sprijinit burghezia în revoluție a fost țărănimea. Noua orânduire burgheză, în ascensiune, urma să înlocuiască feudalismul, a cărui descompunere începuse cu peste un veac înainte³¹⁷.

Sub impulsul cauzelor generale determinate și în condiții specifice izbucnește la 1848 revoluția din țările române, parte integrantă a revoluției europene. La acestea a contribuit într-o mare măsură răspândirea ideilor revoluționare și democratice în întreaga Europă. Deplasările cărțuriarilor cu pregătire juridică în cele trei provincii românești și înafara lor, introducerea unor instituții politice și juridice similare în Moldova și în Țara Românească tipărirea unor pravile românești de o parte și de alta a carpaților, asigură unitatea de gândire și conștiință juridică pregătind, în timp, declanșarea revoluției și marele act istoric al Unirii petrecut ulterior³¹⁸.

În preajma anului revoluționar 1848 au fost elaborate o serie de acte normative și documente, începând cu proiectele constituționale ale revoluționarilor și Programul revoluției din Țara Românească și Moldova.

Considerații cu privire asupra mișcării revoluționare din Moldova. Petițiunea-Proclamațiune redactată la Iași în martie 1848 de către câțiva membrii ai mișcării revoluționare. Petițiunea a fost redactată de un comitet revoluționar și apoi poetul Vasile Alecsandri a fost însărcinat să o definitiveze³¹⁹.

Redactată sub forma unei proclamații, petriția cuprindea un număr de 35 de articole unde erau menționate picipalele aspecte ale unui program moderat burghezo-liberal (eliberarea tuturor deținuților politici, libertatea personală, responsabilitatea ministerială, reforma școlară, desființarea taxei vamale la exportul de cereale, desființarea cenzurii, înființarea unei bănci naționale, alcătuirea unei gărzi cetățenești, dizolvarea unei adunări obștești și constituirea unei noi adunări, care să fie „adevărata reprezentare a nației”, grabnica îmbunătățire a stării locuitorilor săteni).

Ca măsură de precauție, pentru a preveni o intervenție țaristă și a deruta pe domnul Moldovei de atunci Mihai Sturdza, primul punct al programului avea ca obiect sfânta păzire a Regulamentului organic.

Din punct de vedere practic, programul a fost un eșec astfel că în august 1848 comitetul revoluționar din Cernăuți a hotărât ca Mihail Kogălniceanu să formuleze un nou program al revoluției, intitulat *Dorințele partidei naționale din Moldova* a cărui aplicare însemna anularea Regulamentului organic, împrumărirea clăcașilor prin despăgubire, desființarea robiei, secularizarea averilor mănăstirești, toți oamenii să fie egali în fața legilor.

³¹⁶ Gh. Platon, *Geneza Revoluției de la 1848*, Ed. Junimea, Iași, 1980, pp. 38-62.

³¹⁷ D. Berindei, *Programul intern al revoluției de la 1848. Revoluția de la 1848 în țările române*, București, 1974.

³¹⁸ L. P. Marcu, *op. cit.*, p. 178.

³¹⁹ Gh. Platon, *op. cit.*, p. 40.

Reformele din acest program au fost dezvoltate de Mihail Kogălniceanu într-un proiect de constituție.

Aspecte ale revoluției din Țara Românească. În Țara Românească, Proclamația de la Izlaz a fost redactată de un grup de revoluționari ai vremii din rândurile cărora se detașează Nicolae Bălcescu. Proclamația a fost expusă publicului în ziua de 9 iunie 1848 de Ion Heliade Rădulescu³²⁰. Domnul Țării românești a fost silit să semneze Constituția și să recunoască noul guvern, însă uneltirile ulterioare au dus la eșecul revoluției și al programului său revoluționar³²¹.

Proclamația de la Izlaz cuprinde o serie de principia noi corespunzătoare concepțiilor constituționale burgheze (monarhie constituțională, domn ales pe o perioadă de 5 ani, emanciparea clăcașilor, principiul separației puterilor în stat, principiul responsabilității ministeriale, egalitatea cetățenilor în fața legii, regim reprezentativ materializat printr-o adunare generală compusă din reprezentanții tuturor stărilor sociale)³²².

Problema agrară a rămas nerezolvată deși țărănimea solicita aplicarea imediată a articolului 13 din program care prevedea înlăturarea servituților feudale prin împroprietărirea țăranilor cu pământ.

Particularități ale revoluției din Transilvania. Programul revoluției din Transilvania se referă la necesitatea egalității în drepturi a națiunii române, formarea unui stat bazat pe principii democratice în care majoritatea populației de origine română să se poată afirma deplin. În Transilvania, revoluția, pe lângă caracterul antifeudal proclamat de toate celelalte din revoluții din Europa îmbracă și caracter antiabsolutist, aspect ce rezultă atât din programul revoluției cât și din forțele sociale participante³²³.

Ecourile izbucnirii revoluției la Paris, Viena și Pesta au contribuit în Transilvania la declanșarea unor manifestări pe plan local la Arad, Timișoara, Oradea, Cluj, Tîrgu Mureș s.a. La 18 martie 1848 sunt adoptate legile revoluției maghiare, care introduc o serie de libertăți democratice și transformări structurale în Ungaria. La acestea se adaugă documentele programatice elaborate la Lugoj la 27 iunie 1848 de către revoluționari bănățeni în frunte cu Eftimie Murgu prin care s-a cerut drepturi egale pentru toate naționalitățile din Transilvania, recunoașterea limbii române ca limbă oficială în școli și în administrația publică locală acolo unde majoritatea locuitorilor erau români, numirea de funcționari români în aceste zone³²⁴.

Problematica reformistă a anului 1848 a avut în Transilvania conotații aparte din cauză că revendicările românești vizau independența națională a poporului român de pe aceste meleaguri iar năzuințele revoluționarilor maghiari urmăreau unirea Transilvaniei cu Ungaria.

Ambele revoluții transilvane au fost înfrânte. Constituția imperială de la Viena din anul 1849 vine cu un centralism excesiv urmărind să pună sub control diverse provincii din

³²⁰ A. Stan, *Revoluția de la 1848 în Țara Românească. Boieri și țărani*, Ed. Saeculum I.O., București, 1998.

³²¹ Vl. Hanga, *Proclamația de la Izlaz (1848) – declarație a drepturilor omului și cetățeanului*, în *Revista română de drept* nr.4/1968, p. 45.

³²² Fl. Negoită, *op. cit.*, p. 205.

³²³ V. Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională (1848-1881)*, București, 1974.

³²⁴ Destinul lui Eftimie Murgu nu se înscrie numai pe coordonata revoluționară. Absolvent al Facultăților de filosofie și de drept de la Budapesta și Viena, Eftimie Murgu a desfășurat o prodigioasă carieră juridică în calitate de avocat, iar din anul 1834 îl găsim pentru o perioadă de doi ani la Iași ca profesor la Academia Mihăileană predând pentru prima dată în limba română lecții de filosofie, logică, metafizică și istorie naturală.

imperiu, Transilvania devine teritoriu subordonat conducerii de la Viena sub denumirea de Marele principat al Transilvaniei.

Deși s-a reinstaurat regimul absolutist habsburgic, cercurile conducătoare din imperiu s-au văzut nevoite să acorde patente (în anul 1853 aplicabile Banatului, Crișanei, Maramureșului și altor provincii din imperiu, iar din anul 1854 aplicabile Transilvaniei) prin care s-a extins emanciparea de sub dependența feudală și asupra jelerilor, s-au înființat tribunal special pentru judecarea proceselor dintre foști iobagi și foști stăpâni s.a.

Patentele nu prevedeau împrumutarea cu noi loturi de pământ, fiind limitate în vederea răscumpărării eliberării țăranilor însă au avut o contribuție însemnată la dezvoltarea relațiilor capitaliste din agricultură în Transilvania.

1.4. Statul și dreptul în Transilvania între anii 1860-1918

Aspecte generale. Integrarea Transilvaniei în sistemul austro-ungar a avut loc în mai multe etape, așa cum am arătat anterior, însă unul din momentele mai importante a fost stabilit de către Adunarea Stărilor din Transilvania în anul 1688 când a s-a denunțat suzeranitatea otomană, acest teritoriu devenind pentru o lungă perioadă de acum înainte Principat. Măsura a fost luată de către împăratul Leopold I prin Diploma leopoldină din 4 decembrie 1691 recunoscută și oficializată internațional prin pacea de la Karlowitz din 1699.

Din această perioadă Transilvania devine principat distinct din punct de vedere teritorial având legi, instituții și structuri sociale proprii.

Principalele acte normative din Transilvania. Alături de aplicarea unor legi locale sau coduri austriece, Dieta românească de la Sibiu a elaborat câteva legi a căror importanță a marcat în mod deosebit dezvoltarea social-economică din Transilvania. Cele mai importante legi sunt: legea privind efectuarea egalei îndreptățiri a națiunii românei și a confesiunilor ei; Legea privitoare la întrebuințarea celor trei limbi în comunicațiunea publică oficială; Legea electorală s.a.³²⁵.

După etapa revoluționară din anul 1848 Transilvania se află la nivel central sub autoritatea împăratului și a guvernului său, iar la nivel local, sub autoritatea unui guvernator militar.

Înfrângerea Austriei în războiul franco-italo-austriac din anul 1859 a contribuit la slăbirea politică a Imperiului habsburgic, marcând prima dezmembrare a acestuia prin pierderea unor provincii italiene – Toscana, Modena, Lombardia. De acum, politica cercurilor conducătoare de la Viena se modifică prin introducerea, pe plan intern, a unor reforme pe plan constituțional și restabilirea unor drepturi pentru provinciile din Imperiu, iar pe plan extern, pentru menținerea integrității Imperiului se încheie un pact, o alianță între cercurile conducătoare de la Viena și cele din Ungaria cunoscută în istorie sub denumirea de dualismul austro-ungar (1867).

La realizarea acestui pact a contribuit și înfrângerea Austriei în războiul cu Prusia din anul 1866, ceea ce a impus formarea Imperiului austro-ungar. Autonomia tradițională a Transilvaniei este anulată fiind anexată Ungariei.

³²⁵ L. P. Marcu, *op. cit.*, p. 187.

Transilvania fiind provincie austro-ungară, dreptul care s-a aplicat în perioada dintre anii 1860-1918 a fost un drept burghez cu anumite trăsături ale dreptului local păstrate din perioada trecută. Nu trebuie marginalizate sau omise diverse reguli din legiuirea Werböczi aplicabile și în această perioadă pe teritoriul austro-maghiar.

1.5. Aspecte din perioada de domnie a lui Alexandru Ioan Cuza Legislația cu caracter reformator

Unirea Moldovei cu Țara Românească. Un loc deosebit în cadrul premiselor istorice de la mijlocul secolului al XIX-lea îl ocupă înfăptuirea a statului unitar național în anul 1859 prin unirea Munteniei și Moldovei sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza.

Crearea statului național prin Unirea Moldovei cu Țara Românească la 24 ianuarie 1859 și îngemănarea forțelor poporului roman, a deschis calea unor profunde prefaceri în viața socială, economică, politică și culturală. Primele măsuri care a stat în atenția domnitorului după unire au fost organizarea de stat și reforma agrară³²⁶.

Organizarea de stat. După 24 ianuarie 1859, principalul țel al politicii lui Cuza a fost obținerea recunoașterii de către puterile garante a dublei sale alegeri, desăvârșirea unității politice și administrative a tânărului stat național. În martie 1859, reprezentanți Franței, Angliei, Rusiei, Sardiniei și Prusiei au recunoscut oficial pe Cuza ca unic domnitor al Principatelor. După tratative îndelunagre în toamna aceluiași an și-a dat acordul la unire Austria și Turcia, aceasta din urmă a recunoscut unirea completă cu acordul puterilor garante.

Situația politică internă din primii ani ai domniei lui Cuza se caracterizează printr-o puternică instabilitate a guvernelor; în trei ani au avut loc alegeri pentru cinci adunări legiuitoare și s-au schimbat 20 de formații ministeriale.

Alexandru Ioan Cuza împreună cu cei mai apropiați colaboratori ai săi au dat atenție deosebită unificării și organizării armatei. Legea privind completarea și organizarea armatei a stârnit dezbateri aprinse, Mihail Kogălniceanu a împărtășit ideea înarmării întregului popor, inclusiv a țărănimii. Un prim pas important în această direcție a fost concentrarea unităților militare într-o tabără unică la Florești, lângă Ploiești. Armata unificată urma să apere autonomia țării împotriva unei eventuale intervenții străine și să fie oricând gata să obțină independența națională.

Pe plan extern, Principatele unite au început să ducă o politică externă proprie; s-au înființat agenții diplomatice române la Paris și au fost încheiate convenții telegrafice cu Rusia.

Reforma agrară. Măsurile luate cu privire la reforma agrară au fost formulate încă din perioada revoluției de la 1848. De aceea legea rurală era nu numai de cea mai mare importanță dar și de copleșitoare răspundere. Aceste măsuri revin acum prin intermediul elementelor progresiste care au susținut unirea; întreaga țărănire și o parte a târgoveților cereau ca reforma să aibă loc chiar pe loturile aflate în folosința țăranilor. Cea mai mare parte a moșierimii s-a împotrivit prin diverse mijloace³²⁷.

³²⁶ M. T. Oroveanu, *Istoria dreptului românesc și evoluția instituțiilor constituționale*, Ed. Cerna, București, 1992, pp. 236-262.

³²⁷ În jurul acestei probleme deosebit de delicate pentru țară s-a declanșat în Parlament o semnificativă bătălie între doi mari oratori: Mihail Kogălniceanu, cunoscut adept al împotrivirii țăranilor, și primul ministru Barbu

În anul 1862 s-a realizat un proiect de lege al reformei agrare propunându-se împrăștierea țăranilor pe pământul comunal. Adunarea a adoptat legea însă domnitorul Cuza a refuzat promulgarea ei.

După doi ani de la acest proiect de lege, Mihail Kogălniceanu a propus un nou proiect cu adevărat favorabil țăranimii, dar care nu s-a adoptat. Numai prin adoptarea printr-un plebiscit a Statutului Adunării s-a putut trece la împlinirea reformei agrare.

Potrivit cu dispozițiile din art. 1 al Legii rurale „sătenii clăcași sunt și rămân deplin proprietari pe locurile supuse posesiunii lor, în întinderea ce se hotărăște prin legea de față”. Sătenii care nu puteau dovedi că au fost clăcași, nu li se atribuia pământ în proprietate. Este una din limitele legii, pentru că au existat nenumărate familii nevoiașe, cu pământ puțin, ce nu să beneficiau de dispozițiile legii fiind excluse de la împrăștiere.

Suprafața de pământ acordată prin împrăștiere țăranilor era variabilă în funcție de numărul de vite stăpânite de aceștia. Legea desființează regimul clăcășiei (dijma, zile de meremet), în schimbul unei despăgubiri plătită eșalonat pentru fiecare an pe o perioadă de 15 ani. Deși oficial și principial erau răscumpărate claca, dijma și toate „angaralele” care țineau de vechiul sistem al raporturilor agrare, suma plătită ca despăgubire în cei 15 ani aproape echivala cu prețul curent al pământului. Este un procedeu tactic aplicat cu scopul de a nu inflama raporturile boieri-clăcași.

Proprietățile funciare au fost scindate în două părți și anume: cota de 1/3 părți din teren era declarată proprietate absolută a fostului proprietar, purgată de orice drepturi de folosință a țăranilor, iar cota de 2/3 părți apreciate ca fiind proprietatea deplină a foștilor clăcași³²⁸. Recunoscând ambelor „părți”- foștii clăcași și foștii stăpâni – proprietatea deplină, absolută, legea consfințește trecerea definitivă de la sistemul medieval de proprietate (condiționată și pentru o parte și pentru cealaltă !) la sistemul modern de proprietate, deplină absolută, supusă doar principiului exproprierii pentru cauză de utilitate publică.

Pământul asupra căruia săteanului i s-a recunoscut dreptul de proprietate nu putea fi înstrăinat timp de 30 de ani, după care comuna avea drept de preemțiune.

Progrese în dezvoltarea agriculturii și industriei, în vederea creării premiselor dezvoltării capitaliste a țării, s-au întemeiat și pe secularizarea averilor mănăstirești alături de

Catargiu, apărătorul unei cauze contrară progresului istoric și interesului național. Poziția adoptată de primul ministru nesocotea dreptul istoric și dreptul natural al foștilor clăcași, dar în același timp pune în primejdie însăși starea socială și politică a țării, țăranimea nu mai suporta lipsirea ei de proprietate în continuare, fiind pe punctul de a-și face singură dreptate, dacă altfel nu se putea. Ignorând această stare de lucruri guvernul conservator condus de Barbu Catargiu devine iresponsabil față de consecințele, pentru țară, ale unor mișcări țărănești. A fost un caz tipic de iresponsabilitate politică plătită cu viața de către primul ministru. A se vedea G. D. Iscriu, *Istoria modernă a României, vol. 2, Ediția a II-a revăzută și adăugită*, Casa de editură și librărie „Nicolae Bălcescu”, București, 1998, p. 39.

³²⁸ Sub aspect juridic, legea prezintă anumite particularități și inconveniente în ce privește punerea efectiv în aplicare a reformei. În realitate, nu s-a operat nici o expropriere a boierilor și nici o împrăștiere a țăranilor. Țăranii, potrivit legii, erau considerați proprietari pe 2/3 din moșia pe care lucrau, legea nu face altceva decât să le recunoască un drept preexistent. Prin urmare, problema care s-a pus a fost aceea a delimitării drepturilor de proprietate ale țăranilor față de drepturile coproprietarilor cu care erau în indiviziune - boieri. Prin recunoașterea unui drept de proprietate țăranilor (odată cu asimilarea dreptului lor de folosință cu un drept de proprietate stabilit prin lege) în concurs cu drepturile de proprietate ale boierilor, au fost atinse două obiective majore: mai întâi împrăștierea promisă, cel puțin formal, apoi, consacarea principiului conform căruia proprietatea este sacră și deci nu poate suferi vreo atingere. Pentru detalii, a se vedea E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p.199-200.

organizarea modernă a sistemului de credit. Un prim pas în această ultimă direcție a fost făcut în anul 1890 prin crearea Băncii Naționale Române, după care s-au înființat până la sfârșitul secolului al XIX-lea un număr de 24 de bănci noi.

Reforma electorală. A fost realizată prin legea electorală din anul 1864. Potrivit legii, alegătorii au fost împărțiți în două categorii: alegători primari și alegători direcți. Pentru ambele categorii, legea impune vârsta minimă de 25 de ani.

Legea desființează împărțirea alegătorilor pe colegii însă urmau să își exercite drepturile electorale în comune rurale sau urbane, după caz.

În categoria alegătorilor primari erau incluși cei care plăteau un impozit de 48 de lei în comunele rurale, respectiv cei care plăteau un impozit de 8 sau 100 lei în comunele urbane, raportat la numărul locuitorilor din fiecare comună. La aceștia se adăugau patentarii, până la clasa a V-a inclusiv. Cincizeci de alegători primari numeau un alegător direct.

În categoria alegătorilor direcți erau incluși toți cei care aveau un venit de 100 de galbeni mai puțin preoții, profesorii academiilor și colegiilor, doctorii și licențiații facultăților, avocații inginerii, arhitecții, conducătorii unor instituții și toți cei care aveau diplome recunoscute de guvern³²⁹.

Alte măsuri legislative din perioada lui A. I. Cuza. Pe plan legislativ epoca lui Cuza se caracterizează prin fecunditate în numeroase domenii. În această perioadă s-a înființat Curtea de conturi, instituție de control asupra utilizării banului public. În ianuarie 1864 s-a înființat Consiliul de Stat, instituție deosebit de importantă și de mare ajutor pentru domn în înfăptuirea marilor reforme ce aveau să urmeze.

În procesul de modernizare a țării se include și legea învățământului din 1864 care a stat la temelia învățământului modern din România; s-au legiferat principiile învățământului; s-au organizat treptele și rețeaua instituțiilor de învățământ iar legile ulterioare în domeniu o vor completa, o vor perfecționa însă, bazele a fost pusă atunci.

Prin adoptarea legii comunale și a legii consiliilor județene se trece la o nouă formă de organizare politico-administrativă, bazată pe elemente moderne fără de care România nu putea să acceadă către afirmarea și consolidarea suveranității interne și externe a țării. Consacrând principiul descentralizării administrative, cele două legi concepute de guvernul Kogălniceanu încercau să pună în aplicare reguli noi în materie de administrație.

Tot în perioada lui Cuza s-a votat legea pensiilor, legea contabilității și legea prin care s-a reglementat interdicția cumulului de funcții. A fost aprobată prin lege concesionarea construirii primei căi ferate și s-a votat primul împrumut extern. Alături de celelalte reforme cu caracter economic sau social, introducerea sistemului zecimal de măsuri și greutatea face parte din măsurile legislative tehnice puse în beneficiul economiei naționale³³⁰.

Concluzii. Sub aspectul legiferării, perioada domniei lui Alexandru Ioan Cuza a fost rodnică. Legea agrară și legea electorală au ocupat locul central între reformele din această perioadă, având importanță fundamentală pentru trecerea la etapa modernă a României.

Prin legea agrară s-a făcut o dreptate istorică, chiar dacă prin aplicarea ei au existat insuficiențe și limite, cea mai importantă fiind aceea că pământul asupra căruia fostul clăcaș a devenit proprietar a fost insuficient în timp ce marea proprietate moșierească a rămas cu 70%

³²⁹ E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 200.

³³⁰ După Franța, care adoptase acest sistem în anul 1810, România a fost a opta țară din lume care a legiferat sistemul zecimal de măsuri și greutatea. A se vedea G. D. Iscru, *op. cit.*, p. 60.

din suprafața agricolă a țării. Chiar așa fiind, aplicarea legii agrare a asigurat ieșirea dintr-o condiție social-economică anacronică care ajunsese de nesuportat.

Nu trebuie omise Codurile adoptate în perioada lui Cuza care au constituit temelia dreptului modern. Efectul a fost formarea „monstruoasei coaliții” dintre conservatori și liberali ducând, în final, la abdicarea reușită a lui Cuza în 10/11 februarie 1866 iar în fruntea statului a fost adus un domn străin. Noul domn adus pe tronul țărilor românești unite, făcea parte din cadrul marilor dinastii familiare domnitoare ale Europei – Hohenzolern-Sigmaringen.

CAPITOLUL II

2. Statul și dreptul în perioada monarhiei constituționale și a regimului parlamentar

2.1. Începuturile sistemului constituțional din România

Premise. A doua jumătate a secolului al XIX-lea se caracterizează prin dezvoltarea industriei în întreaga Europă și prin extinderea relațiilor de producție capitaliste. Dezvoltarea României moderne a impus crearea și a unui sistem de drept corespunzător.

În perspective obiectivului major și prioritar al independenței, problema internă și centrală a României, în etapa de după 1866, era aceea a consolidării Statului roman, în primul rând pe plan economic și politic. Pentru aceasta, trebuia rezolvat, mai întâi, cadrul juridic general al edificării României moderne. Prințul Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, acceptând tronul României la 10 mai 1866, după înlăturarea lui Cuza de la putere, a fost preocupat de organizarea regimului politic printr-o nouă Constituție.

Constituția din 1866, rolul și însemnătatea ei. În anul 1866 a fost adoptată prima Constituție a României având ca model Constituția Belgiană³³¹ și a rămas în vigoare până în anul 1923. Conform Constituției, România a devenit regat constituțional ereditar dar a fost reglementat și principiul separației puterilor în stat: legislativă, executivă și judecătorească³³².

Structura constituției. Structural, Constituția a fost împărțită în opt titluri (despre teritoriul României, despre drepturile românilor, despre puterile statului, despre finanțe, despre puterea armată, dispoziții generale, despre revizuirea constituției, dispoziții tranzitorii și suplimentare) fiecare având o însemnătate deosebită pentru punerea bazelor României moderne.

În primul titlu Constituția consacră trăsăturile și valorile fundamentale ale statului. Chiar din primul articol se menționează că „Principatele unite Române constituie un singur stat indivizibil sub denumirea de România”.

Principiile de bază ale Constituției. Conținutul Constituției se baza pe câteva principii, care apar pentru prima dată într-un text fundamental de la noi. Aceste principii sunt următoarele:

1. Principiul suveranității naționale;
2. Principiul guvernământului reprezentativ;
3. Principiul separației puterilor;
4. Principiul monarhiei ereditare în persoana regelui Carol de Hohenzollern Sigmaringen și a moștenitorilor săi;
5. Principiul irevocabilității monarhului;
6. Principiul responsabilității ministeriale;
7. Principiul rigidității constituționale;
8. Principiul supremației Constituției asupra celorlalte legi;

³³¹ E. Focșeneanu, *Istoria constituțională a României (1859-1991)*, Ed. Humanitas, București, 1992, p. 30.

³³² I. Murariu, Gh. Iancu, M. L. Puchianu, C. L. Popescu, *Constituțiile României*, București, 1993, p. 729.

9. Principiul proclamării de către Constituție a drepturilor publice sau libertăților civile înscrise în Declarația drepturilor omului și cetățeanului din 26 august 1789.

Structura parlamentului. Constituția din 1866 modifică substanțial structura parlamentului, astfel reprezentarea națională era compusă din două camere legiuitoare: senat și adunarea deputaților în care rolul superior decizional îl avea senatul³³³.

Prerogativele regelui. După proclamarea regatului denumit România în anul 1881, și încoronarea în același an a lui Carol I ca rege al României, poziția regelui s-a consolidat iar puterile acestuia au crescut. Totuși, în conformitate cu dispozițiile Constituției, regele nu avea dreptul să cumuleze funcția legislativă cu cea executivă deși avea dreptul pe cale legislativă să sancționeze și să promulge legi, să numească și să revoce miniștri, și numească și să confirme toate funcțiile publice.

Regele a primit largi prerogative: era inviolabil, nu-și angaja răspunderea semnând un act dar nici actul nu era valabil fără semnătura ministrului de resort, numea și revoca miniștri, promulga legile sau avea dreptul să refuze promulgarea lor.

De asemenea, regele avea dreptul să dizolve parlamentul, să numească un nou guvern, dacă era cazul, să dea dispoziție guvernului pentru organizarea alegerilor inclusiv parlamentare. La insistența sa, regele a primit chiar *dreptul de veto* absolut (față de *veto relativ*, așa cum era în proiectul Constituției).

Principiul separației puterilor în stat. A fost reglementat prin Constituție într-o formulă modernă stabilind că emană de la națiune și se exercită prin delegație de către reprezentanții națiunii³³⁴.

Puterea legislativă. Adunarea deputaților, camera și senatul, era conform Constituției forul legislativ, deși inițiativă legislativă avea și puterea executivă. Totuși, potrivit Constituției numai domnitorul și reprezentanța națională aveau dreptul de a legifera prin acte normative³³⁵.

Puterea executivă. Este încredințată în întregime regelui care urma să o exercite prin organele administrative. Funcțiile executive în stat erau exercitate de către guvern care era numit de rege. Guvernul a deținut o poziție preponderentă în raport cu parlamentul datorită sistemului de relații existente între rege, parlament și guvern.

Puterea judecătorească. A fost încredințată, potrivit dispozițiilor din Constituție, curților și tribunalelor. În conformitate cu art. 104 din Constituție nu se puteau înființa tribunale extraordinare, iar juriul era statornicit în toate „materile criminale” și pentru „delicte politice și de presă”.

Drepturile și libertățile cetățenești stabilite de Constituție. Cu privire asupra drepturilor și libertăților stabilite de Constituție, trebuie remarcat că de ele puteau beneficia numai

³³³ Constituția adoptată în anul 1866 pe parcursul cât a fost în vigoare a avut mai multe modificări: în anul 1879 au fost modificate dispozițiile privind cetățenia (art. 7) și drepturile politice, pentru a fi puse de acord cu Tratatul de la Berlin (1878); în anul 1884 au fost modificate dispozițiile cu privire la domn, sistemul electoral și pământurile rurale. În anul 1917, la Iași, s-a modificat din nou Constituția introducându-se pentru prima dată votul universal, egal, direct și obligatoriu, pe bază de scrutin de listă și reprezentarea proporțională a minorității politice. Cu toate acestea s-a păstrat discriminarea între sexe, femeile fiind excluse de la vot. Pentru detalii a se vedea Gh. Iancu, *Drept constituțional și instituții politice*, Ediția a V-a revizuită și completată, Ed. Lumina Lex, București, 2007, p. 58.

³³⁴ Gh. Bonciu, *op. cit.*, p. 187.

³³⁵ D. V. Firoiu, *op. cit.*, 1993, p. 216.

cetățenii români³³⁶. Există posibilitatea ca cetățenia română să fie acordată străinilor printr-o lege specială, dacă optau să devină cetățeni al statului român.

Au fost excluși de la dreptul de a dobândi cetățenia română toți cei care nu erau de rit creștin. Prin Constituție s-a interzis pentru toți infractorii reintroducerea și aplicarea pedepsei cu moartea desființată anterior, indiferent de gravitatea faptelor comise.

Dreptul de proprietate. O grijă deosebită a fost acordată prin Constituție proprietății stabilind prin art. 19 că este „sacră și neviolabilă”. O puternică garanție a proprietății au fost cuprinse prin dispozițiile art. 17 unde se menționează că „nici o lege nu poate înființa pedeapsa confiscării averilor”. Desigur, procedura de expropriere își găsește și ea reglementarea prin art. 19, cu mențiunea că poate să aibă loc numai după o prealabilă și dreaptă despăgubire.

Sistemul electoral. În privința alegerilor, noua lege electorală deși avea reguli noi, moderne, în conformitate cu dispozițiile europene ale vremurilor, a dat posibilitatea ca structura parlamentului să fie bazată în majoritate pe cetățeni cu venituri substanțiale sau medii, dând astfel întâietate burgheziei să acceadă la putere³³⁷. Acest aspect rezultă din modul cum legea electorală împarte alegătorii în patru colegii în vederea alegerii deputaților, iar membrii senatului fiind aleși de către două colegii. Abia în anul 1884 are loc prima reformă a legii electorale prin care cele patru colegii au fost reduse la trei iar în perioada primului război mondial se introduce în lege votul obștesc, direct egal și secret.

2.2. Izvoarele dreptului în perioada monarhiei constituționale și a regimului parlamentar

Aspecte generale. Având la bază concepțiile juridice de atunci, izvoarele dreptului erau: legea, cutuma, contractul, jurisprudența și doctrina juridică.

Legea. Prin lege se înțelege orice act care emană de la puterea legiuitoare, elaborat cu respectarea anumitor proceduri, indiferent de conținutul textelor, invocându-se dispozițiile constituționale care stabileau că „orice lege cere învoirea a câtor trele ramuri ale puterii legiuitoare”³³⁸.

Cutuma. Ca izvor de drept, cutuma nu a fost cuprinsă printre izvoarele formale ale dreptului afară de cazul când obiceiul juridic (cutuma) a fost recunoscută ca atare, dându-se astfel întâietate dreptului scris.

Doctrina. Era considerată izvor de drept într-un sens restrâns, numai atunci când pe calea ei se interpreta legea³³⁹.

Jurisprudența. Ca izvor de drept jurisprudența a fost admisă, dat fiind faptul că își găsește fundamentul prin aplicarea legii, a cutumei și a doctrine de către instanțele de judecată, aceste izvoare crează dreptul pozitiv prin mijlocirea jurisprudenței.

³³⁶ Fl. Negoită, *op. cit.*, p.235.

³³⁷ M. Guțan, *Istoria administrației publice românești*, Ed. Universității Lucian Blaga, Sibiu, 2003, p. 155 și urm.

³³⁸ L. P. Marcu, *op. cit.*, p. 187.

³³⁹ M. Djuvara, *Teoria generală a dreptului*, vol. II, București, 1930, p. 461.

2.3. Principalele ramuri și instituții juridice

Repere constituționale. În perioada anilor 1859 - 1918, de la unirea celor două principate române, Moldova și Țara Românească, până la finele primului război mondial, au avut aplicabilitate trei acte constituționale pe teritoriul României de importanță deosebită:

- a) Convenția de la Paris din anul 1858;
- b) Statutul dezvoltător al Convenției de la Paris din 1864;
- c) Constituția României din 1866.

Convenția de la Paris a stabilit confederarea Principatelor, un regim politic și constituțional reprezentativ, promovarea unor reforme cu caracter social. Între organele investite cu puterile publice domnitorul era ales pe viață de către Adunarea electivă. Această regulă a fost apoi inclusă în Constituție. De asemenea, au fost stabilite prin constituție și principiul masculinității și primogeniturii pentru domnitor³⁴⁰. Constituția a mai reglementat locotenența domnească pentru caz de vacanță a tronului și regența instituită atunci când succesorul la tron era minor sau monarhul se află în imposibilitate de a-și exercita atribuțiile, mai cu seamă în caz de boală³⁴¹.

Chiar dacă prevederile constituționale au stabilit, în linii generale, regulile cu privire la forma de stat, parlament, adunarea electivă, teritoriu, forma de proprietate etc., în detaliu instituțiile juridice au fost reglementate prin legi ordinare păstrând jaloanele trasate de Convenția de la Paris.

2.4. Evoluția principalelor ramuri ale dreptului

a) Dreptul administrativ

Principalele măsuri cu caracter administrativ. După unire, inevitabil, au fost necesare noi reglementări legislative determinate de profundele transformări petrecute în structura statală, dat fiind faptul că până atunci au existat reglementări paralele și distincte în Moldova și în Țara Românească. Noile reglementări care au avut loc după unire au vizat, mai întâi, organizarea administrativ-teritorială, armatei, finanțelor, ministerelor etc.

Ca stat unitar teritorial-administrativ, România a fost împărțită în județe și comune, modul lor de organizare și funcționare fiind stabilit prin legi speciale.

Reglementările din domeniul administrativ au fost consacrate atât de Constituție cât și de legi organice din rândul cărora amintim: Legea din 31 martie/12 aprilie 1864 pentru înființarea consiliilor județene. Potrivit legii, unitățile administrativ-teritoriale erau județele și comunele (urbane și rurale). La scurtă vreme a apărut și Legea comunală.

La nivel comunal s-a înființat consiliul comunal, organ deliberativ și primarul, organ executiv însărcinat cu administrația curentă. Primarul deținea o dublă calitate: șef al administrației comunale și reprezentant al organelor centrale. În această ultimă calitate, primarul era subordonat ministrului de interne, prefectului și subprefectului. Potrivit legii,

³⁴⁰ Gh. Bonciu, *op. cit.*, p. 142.

³⁴¹ D. V. Firoiu, *op. cit.*, 1993, p. 217.

primarul avea dreptul să legalizeze învoielile agricole, dându-le putere executorie urmărind îndeplinirea acestora³⁴².

La nivel județean, organele administrative erau reprezentate de prefect și de consiliul județean. Prefectul era reprezentantul guvernului în județ iar consiliul județean era organ deliberativ cu rolul de a rezolva problemele care se ivesc în cadrul județului.

Rolul și importanța măsurilor administrative. La baza formării noii administrații publice a stat idea descentralizării administrative-teritoriale, imperativ susținut de mai toate programele politice aflate la guvernare. Cu toate acestea, centralismul a atins un grad extrem de ridicat, s-a creat un aparat centralist, birocratic, cu ierarhii administrative stricte, compus din miniștri, prefecti, subprefecti, primari etc.

Pe plan central, activitatea executivă a fost încredințată domnului care o exercita cu ajutorul guvernului, miniștri fiind numiți și revocați de către acesta³⁴³.

Desigur, a necesitat un interval de timp destul de îndelungat în vederea consolidării statului unitar și unificarea regimului organelor administrative pe plan central și local. Pentru aceasta au fost luate o serie de măsuri treptate de-a lungul anilor și abia în 1925 s-a adoptat legea pentru unificarea administrativă³⁴⁴.

b) Organizarea judecătorească

Principalele instanțe judecătorești. În conformitate cu dispozițiile din Constituție, s-a pus accent și pe organizarea judecătorească subliniind că se exercită de către curți și tribunal, iar pentru întreg teritoriul României a fost reglementată o singură Curte de Casație.

Printr-o lege specială au fost stabilite următoarele instanțe judecătorești: judecătoriile de plasă; tribunalele județene; curțile de apel; curțile cu juri și Înalta Curte de Casație și Justiție.

Ministerul public. Alături de instanțele amintite, în vederea desfășurării în condiții moderne a activității judecătorești au fost reglementate și alte organe cu atribuții bine definite prin lege. Este vorba de Ministerul Public sau Parchetul, compus din procurori pentru toate instanțele.

Justiția militară. S-a pus accent după unire și s-a reglementat modul de organizare și funcționare al justiției militare. Au apărut: Așezământul obștesc pentru straja pământescă în anul 1832; Codurile justiției militare în 1859 și apoi un nou Cod în 1881; Condicile de justiție pentru corpul marinei din 1884; Legea stării de asediu etc³⁴⁵.

c) Dreptul civil

Codul civil român. În domeniul dreptului civil, opera de căpetenie a fost Codul civil român de la 1864³⁴⁶ având ca model Codul civil francez de la 1804. Din data când s-a pus în discuție necesitatea adoptării codului, redactorii împreună cu membrii comisiei de elaborare

³⁴² Gh. Bonciu, *op. cit.*, p. 190.

³⁴³ În legătură cu organele unităților teritoriale administrative din România acestei perioade, se impune mențiunea potrivit căreia nu erau cunoscute organe ale puterii de stat, ci numai ale administrației de stat situație care s-a menținut și în etapa 1918-1938. A se vedea Fl. Negoită, *op. cit.*, p. 240.

³⁴⁴ E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 254.

³⁴⁵ Fl. Negoită, *op. cit.*, p. 241.

³⁴⁶ Decretat la 26 noiembrie 1864, promulgat la 4 decembrie 1864 Codul a fost pus în aplicare la 1 decembrie 1865.

au avut în vedere criticile aduse de către doctrină, în Franța, cu privire la anumite instituții juridice. De aceea, Codul civil român cuprinde și unele reglementări novatoare față de modelul său francez³⁴⁷.

Codul civil român din 1864, cu unele completări ulterioare s-a aplicat pe întreaga durată a României burgheze, fiind menținut și pe durata comunistă chiar dacă o parte însemnată a fost abrogată, fiind înlocuită cu noile reglementări de sorginte comunistă. Abia în anul 2011 prin Legea nr.71/2011 pentru punerea în aplicare a Legii 287/2009 privind Codul civil³⁴⁸, vechiul cod de la 1864 a fost scos din vigoare.

Chiar dacă la momentul elaborării s-a ținut seama de cele mai noi dispoziții în materie, codul rămâne expresia tipică a legislației de tip burghez, a egoismului claselor aflate la putere și a individualismului economic³⁴⁹.

Părțile componente ale codului. Codul conține 1914 articole împărțite în trei cărți. Cartea I poartă denumirea „Despre persoane”; Cartea a II-a este intitulată „Despre bunuri și despre osebite modificări ale proprietății”; Cartea a III-a se numește „Despre diferite moduri prin care se dobândește proprietatea”.

Cărțile au fost fragmentate în titluri iar titlurile la rândul lor au fost grupate în capitole. De asemenea, capitolele, acolo unde a fost cazul, au fost împărțite în secțiuni³⁵⁰.

Cartea I. Fără să intrăm în detalii, aici Codul civil se ocupă de persoane; este reglementată noțiunea de persoană, de când începe și când se sfârșește persoana, capacitatea juridică a persoanei, căsătoria, divorțul, paternitatea, rudenția, filiația, puterea părintească, tutela și curatela etc.

Codul civil român, tributar vechilor mentalități feudale, a menținut regula prin care femeia măritată este incapabilă de a exercita singură anumite drepturi, ulterior textul a fost abrogat³⁵¹.

Având model alte legislații din Europa³⁵², căsătoria era privită în cod ca un contract între soți³⁵³, putând fi precedată de logodnă. În privința regimului matrimonial codul avea două componente: separația de patrimoniu și regimul dotal. Cu toate acestea codul nu interzice posibilitatea ca soții să recurgă și la alte regimuri stabilite de părți de comun acord cum era regimul fără comunitate sau regimul comunității de bunuri³⁵⁴

³⁴⁷ S-a avut în vedere legea belgiană din 16 decembrie 1851 în materie de ipotecă, proiectul de Cod civil italian și unele dispoziții din legislația civilă locală care au putut fi incluse în materia noului Cod civil român. A se vedea C. Nacu, *Drept civil român, vol. I*, Ed. „I.V. Socec”, 1901, pp.7-19.

³⁴⁸ Publicat în M. Of. Nr. 409 din 10 iunie 2011.

³⁴⁹ D. V. Firoiu, *op. cit.*, 1993, p. 225.

³⁵⁰ În structura codului se observă asimetrie cu privire asupra modului cum au fost împărțite cele trei cărți. Cartea I conține un număr de 460 de articole, Cartea a II-a conține mai puțin de 200 de articole iar cartea a III-a restul articolelor până la 1914 (!).

³⁵¹ Potrivit art. 197 „femeia nu poate porni judecată, fără autorizarea bărbatului ei, chiar și în cazul când este comerciantă publică”. Ulterior textul a fost abrogat prin Legea din 20 aprilie 1932.

³⁵² Revoluția franceză de la 1789 a declarat căsătoria un contract civil.

³⁵³ În doctrina veche de la noi, având ca model interpretările date în Franța de către unii doctrinari și din interpretările art. 61 din vechiul Cod civil român abrogate prin art. 124 al Legii din 25 februarie 1928 privitoare la actele de stare civilă s-a acreditat teza naturii contractuale a actului juridic al căsătoriei. Această teză este reluată și în unele lucrări de specialitate recente. A se vedea P. Perju, *Considerații generale asupra noului Cod civil (titlul preliminar, persoane, familia, bunuri)*, în „Dreptul” nr. 9/2009, p.119.

³⁵⁴ Gh. Bonciu, *op. cit.*, p. 201.

Codul civil exclude regulile religioase din cadrul său, actele de stare civilă și toate celelalte operațiuni juridice nu au mai fost lăsate în seama clerului fiind date în competență laică.

Cartea II. În Cartea a II-a au fost reglementate aspecte cu privire la bunuri și dreptul de proprietate. Totuși, nu s-a menționat nimic între diferite forme ale proprietății în funcție de obiectul supus reglementării astfel că proprietatea funciară, industrială, minieră, comercială, bancară au fost reglementate ulterior prin legi speciale³⁵⁵. În schimb, nu au fost omise dezmembrămintele dreptului de proprietate, atenție deosebită fiind acordată uzufructului și servituților însă nu au rămas fără reglementare dreptul de uz, dreptul de abitație și emfiteoza.

La fel ca modelul său francez, Codul civil român acordă importanță deosebită proprietății³⁵⁶. Mai întâi, legiuitorul a fost preocupat să definească proprietatea³⁵⁷ după care a făcut prima mare distincție dintre bunuri arătând că „toate bunurile sunt mobile sau imobile” (art. 461). Împărțirea bunurilor în mobile și imobile are ca model texte din dreptul roman, fiind prezentată ca o subordonare la natura lucrurilor.

Codul civil a prevăzut următoarele moduri prin care proprietatea poate fi dobândită: legea, tradițiunea, hotărârea judecătorească, convenția, accesiunea, prescripția achizitivă (uzucapiunea) și ocupațiunea. O atenție deosebită a fost acordată proprietății particulare, pilonul principal al dezvoltării societății burgeo-moșierești din acele vremuri.

Chiar dacă nu există în Codul civil nici un text cu privire la acțiunea în revendicare, și nici Codul de procedură civilă nu se ocupă de instituția revendicării, întotdeauna proprietatea a fost apărută în justiție prin intermediul acestei acțiuni.

Cartea III. Codul civil debutează aici cu modurile prin care se dobândește proprietatea, pe prim plan afându-se succesiunea urmată de legate, convenții și tradițiune. În privința succesiunii, au fost incluse în cod două titluri: Titlul I, Despre succesiuni (art.650-799) și Titlul II, Despre donațiuni între vii și despre testament (art. 800-941).

Potrivit art. 651 C. civil „succesiunile se deschid prin moarte” și se acordă moștenitorilor potrivit „legii sau după voința omului prin testament” (art. 650).

Au fost stabilite categoriile de succesori legali denumiți în cod „moștenitori legitimi” în rândul cărora au fost incluși toți descendenții, ascendenții și colaterali; descendenții moștenind pe capete, fără deosebire de sex. Pentru ascendenți și colaterali privilegiați, s-a

³⁵⁵ De pildă, în anul 1912 a fost adoptată Legea pentru încurajarea industriei, care avea în vedere atât marea industrie capitalistă cât și atelierile meșteșugărești cu minimum 4 lucrători sau ucenici. Legea făcea unele deosebiri între întreprinderile care foloseau materia primă indigenă sau străină, acordând celei dintâi, atât sub raportul mijloacelor de transport și impozitelor cât și sub acela al duratei avantajelor, mai multe înlesniri. A se vedea M. Constantinescu s.a., *op. cit.*, p. 387.

³⁵⁶ Codul civil francez de la 1804 a stabilit regulile cu privire la proprietate în conformitate cu dreptul roman, inspirându-se în mare măsură din Institutele lui Justinian, de acolo au fost reluate următoarele instituții: definițiile, drepturile reale și dezmembrămintele proprietății (uzufructul, uzul, abitația și servituțiile); apoi a reprodus teoriile romane cu privire la accesiune și servituțiile prediale. În plus, Codul civil francez a venit cu următoarele inovații particulare de care a ținut seama și redactorii Codului civil român: 1) a evitat să pronuțe noțiunea de servitute personală (uzufructul și uzul) spre a nu crea confuzii cu anumite instituții feudale abrogate implicit; 2) a făcut o singură excepție prohibind corvezile feudale; 3) a limitat dezmembrămintele proprietății, atât de variate și de multiple în evul mediu. A se vedea G. Băileanu, *Teoria generală a dreptului de proprietate*, Iași, 1933, p. 29.

³⁵⁷ Potrivit art. 480 din Codul civil „proprietatea este dreptul ce are cineva de a se bucura și a dispune de un lucru în mod exclusiv și absolut, însă în limitele determinate de lege”.

stabilit regula potrivit căreia ascendenții privilegiați întotdeauna beneficiază de un drept bine stabilit din patrimonial defunctului materializat într-o cotă fixă.

Cu privire la clasa colateralilor ordinari, codul a inclus aici toate rudele până la gradul al XII-lea afară de descendenți și ascendenți. Ulterior au survenit modificări categoria lor fiind limitată până la gradul al IV-lea inclusiv³⁵⁸.

Legiuitorul a permis transmiterea succesorală pentru cauză de moarte cu titlu gratuit: prin donație, prin testament și prin instituție contractuală. Pentru protecția rudelor apropiate contra abuzurilor lui *de cuius*, în timpul vieții, prin liberalități, a fost stabilită prin lege o porțiune din avere de care nu putea să dispună formând rezerva succesorală³⁵⁹.

O importanță deosebită a fost acordată de către redactorii Codului civil materiei obligațiilor, fiind reglementată începând cu Titlul III al Cărții a III-a până la Titlul XIX.

Reglementarea juridică a obligațiilor în Codul civil a fost alături de reglementarea proprietății un element important în asigurarea dominației economice și politice a burgheziei³⁶⁰.

Redactorii Codului civil român au urmat și în materia obligațiilor regulile din Codul civil francez împărțind izvoarele obligațiilor în: contracte, cvasicontracte, delikte și cvasidelikte³⁶¹.

Cel mai important izvor al obligațiilor a fost considerat contractul având ca fundament libertatea de voință a părților contractante; orice convenție încheiată de persoane capabile este valabilă cu condiția ca ea să nu fie contrară legii, bunelor moravuri și ordinii publice³⁶².

Codul civil definește contractul ca fiind acordul de voință între două sau mai multe părți prin care se constituie, se modifică ori se stinge un raport juridic de obligații.

Cu totul imprecis a fost definit cvasicontractul ca fiind un fapt licit și voluntar, din care se naște o obligație către o altă persoană sau obligații reciproce între părți. Speciile de cvasicontracte reținute de cod au fost: gestiunea de afaceri (gestiunea intereselor altuia) și plata lucrului nedatorat (plata indebitului).

Delictul și cvasidelictul au fost definite ca acele fapte ilicite care, datorită împrejurării că produc un prejudiciu altei persoane, obligă pe acela care a cauzat, din vina sa, prejudiciul, să-l repare. Această răspundere putea să intervină în următoarele situații:

a) răspunderea pentru fapta proprie;

³⁵⁸ Legea asupra contribuțiilor directe din anul 1924 a limitat categoria colateralilor ordinari însă nu stabilește nici o îngrădire cu privire la descendenți și colterali privilegiați. În realitate, această lege este de ordin pur fiscal fără să aducă atingere ordinii succesorală și raporturilor dintre moștenitori cum ar fi dreptul de succesiune bazat pe reprezentare statornicit de Codul civil.

³⁵⁹ Donațiile și legatele care depășesc rezerva succesorală nu sunt nule, este sunt numai reductibile. A se vedea M. Eliescu, *Moștenirea și devoluțiunea ei în dreptul Republicii Socialiste România*, Edit. Academiei, București, 1966, p.366.

³⁶⁰ D. V. Firoiu, *op. cit.*, 1993, p. 232.

³⁶¹ Această clasificare își are originea în unele texte din dreptul roman postclasic. Trebuie subliniat că în dreptul roman clasic erau cunoscute doar două izvoare ale obligațiilor: contractul și delictul. Abia mai târziu, sub influența dreptului pretorian, determinată de dezvoltarea socială s-a recurs la o nouă clasificare tripartită: contracte, delikte și diferite alte cauze (*variae causarum figurae*). Ulterior împăratul Justinian încearcă o nouă clasificare împărțind izvoarele obligațiilor în patru categorii; contracte, delikte, cvasicontracte și cvasidelikte. Pentru detalii a se vedea C. Șt. Tomulescu, *Drept privat roman*, București, 1958, p. 230; Vl. Hanga, *Drept privat roman*, Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1977, p. 350; Șt. Cocos, *Drept roman*, Ed. ALL, Beck, București, 2000, p.166.

³⁶² G. Plastara, *Curs de drept civil*, vol. IV, Edit. Cartea Românească, București, 1925, p. 45-48.

b) răspunderea pentru fapta altor persoane (tatăl și în lipsa lui mama pentru copiii lor minori care locuiau cu ei; institutorii și artizanii pentru prejudiciile cauzate de elevii și ucenicii lor în timpul cât se află sub directa lor supraveghere;

c) stăpânii și comitenții pentru prejudiciile cauzate de servitorii și prepușii lor în funcțiile ce le-au fost încredințate;

d) răspunderea pentru animale și lucruri.

În toate cazurile se urmărește obținerea din partea victimei a reparației prejudiciului în natură. Ori de câte ori repararea în natură a prejudiciului nu este posibilă, codul dă posibilitatea reparării prin echivalent bănesc, adică prin obligarea celui răspunzător la plata unei sume de bani către victimă³⁶³.

Distincția dintre delict și cvasidelict se află în împrejurarea că delictul este o faptă ilicită cauzatoare de prejudicii săvârșită cu intenție, pe când cvasidelictul este o faptă ilicită săvârșită fără intenție – din neglijență sau imprudență³⁶⁴.

Cele mai cunoscute contracte în viața economică și socială au primit reglementare specială în cod (contractul de vânzare-cumpărare; contractul de locațiune; contractul de donație; contractul de societate civilă; contractul de mandat; contractul de împrumut; contractul de depozit; contractul de rentă viageră; contractul de tranzacție etc). Chiar așa fiind, anumite contracte prevăzute și reglementate în Codul civil au primit reglementare specială, distinctă de cod, prin alte acte normative, atât în privința încheierii cât și în privința executării ori sancțiunii lor în caz de neexecutare³⁶⁵.

În privința garanțiilor și modurilor de stingere a obligațiilor, acestea s-au realizat prin diferite mijloace și procedee, de exemplu gajul, ipoteca și privilegiile erau principalele garanții din Codul civil aflate la dispoziția creditorului, iar stingerea obligațiilor avea loc prin plată, compensațiune, confuziune etc.

d) dreptul comercial

Aspecte generale. În primii ani care au urmat câștigării independenței, România a avut de suportat sub raport economic consecințele convenției comerciale încheiate în 1875 cu

³⁶³ R. Sanilevici, *Drept civil. Teoria generală a obligațiilor*, Universitatea Iași, 1976, p.195.

³⁶⁴ Clasificarea izvoarelor obligațiilor în: contract, delict, cvasicontract și cvasidelict a fost criticată de întreaga noastră doctrină juridică. Pe bună dreptate s-a spus că această clasificare este falsă și confuză, incompletă iar noțiunea de cvasidelict este inutilă. Pornindu-se de la aceste critici, în literatura de specialitate s-au făcut încercări, ce-i drept izolate, de a reduce clasificarea izvoarelor obligațiilor la două categorii: contractul și legea. Uneori, în doctrină, s-a încercat reducerea clasificării doar cu privire la lege: toate obligațiile ar fi obligații legale. Chiar dacă nu a fost împărtășită, încercarea aceasta conține un sâmbure de adevăr însă, trebuie să reținem că, deși rolul legii nu poate fi ignorat, ceea ce produce acordul de voință (contractul) sau voința unilaterală, exprimată în cadrul și cu respectarea legii. Pentru faptele juridice (delict și cvasidelict) legea are un rol și mai important întrucât stabilește direct obligațiile născute din săvârșirea acestor fapte. Pentru detalii a se vedea L. Pop, *Drept civil român. Teoria generală a obligațiilor*, Edit. Lumina Lex, București, 1998, p. 28.

³⁶⁵ Este vorba de reglementări speciale cu privire la anumite forme de vânzare, închiriere, arendă etc. De pildă, Legea pentru organizarea și încurajarea agriculturii din 22 martie 1937 crează un regim juridic special tuturor proprietăților dobândite prin împrumut și a celor cumpărate de la Casa Rurală; Legea tocmelilor agricole din 1866 derogă în mare măsură de la dispozițiile de drept comun din Codul civil dând autorităților administrative comunale dreptul de legalizare și de executare a contractelor de învoielii agricole. Ulterior, în anul 1872, a fost elaborată o nouă lege în domeniul agricol care prin art. 21, pentru prima dată de la reforma agrară din 1864, când țărani au fost declarați liberi, a introdus constrângerea *manu militari*. Consecințele s-au soldat cu numeroase brutalități și abuzuri ale moșierilor împotriva țăranilor. A se vedea D. V. Firoiu, op. cit., 1993, p. 235.

Austro-Ungaria. Concurența puternică a mărfurilor fabricate în Imperiul Austro-Ungar a făcut ca multe fabrici și manufacturi existente în România să își închidă porțile. Printre măsurile de ordin economic care au trebuit să fie luate se numără și cele de ordin legislativ. În acest context, la 10/22 mai 1887 a intrat în vigoare Codul comercial român inspirat în mare măsură, din prevederile Codului Comercial italian din 1882, act normativ de mare nouate atunci în Europa. Totuși, Codul comercial român a ținut seama și de anumite reglementări novatoare din dreptul german și belgian.

Codul comercial român. Codul vine cu delimitări clare între materia comercială și civilă; actele și faptele de comerț sunt definite din punct de vedere obiectiv și subiectiv; calitatea de comerciant și obligațiile profesionale ale acestuia au intrat în sfera preocupărilor legiuitorului.

Pentru prima dată în legislația noastră, codul vine cu reglementări precise privind tipurile de societăți comerciale (în nume colectiv, pe acțiuni, anonime și în comandită simplă). De asemenea, codul reglementează principalele contracte comerciale cum ar fi: contractul de vânzare-cumpărare, contractul de mandat, contractul de transport etc. Instituția falimentului împreună cu cerințele ce urmează să fie întrunite pentru luarea măsurilor, a fost în atenția legiuitorului rezervându-i un număr mare de texte³⁶⁶.

e) Dreptul procesual civil

Codul de procedură civilă. A fost decretat la 9 septembrie 1865, iar în anul următor a fost pus în aplicare la data de 1 decembrie. Acest cod vine să întregască măsurile legislative pe plan civil fiind, pentru vremea respectivă, una din lucrările necesare modernizării României, vizând desăvârșirea separației între administrativ și judecătoresc³⁶⁷.

Modelul de bază. Chiar dacă nu s-au înlăturat în totalitate anumite reguli de procedură civilă existente în legislația locală, modelul de bază folosit în redactarea Codului de procedură civilă a fost unul modern: Legea de procedură civilă a cantonului Geneva din 29 septembrie 1819.

Principii. Pe baza modelului folosit, procedura contencioasă civilă a fost elaborată ținându-se seama de următoarele principii de bază: principiul conducerii procesului de către părțile din litigiu sau de către reprezentanții lor, judecătorul având rolul de a supraveghea mersul judecării înlăturând toate actele neconforme cu legea; principiul publicității dezbaterilor, aceasta înseamnă că judecata oricărui proces, trebuie să se desfășoare într-o anumită încăpere, denumită ședință publică, la sediul instanței și nu numai părțile dar orice persoană care dorește să urmărească modul de desfășurare al judecării, are dreptul să o facă în toate fazele judecării; principiul contradictorialității dezbaterilor prin care se dă posibilitatea fiecărei părți aflate în proces să își expună pretențiile sau apărările, probele și argumentele față de solicitările celeilalte părți³⁶⁸.

³⁶⁶ Codul comercial a fost împărțit în patru părți: Partea I, Despre comerț în genere; Partea a II-a, Despre comerț maritim și despre navigațiune; Partea a III-a, Despre faliment; Partea a IV-a, Despre exercițiul acțiunilor comerciale și despre durata lor.

³⁶⁷ O. Sachelarie, V. Șotropa, M. Dvoracek, L. P. Marcu, *Istoria dreptului românesc, vol. II, Partea a doua*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1987, p. 185 și urm.

³⁶⁸ E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 207.

Competența și căile de atac. Au fost stabilite în Codul de procedură civilă reguli cu privire la competență, mijloacele de probă de care părțile aflate în litigiu au dreptul să utilizeze, căile de atac împotriva hotărârii pronunțate (opoziția, apelul cu efect devolutiv și suspensiv) și recursul.

Executarea hotărârilor judecătorești. Pentru ducerea la îndeplinire a hotărârilor judecătorești rămase definitive, atunci când cel care a pierdut procesul nu execută benevol cele consemnate în hotărâre, s-a dat posibilitatea executării silită. Măsurile privind executarea silită urmăreau îndestularea celui care a câștigat procesul din averea debitorului putând fi îndreptate împotriva bunurilor sale mobile sau imobile.

f) Dreptul penal

Codul penal. Pentru ramura dreptului penal, încă în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza a fost elaborat Codul penal român redactat în 1864, pus în aplicare la 1 mai 1865³⁶⁹. Codul a avut o longevitate apreciabilă rămânând în vigoare, cu unele modificări ulterioare, până la 1 ianuarie 1937.

Izvoare. La întocmirea acestui cod s-a avut în vedere Codul penal francez de la 1810 cu modificările avute până atunci și unele dispoziții din legislația penală a Prusiei. Ulterior codul a fost modificat de mai multe ori, o importantă modificare a fost cea din 1874 cu privire la corecționalizarea unor crime pentru a evita achitățile de la Curțile cu jurați³⁷⁰.

În raport cu legislația locală penală rămasă în urmă în raport cu vremurile, apariția Codul penal a însemnat un pas înainte pe linia reformelor legislative. Prima parte a codului se ocupă de regulile generale în materie. Aici se vorbește de infracțiune, codul considerând infracțiune acea faptă umană pe care legea o prevede ca atare și o sancționează cu pedeapsă. Pe această linie a fost adoptată diviziunea tripartită a infracțiunii în crime, delictate și contravenții, fiecare categorie fiind sancționată diferit.

Noutăți în materie. Legislația penală face distincție între intenție, ca element constitutiv al infracțiunii și faptele comise fără intenție, cele din prima categorie fiind mai aspru sancționate. De asemenea, au fost stabilite cauzele generale care atenuează sau agravează consecințele faptei și cele care nu atrag răspunderea penală a făptuitorului.

În partea a doua a Codului penal au fost reglementate, în concret, faptele considerate de legiuitor ca fiind infracțiuni. Din rândul lor se remarcă cele împotriva statului, referitoare la viața și sănătatea personalor, cu privire la proprietate etc.

g) Dreptul procesual penal

Codul de procedură penală. În anul 1864, sub domnia lui Cuza a fost elaborat și „Codicele de procedură criminală” pus în aplicare la 30 aprilie 1865.

³⁶⁹ Au existat și alte izvoare ale dreptului penal stabilite prin legi speciale. Astfel, în contextul înmulțirii mișcării muncitorești în anul 1909 a fost adoptată o lege contra sindicatelor asociațiilor profesionale a funcționarilor statului, județelor, comunelor și stabilimentelor publice. Apoi în preajma și în timpul primului război mondial au fost adoptate o serie de legi care au încriminat spionajul, trădarea, nerespectarea obligațiilor privind secretul de stat etc. A se vedea M. Guțan, *op. cit.*, p. 244.

³⁷⁰ Adeseori jurații, în baza propriilor lor convingeri, au achitat inculpați care au fost judecați pentru infracțiuni comise contra statului român, de aceea s-a înlocuit pedeapsa criminală cu una corecțională. Pe această cale, aceste infracțiuni au fost transformate în delictate iar competența judecării lor a revenit tribunalelor, instanțe care puteau aplica mai strict legea. A se vedea M. Guțan, *op. cit.*, p. 243.

Aspecte privind acțiunea penală și competența. Codul conține dispoziții cu privire la competența organelor penale de urmărire și de instrucție, dar și competența instanțelor de judecată. Au existat reglementări referitoare la instanțele polițienești ori corecționale (tribunale și judecătoria și unii funcționari administrativi) având competență limitată la fapte de mică importanță.

Posibilitatea strămutării procesului de la o instanță la alta a fost reglementată pentru cazuri de siguranță publică sau legitimă suspiciune³⁷¹. Potrivit codului de procedură penală, s-a făcut distincția între acțiunea publică și acțiunea privată. Principiul care guverna materia penală era acela prin care orice infracțiune dă naștere la o acțiune publică (acțiunea penală propriu-zisă) Acțiunea penală a fost încredințată unui corp de magistrați cunoscuți sub denumirea de Ministerul Public. Cu toate acestea, după concepția doctrinei de la vremea respectivă subiecte ale procesului penal erau: judecătorul; cel căzut sub acțiunea penală (inculpatul, acuzatul, condamnatul, persoana certată de judecată și recidivistul); ministerul public (organul acuzării); partea civilă și, dacă era cazul, partea responsabilă civilmente³⁷².

Acțiunea publică putea fi intentată în condițiile bine stabilite de lege pe baza unui denunț, prin plângere sau din propria inițiativă a funcționarului competent a o intenta. Stingerea acțiunii publice putea să intervină odată cu moartea făptuitorului. De asemenea, în raport de probele din dosar, codul a stabilit posibilitatea ca acțiunea penală să ia sfârșit prin una din următoarele cazuri: prin achitare, absoluțiune sau condamnare³⁷³.

De remarcat că plângerea putea fi intentată numai de către persoana care direct sau indirect a suferit o vătămare în urma unei infracțiuni.

Pe lângă acțiunea publică, codul a stabilit și posibilitatea ca infracțiunea să dețină și acțiune privată care avea drept scop repararea prejudiciului cauzat de infractor victimei³⁷⁴.

Fazele procesului penal. Potrivit dispozițiilor din Codul de procedură penală, fazele procesului penal erau: a) instrucția prealabilă compusă din: primele cercetări, urmărirea și

³⁷¹ I. Tanoviceanu, *Curs de procedură penală română*, Edit., Atelierele grafice SOCEC & CO, București, 1913, pp. 82-129.

³⁷² Spre deosebire de procesul civil, *judecătorul* a fost considerat parte a procesului penal deoarece, infracțiunile sunt fapte care privesc societatea în ansamblul ei și nu fapte particulare, ca în procesul civil. Cel căzut sub acțiunea penală se numea: *inculpat* din momentul când autoritatea competentă a luat împotriva sa măsuri asigurătoare; *acuzat* a fost acela când, în materie criminală, camera de acuzare a pronunțat împotriva lui dare în judecată; *condamnat*, este persoana împotriva căreia s-a pronunțat pedeapsa pronunțată de lege; *certat de judecată*, era considerat cel care a suferit cândva, mai înainte, o condamnare criminală; *recidivist*, în materie criminală și corecțională, a fost cel condamnat pentru o crimă, însă a comis, în cei 10 ani după împlinirea condamnării, o altă crimă sau un alt delict. *Ministerul Public* ca organ al acuzării, era format din Procurorul general și trei procurori de secții la Înalta Curte de casație și Justiție, din procurorul general și atâția procurori câte secții erau la curțile de apel, dintr-un prim-procuror și câte un procuror de secție, la tribunalele cu mai multe secții. *Partea civilă* era persoana sau persoanele vătămate direct sau indirect, atunci când prin plângere a investit autoritatea legală, ea constituindu-se parte civilă împotriva făptuitorului. Dacă nu s-a constituit în procesul penal parte civilă, putea să promoveze calea unui proces civil pentru recuperarea prejudiciului suferit. *Partea civilmente responsabilă* era persoana sau persoanele răspunzătoare civil alături sau împreună cu făptuitorul. Pentru detalii a se vedea D. V. Firoiu, *op. cit.*, 1993, p. 248.

³⁷³ *Achitarea* era pronunțată atunci când fapta imputată inculpatului nu există, sau dacă inculpatul nu se poate face răspunzător de acea faptă. *Absoluțiunea* era instituția juridică de drept procesual penal aplicabilă atunci când se stabilea că fapta imputată inculpatului nu cădea sub prevederile nici unui text de lege. *Condamnațiunea* (condamnarea) se pronunța atunci când faptele au putut fi dovedite în sacina inculpatului. A se vedea D. V. Firoiu, *op. cit.*, 1993, p. 245.

³⁷⁴ I. Tanoviceanu, *op. cit.*, p. 106.

instrucția. Această fază avea loc pentru crime și delicte grave. Pentru contravenții nu a existat instrucție prealabilă. b) judecata propriu-zisă compusă și ea din: judecata în primă instanță și judecata folosind căile de atac.

h) Dreptul în domeniul relațiilor de muncă

Aspecte generale. În acest domeniu nu a existat o legislație coerentă, bazată pe coduri, explicația poate fi dată, pe de o parte, pentru că nu a existat atunci ramura de dreptul muncii³⁷⁵, iar pe de altă parte, fiind preferată o legislație mai ușor de adaptat, modificat și eludat, bazată pe legi, decrete sau regulamente.

Forme de organizare a muncitorilor în domeniul relațiilor de muncă. De-a lungul timpului, au existat la noi în epoca modernă reglementări diferite privind domeniul relațiilor de muncă. În deceniile 6,7 și 8 ale secolului al XIX-lea când contradicțiile dintre muncitori și patroni se manifestau în forme incipiente, a început un proces treptat de organizare a proletariatului. Prima formă de organizare a constituit-o asociațiile de ajutor reciproc. Cei dintâi care s-au asociat au fost muncitorii tipografi, deoarece, prin natura muncii lor au ajuns să cunoască înaintea celorlalți ideile înaintate care circulau în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Europa. De altfel, primul pas înainte l-au făcut muncitorii în direcția organizării lor prin înființarea asociațiilor profesionale. Este răspunsul pe care muncitorii îl dau cu privire la măsurile legislative luate de către autorități asupra zilei de muncă de 15-16 ore, a condițiilor insalubre, lipsa repausului dominical, a oricărei asistențe sanitare³⁷⁶.

Legislația în domeniul relațiilor de muncă. Repausul dominical a fost reglementat mai întâi prin Legea din 6 martie 1897 fiind stabilit la o jumătate de zi, de la orele 12 către seară, pentru lucrători și ucenici din mediul urban și maxim 12 ore pentru cei din mediul rural.

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea durata zilei de muncă a fost reglementată prin lege. Tot din această perioadă datează o serie de legi cu referire la munca minorilor și a femeilor însă, în realitate, nu au fost respectate.

A fost elaborată și aprobată Legea pentru asigurarea serviciului sanitar intrată în vigoare din iunie 1874, urmată de Regulamentul pentru industria insalubră din anul 1875 a căror efecte au fost minime pentru viața socială. De aceea apare în anul 1885 Legea sanitară care, printre altele, conține anumite aspecte cu privire la munca minorilor, fără ca în mod concret să intervină îmbunătățiri substanțiale în domeniu.

În anul 1909 apare Legea contra sindicatelor, asociațiilor profesionale a funcționarilor statului, județelor comunelor și stabilimentelor publice prin care a fost interzis funcționarilor, meseriașilor, muncitorilor și oricărui salariat al statului, județelor, comunelor și stabilimentelor publice cu caracter economic, industrial și comercial, precum și tuturor cărora le era încredințată asigurarea unui serviciu public de această natură, să facă parte din vreo asociație profesională.

³⁷⁵ Codul civil român de la 1864 a reglementat sub denumirea de „contract de locațiune” două feluri de locațiune: „locațiunea de lucruri” și „locațiunea de lucrări”. Sub denumirea de „locațiune de lucrări” sunt cuprinse dispoziții privind contractul de antrepriză, *contractul de muncă* și unele dispoziții privind *contractul de transport*. Ultimile două, de-a lungul timpului, s-au desprins din Codul civil formând ramuri distincte de drept: dreptul muncii respectiv dreptul transporturilor.

³⁷⁶ D. V. Firoiu, *op. cit.*, 1993, p. 250; Fl. Negoită, *op. cit.*, p. 260.

Din cauza condițiilor deosebit de grele încep să apară greve și diverse alte forme de protest împotriva patronilor³⁷⁷. În acest context, legislația în domeniu nu a întârziat să apară, s-a trecut la legiferarea deschisă a interzicerii grevei și a altor forme de luptă, și în același timp printr-o legislație mascată, s-a încercat, aparent, reglementarea conflictelor colective de muncă. De altfel, măsurile legislative cu caracter represiv și saționator, au constituit unul din mijloacele prin care bughezia a urmărit interzicerea drepturilor și revendicărilor muncitorilor³⁷⁸. Relevantă este Legea minelor din anul 1895 unde se prevede că lucrătorul care a silit pe alt lucrător să participe la grevă sau a împiedicat lucrul acelora care nu se asociază la grevă, pierde dreptul la pensie³⁷⁹.

Chiar dacă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea dezvoltarea industrială din România se afla la începuturi, legislația muncii marcând sincope și restricții, unele dispoziții fiind vădit împotriva oamenilor muncii, totuși, pe această cale, s-a marcat un prim pas pe linia măsurilor necesare în vederea creării condițiilor corespunzătoare de muncă și viață³⁸⁰.

³⁷⁷ Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, Ed. științifică, București, 1985, p. 260.

³⁷⁸ Fl. Negoită, *op. cit.*, p. 261.

³⁷⁹ D. V. Firoiu, *op. cit.*, 1993, p. 253.

³⁸⁰ D. V. Firoiu, *op. cit.*, 1993, p. 254

CAPITOLUL III

3. Statul și dreptul în Transilvania sub regimul habsburgic 1860 – 1918

3.1. Aspecte generale

Premise istorice. După înăbușirea revoluției din 1848-1849, în Transilvania s-a instaurat regimul habsburgic absolutist al cărui caracter reacționar s-a accentuat. În aceste condiții viața socială a populației românești s-a agravat prin înăsprirea dublului jug al exploatarei naționale și sociale. Este motivul pentru care începând cu anul 1853 cercurile politice conducătoare ale Imperiului adeseori s-au văzut nevoite să treacă la măsuri în vederea ameliorării vieții populației din Transilvania și din celelalte provincii imperiale. Principală măsură a constat în acordarea de patente aplicabile Banatului, Crișanei, Maramureșului și altor provincii din Imperiu, iar din 1854 și Transilvaniei extinzând emanciparea populației locale.

Din această perioadă Transilvania cunoaște un relativ progres economic, frânat însă de menținerea dependenței față de Austria și de rămășițele feudale din agricultură. În anul 1861 se trece de la centralizarea administrativă la acordarea autonomiei provinciilor monarhiei, inclusive Transilvaniei, totodată habsburgii aleg calea încheierii unei alianțe politice între clasele exploatare din Austria și Ungaria cunoscută în istorie sub denumirea de dualismul austro-ungar (1867). Prin această măsură Transilvania își pierde ființa statală distinct multiseculară.

În primii ani după proclamarea dualismului austro-ungar au fost adoptate câteva legi prin care a fost înăspriată viața naționalităților din Imperiu. Este vorba de legea naționalităților, legea presei, legea referitoare la învățământ etc.

În paralel cu progresul economic se dezvoltă în Transilvania și proletariatul industrial, mai cu seamă în orașele unde muncitorimea a avut o pondere covârșitoare din populația activă.

3.2. Organizarea de stat și dreptul de pe teritoriul Transilvaniei

Măsuri politice luate de autorități. Una din măsurile luate de către autoritățile austro-maghiare a fost desființarea Dietei de la Sibiu în septembrie 1865 și a fost convocată o nouă Dietă la Cluj pentru 7/19 noiembrie același an. Noua Dietă aleasă pe baza vechilor reglementări feudale, chiar dacă include și reprezentanți ai populației românești, crează preponderență reprezentanților maghiari din Transilvania³⁸¹.

³⁸¹ Gh. Bonciu, *op. cit.*, p. 179.

Prin măsura luată, s-a urmărit consolidarea cât mai rapidă a noi forme de stat a Transilvaniei și realizarea unor modificări substanțiale în structura etnică a populației locale astfel încât românii să devină în scurt timp din populație majoritară, minoritari.

3.3. Dreptul administrativ

Organizarea administrativă. Se trece treptat la noi forme de organizare administrativă prin împărțirea Transilvaniei și a Banatului în comitate, ele devenind uniunea teritorială cea mai întinsă. Organele de conducere ale comitatului erau: adunarea comitatului, comitetul de administrație și prefectul.

Comuna era rurală și urbană, din categoria celor urbane făceau parte orașele cu consiliu și municipii. Ele reprezentau colectivități locale teritoriale dotate cu autonomie administrativă³⁸². Comunele au fost organizate în temeiul Legii din 4 iunie 1871 având următoarele organe de conducere: consiliul compus din membrii aleși și membrii menținuți pe întreaga viață; comitetul executiv și primarul.

De la regulile de organizare ale comunelor făceau excepție municipiile fiind asimilate comitatelor însă erau subordonate direct puterii de la centru.

3.4. Organizarea judecătorească

Aspecte generale. Una din principalele măsuri pe care s-au baza autoritățile austro-maghiare în perioada dualismului a constat în organizarea judecătorească. S-au format un număr destul de mare de instanțe și grade de jurisdicție în detrimentul maselor.

Categoriile de instanțe. Se remarcă de acum în Transilvania următoarele categorii de instanțe judecătorești: instanțe ale jurisdicției comunale al căror număr era destul de însemnat, fiind mai degrabă organe ale comunelor și plaselor având competență judecătorească inferioară, pentru cauze de însemnătate redusă în materie civilă; tribunale inferioare; jurisdicția propriu-zisă³⁸³.

Prin legea nr. XXXIII din anul 1871 s-a trecut la organizarea parchetului format din procurori pe lângă instanțele judecătorești, începând cu tribunalele iar prin legea nr. XXXV din anul 1874 s-a dispus înființarea instituției notarului public.

³⁸² M. Guțan, *op. cit.*, p. 253.

³⁸³ Tribunalul de primă instanță a fost organizat în baza Legii nr. XXXII, din anul 1871 având competență în materie civilă și comercială (ca instanță de prim grad) și instanță de apel, pentru hotărârile pronunțate de instanțele inferioare. În materie penală era instanță de prim grad pentru toate crimele și delicturile. A mai existat ca instanță Tabla regală, la început pentru întreaga Ungarie erau numai două asemenea instanțe, ulterior numărul lor s-a modificat, în Transilvania exista la Târgu Mureș apoi s-au creat altele la Cluj, Oradea și Timișoara. Pentru aceste categorii de instanțe magistrații erau numiți de rege. Curtea de al III-lea grad, reprezenta un nou grad de jurisdicție superior, judecând pricinile în materie civilă, comercială și criminală afară de delicturile de presă. Curia maghiară era curtea de casație, organul suprem de judecată având competență generală în recurs, pentru vicii de formă și pentru cazuri de neкомпetență. Propunerea de grațiere, judecata și recursurile în grațiere în urma condamnărilor la moarte pronunțate pronunțate la Curtea de al III-lea grad, dacă era cazul, se aflau la îndemâna regelui. A se vedea Fl. Negoită, *op. cit.*, p. 270.

3.5. Dreptul civil

Măsuri prealabile. Dat fiind faptul că organizarea teritorială a ținuturilor imperiale era diferită, Transilvania a fost împărțită și ea în două regiuni cu privire la legislația aplicabilă.

a) O primă regiune cuprinde centrul și estul Transilvaniei la care se adaugă ținuturile confinează bănățene, pentru care erau aplicabile regulile Codului civil austriac din anul 1811.

b) Pentru restul teritoriilor Transilvaniei se aplicau dispozițiile dreptului cutumiar maghiar având ca principale izvoare: cutuma, legile maghiare elaborate între anii 1867-1918, ordonanțele regale și ministeriale ale statului maghiar date în aceeași perioadă. Pentru materia cărților funciare, în măsura în care nu existau reglementări de bază în legislația maghiară deveneau aplicabile regulile din dreptul civil austriac.

Codul civil austriac. A avut aplicare pe anumite teritoriile din Transilvania, Banat și Bucovina, unele instituții rămânând în vigoare o lungă perioadă de timp după Marea unire³⁸⁴.

Cu privire la persoane. Codul cuprinde dispoziții referitoare la capacitatea de folosință și la capacitatea de exercițiu. Aceasta din urmă fiind determinată nu doar în raport de vârstă ci și în raport de sex ori lipsa rațiunii folositoare omului. Dispoziții similare au existat și în legislația civilă maghiară.

Cu privire la vârstă, au fost stabilite în Codul civil austriac următoarele etape: copilăria cuprinde intervalul de la naștere până la vârsta de 7 ani a copilului, îi urmează imbecilitatea între vârsta de 7 și 14 ani după care intervine minoratul de la 14 la 24 de ani, ultima etapă fiind majoratul pentru toți cei care au împlinit vârsta de 24 de ani pe tot restul vieții³⁸⁵.

Reguli referitoare la căsătorie și familie. Au existat în Codul civil austriac și în legislația maghiară reguli cu privire la căsătorie și la raporturile de familie. Căsătoria era considerată ca un contract, o tranzacție juridică încheiată de către soți, adeseori fiind precedată de logodnă fără ca lipsa logodnei să împietzeze asupra încheierii căsătoriei³⁸⁶.

Căsătoria, obligatoriu urma a fi încheiată în fața ofițerului stării civile, iar cu privire asupra raporturilor dintre soți, codul menține puterea maritală a soțului asupra soției și incapacitatea femeii măritate. Au fost prevăzute și impedimente la căsătorie, nerespectarea lor atrage nulitatea actului căsătoriei, după cum au fost stabilite reguli cu privire la divorț. De asemenea, codul stipulează măsuri cu privire la ocrotirea minorilor, tutelă și curatelă.

Reguli cu privire la proprietate. Un spațiu important a fost rezervat dreptului de proprietate în Codul civil austriac. La rândul ei legislația civilă maghiară menționează modurile prin care proprietatea poate fi dobândită făcându-se distincția între proprietate deplină și proprietate divizată. Se vorbește despre proprietatea minieră, proprietatea apelor, despre proprietatea bunurilor obținute prin vânat și pescuit etc. Conceptul și clasificarea

³⁸⁴

³⁸⁵ Au existat în Codul civil austriac și derogări cu privire la majorat, de plidă, prin emancipare minorul devenea major la 18 ani, iar pentru fete minoritatea înceta odată cu încheierea căsătoriei. A se vedea G. Bonciu, *op. cit.*, p. 200.

³⁸⁶ În conformitate cu dispozițiile art. 2 al Legii XXXI (Legea matrimonială) din 1884 care modifică anumite dispoziții cu privire la căsătorie din Codul civil austriac, sunt nule orice stipulații de prestație pentru cazul în care părțile logodite nu ar fi încheiat căsătoria. A se vedea FI. Negoită, *op. cit.*, p. 272.

servituțiilor, nașterea și încetarea lor precum și a altor dezmembrăminte ale dreptului de proprietate au fost reglementate în cod și în legislația maghiară³⁸⁷.

Un loc important a fost acordat pentru reglementarea diferitelor categorii de bunuri, Codul civil austriac cuprinde dispoziții cu privire asupra bunurilor proprietate privată dar și cu privire la cele proprietate publică, averea statului și bunurile proprietatei suveranului țării.

Chiar dacă sunt inserate reguli cu privire la apărarea și garantarea proprietății, în realitate, s-a urmărit ocrotirea și garantarea proprietății formelor de stat burgheze. De altfel clasificarea proprietății în proprietate deplină și nedeplină, a fost consecința existenței unor rămășițe feudale în viața economică a țării.

Spații însemnate au fost acordate de legiuitor posesiei și consecințelor pe care le implică. Găsim aici definiția posesorului, bunurile care pot forma obiect al posesiunii și formele posesiei (legitimă și ilegitimă).

Obligații și contracte. În materia obligațiilor, codul conține reguli asemănătoare cu cele din Codul civil român (1864). Cu toate acestea sunt deosebiri marcante pentru unele instituții juridice, de pildă, izvoarele obligațiilor au fost sistematizate diferit față de legislația românească; Codul civil austriac considera că drepturile personale referitoare la bunuri izvorăsc din lege, contracte sau pagube suferite. Noțiunea de pagube suferite, se referă la faptele ilicite cauzatoare de prejudicii.

Potrivit sistemului dreptului civil maghiar, izvoarele obligațiilor erau diferite de cele din Codul austriac. Pe bază de doctrină și cutumă, aici au fost stabilite următoarele izvoare ale obligațiilor: acte juridice, fapte ilicite și alte fapte sau împrejurări în care era inclusă și legea. Imprecizia și ambiguitatea legii, ca izvor al obligațiilor, a dat prilejul lărgirii cadrului obligațional, fiind incluse la un moment dat alături de obligații izvorâte din contract sau fapte juridice ilicite, diverse alte categorii de obligații cum ar fi cele născute din starea de vecinătate sau obligații bazate pe raporturile de familie.

Pentru perfectarea contractului nu era suficient acordul de voință al părților, codul impunând și cerința predării lucrului. Au fost admise o serie de garanții ale obligațiilor și contracte în favoarea terților³⁸⁸.

Principalele cerințe pentru încheierea contractului erau: capacitatea persoanelor, consimțământul părților contractante și posibilitatea prestației.

Moștenirea. A fost reglementată atât de către Codul civil austriac dar și de legislația cutumiară maghiară. Ambele categorii de legislații au avut în vedere moștenirea legală și testamentată, aceasta din urmă cu anumite particularități legate în special de formele și modalitățile testamentare.

Testamentele erau: ordinare, publice și private, acestea din urmă putând fi scrise și redactate în prezența martorilor.

Legislația maghiară a cunoscut și posibilitatea încheierii testamentului verbal. În același timp codul reglementează și instituția codicilului, nu însă și legislația maghiară.

³⁸⁷ G. Plopu, *Părți alese din dreptul privat ungar*, Tomul I, Partea generală. Drepturile reale, Tipografia „ATENEUL” Societate anonimă, Oradea-Mare, 1929, pp. 617-762.

³⁸⁸ Este acea convenție prin care o parte, numită promitent, se obligă față de cealaltă parte, numită stipulant, să execute o prestație în favoarea altei persoane, străină de contract, numită terț beneficiar. Codul civil român de la 1864 nu a prevăzut nici un text cu privire la contractul în favoarea terților însă doctrina și jurisprudența a acceptat existența lui. Noul Cod civil român se referă la contractul în favoarea terților prin art.1284-1288 sub denumirea de stipulație pentru altul.

Codicilul erau un act de ultimă vînță prin care pot fi cuprinse diverse dispoziții, fără ca în conținutul său să existe numire de erezi.

Legislația austriacă a stipulat dreptul soțului supraviețuitor la moștenirea celuilalt soț în raport de legătura de rudenie a celorlalți moștenitori ai defunctului cu care venea în concurs; cu cât rudele defunctului cu care venea în concurs erau mai îndepărtate, cota de moștenire a soțului supraviețuitor era mai mare.

În dreptul maghiar, potrivit art. 14 din Regulile juridice provizorii, dreptul de moștenire al soțului rămas în viață apare distinct la averea celuilalt soț prin una din următoarele modalități, după caz: în cazul bunurilor achizite ale soților, dreptul de moștenire se naște numai dacă nu există descendenți ai defunctului; în cazul bunurilor ereditare ale defunctului, dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor poate să existe numai dacă nu sunt moștenitori, ascendenți sau colaterali. Nu trebuie omis aici dreptul vidual al văduvei care, potrivit dreptului maghiar, constă în dreptul de uzufruct asupra bunurilor lăsate de defunct și care se întinde, în principiu asupra întregii succesiuni³⁸⁹.

precizat că o serie de dispoziții din materie succesorală au fost aplicate în Transilvania, Banat și Bucovina o perioadă destul de îndelungată după unirea de la 1918, în măsura în care nu au fost abrogate sau modificate prin legile românești de după unire.

3.6. Dreptul procesual civil

Aspecte generale. Legiuirea cea mai importantă prin intermediul căreia s-a încercat o reglementare unitară în materie procesual-civilă în Transilvania și în alte ținuturi din Imperiu a fost Legea XLIV din anul 1881. Ulterior apariției acestei legi, a fost reglementat Noul cod de procedură civilă prin Legea nr. I din anul 1911 pus în aplicare la 1 ianuarie 1915.

Au existat și în acest domeniu o serie de reglementări cu privire la: competență, acțiunea în justiție și modul cum se desfășoară procesul civil, probele admise de lege pentru dovada drepturilor părților, aspecte cu privire la hotărârea judecătorească, căile de atac puse la dispoziția părților în vederea reformării hotărârii pronunțate (opozitia, apelul și recursul). În privința recursului, revizuirii și reînnoirii procesului, toate erau clasate de lege în categoria căilor extraordinare de atac.

Principalele reglementări cu caracter de nouate ale codului constau în generalizarea caracterului oral al dezbatelor, părțile având posibilitatea să își expună prin viu grai susținerile lor în fața judecătorului, principiul liberei aprecieri de către judecător a probelor utilizate de părți pentru dovada drepturilor solicitate prin judecată etc.

Executare silită. Cu privire asupra executării silite, în Transilvania și Banat s-a aplicat Legea LX din anul 1881. În prealabil, pentru trecerea la executare în baza titlului executoriu era necesar un ordin de executare dat de către autoritatea judecătorească competentă, după care se declanșau procedurile ulterioare urmate de executarea propriu-zisă³⁹⁰.

³⁸⁹ S. A. Brădeanu, *Extinderea legislației civile și comerciale a Vechiului Regat în România de peste Carpați*, Edit. „Dacia Traiană” s.a., Sibiu, 1944, p. 300.

³⁹⁰ Legea LX din anul 1881 cu privire la executarea silită imobiliară, a rămas în vigoare pentru zona Transilvaniei și pentru Banat până în anul 2000 când a fost abrogată în întregime prin Ordonanța de urgență a Guvernului nr.

Executarea era bazată pe formalități distincte, după cum obiectul executării silite se referă la bunuri mobile sau imobile ale debitorului.

3.7. Dreptul penal

Codul penal austriac. Sub aspectul dreptului penal, pentru Transilvania devine aplicabil Codul penal austriac adoptat în anul 1803. O perioadă scută, după punerea în aplicare a noului Cod penal austriac, s-a dispus extinderea lui și în Transilvania începând cu anul 1852 și s-a aplicat aplicat până în 1880.

Codul penal maghiar. La data de 27 mai 1878 a fost sancționat Codul penal maghiar despre crime și delikte (Legea V), iar în anul 1879 Codul penal despre contravențiuni (Legea XL), ambele fiind puse în aplicare și în Transilvania începând cu 1 septembrie 1880, dată de la care Codul penal austriac din 1852 și-a încetat aplicabilitatea pentru teritoriile transilvănene³⁹¹.

Măsurile represive pe care se bazau autoritățile împotriva populației din Transilvania nu au întârziat să apară odată cu noua legislație în materie.

Din punct de vedere structural, găsim definită în codul penal infracțiunea ca fiind acea faptă pe care legea a declarat-o ca atare. De asemenea, împărțirea tripartită a infracțiunii în crime, delikte și contravenții a fost menținută în codul penal.

Fidel principiilor moderne ale încriminării, legiuitorul a stabilit și cauze care exclud imputabilitatea penală raportat la vârstă: pentru minorii până la 12 ani a fost exclusă răspunderea penală în totalitate; între 12 și 18 ani răspunderea era condiționată de dezvoltarea psihică și morală a individului stabilită de la caz la caz, iar după vârsta de 18 ani răspunderea are loc afară de cazurile de legitimă apărare, pedepse comise din necesitate extremă etc.

Cu privire la pedepse, reglementarea era diferită în legislația din Codul penal austriac și cea maghiară, ultima punea un accent deosebit pe represiunea individului și mai puțin pe aspectul corijării, a îndreptării și apoi a intergării individului în societate.

3.8. Dreptul procesual penal

Codul de procedură penală austriac. A existat în Transilvania Codul de procedură penală austriac fiind aplicabil până în anul 1880. Apoi a fost elaborată Legea XIII cunoscută sub denumirea de *Novela procedurii penale*.

La baza procedurii penale din Transilvania a existat principiul acuzării potrivit căruia, instanțele, în cauzele penale au dreptul și posibilitatea de a instrumenta cazul numai în baza legii, dacă există acuzare. Acuzarea se afla la îndemâna ministerului public și numai atunci

138/2000 pentru modificarea și completarea Codului de procedură civilă, publicată în M. Of. Nr.479 din 2 octombrie 2000.

³⁹¹ Legislația penală din Imperiul Austro-Ungar a fost completată și înăsprită de-a lungul vremii printr-o serie de acte normative ulterioare dintre care amintim: Legea XXXVI din 1908 (*Novela penală*) prin care anumite dispoziții din Codul penal și din Codul de procedură penală au fost completate și modificate; Legea VII din 1913 denumită *Legea despre judecătorii infractorilor minori*; Legea XIV din anul 1914 denumită *Legea presei*; Legea XL din 1914 denumită *Despre apărarea autorității* etc. A se vedea D. V. Firoiu, *op. cit.*, 1993, p. 271.

când organele ministerului public refuzau acuzarea făptuitorului, cel lezat avea dreptul să preia reprezentarea acuzării în calitate de acuzator privat subsidiar.

Așadar, acuzarea privată subsidiară putea să aibă loc numai atunci când acuzatorul principal din cadrul ministerului public (parchetul) refuza susținerea acuzării altfel, acuzarea privată subsidiară era fără efecte.

A fost reglementată și instituția judecătorului de instrucție a cărui competență era limitată având dreptul numai la instrucția cazului, fără posibilitatea de a da și hotărâre asupra ei. Judecătorul de instrucție a existat atât în legislația procesual penală austriacă dar și maghiară.

Cu privire la sistemul probator în procesul penal, au existat reglementări asupra modalităților audierii inculpatului, a martorilor și a celorlalte părți implicate în proces.

Dreptul la apărare a existat pentru învinuit în toate stadiile procesului. În orice stadiu al procesului, inculpatul sau reprezentantul ministerului public aveau dreptul să ridice excepții în Camera de acuzare cu privire la faptă și făptuitor.

Împotriva hotărârii pronunțate de către instanță părțile sau ministerul public aveau dreptul să formuleze recurs. Mai mult, s-a dat posibilitatea părților și la revizuirea hotărârii pronunțate. Trebuie menționat că revizuirea era admisă atât la organele de instrucție, când dosarul se afla în această fază, și la instanță când hotărârea era definitivă, indiferent dacă este vorba de condamnare sau de achitarea inculpatului.

Recursul se putea declara la instanța care a judecat pricina dar nu era interzis să fie declarat și la instanța de recurs³⁹².

³⁹² D. V. Firoiu, *op. cit.*, 1993, p. 276.

CAPITOLUL IV

4. Organizarea de stat și dreptul României în perioada interbelică

4.1. Scurtă privire asupra situației politice internaționale în perioada de după Primul Război Mondial

Aspecte internaționale. Primul război mondial s-a încheiat prin capitularea „Puterilor centrale” în fața coaliției statelor Antantei. Victoria Antantei împotriva „Puterilor centrale” a adus transformări deosebite în Europa și în întreaga lume. Noul raport de forțe pe plan mondial, a determinat un puternic avânt al dezvoltării producției care a produs schimbări importante în structura societății³⁹³. De acum, configurația politică și teritorială a Europei nu mai păstrează vechile trasee geografice, unele doctrinele politice au fost abandonate ori adaptate noilor schimbări.

La 11 noiembrie 1918 a fost semnat armistițiul între Germania și țările care au făcut parte din Antantă. La 28 iunie 1919 Antanta a semnat la Versailles tratatul de pace cu Germania, iar la 10 septembrie 1919, a fost semnat la Saint-Germain tratatul de pace cu Austria. Ca urmare, fostele imperii german și austro-ungar pierdeau în folosul Angliei și Franței o mare parte din teritoriile lor coloniale și totodată ieșeau din rândul marilor puteri. După dezmembrarea Imperiului austro-ungar au apărut și s-au reconfigurat pe harta Europei noi state naționale ca: Cehoslovacia, Ungaria, Austria, Polonia, Iugoslavia.

4.2. Desăvârșirea unității politico-administrative

Făurirea statului național unitar român. Intrarea României în război de partea Antantei la 4 august 1916 a dat prilejul după război, odată cu destrămarea celor două imperii (austro-ungar și german), a se pune în discuție pe plan internațional unul din dezideratele cele mai cunoscute ale poporului român: unirea Transilvaniei și a celorlalte ținuturi românești cu patria mamă. Problema aceasta a fost expusă cu fermitate la conferințele de pace care au urmat după terminarea războiului³⁹⁴.

Reprezentanții Partidului Național Român din Transilvania au proclamat dreptul națiunii române la autodeterminare fiind prezentată printr-o petiție în parlamentul de la Budapesta pe data de 18 octombrie 1918. La înfăptuirea Marii Unirii și-au adus contribuția și românii din Banat, Bucovina și Basarabia, prin lupta neobosită împotriva dominației străine.

Tot în această perioadă s-a constituit la Alba Iulia Consiliul Național Român format din reprezentanți ai Partidului Național Român și ai Partidului Socialist-democrat. Consiliul Național Român a dispus crearea Consiliului Militar central cu scopul de a asigura ordinea socială în teritoriul Transilvaniei și a celorlalte ținuturi românești dornice de autodeterminare

³⁹³ Colectiv, *Istoria deptului românesc, vol. II, partea a 2-a*, responsabil de volum D. V. Firoiu și L. P. Marcu, Ed. Academiei R. S. R., 1987, pp. 230-275.

³⁹⁴ N. Ciachir, *100 de ani de la Unirea Principatelor*, Ed. Militară, București, 1988.

(Basarabia și Bucovina), având în subordine consiliile naționale și gărzile naționale județene orășenești și comunale formate prin alegeri democratice, din rândurile tuturor categoriilor sociale³⁹⁵. În baza celor hotărâte pe plan local la 15 noiembrie 1918 este convocată la Alba Iulia pentru 1 decembrie 1918 Marea Adunare Națională Română.

Rezoluția Adunării Naționale de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 cuprinde nouă puncte; ea decretează Unirea Transilvaniei cu România, proclamând principiile democratice fundamentale ale unirii: reforma agrară libertăți politice și religioase, respectarea drepturilor naționalităților conlocuitoare, asigurarea muncii s.a. Trebuie precizat că hotărârea de unire se referă și la alte două provincii românești (Basarabia și Bucovina), respectând astfel dorința populației din aceste teritorii, hotărâri promulgate ulterior prin decrete regale.

În data de 2 decembrie 1918 a fost înființat la Alba Iulia Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria. Principalele atribuții ale Consiliului Dirigent erau de a aduce la îndeplinire hotărârile Adunării Naționale din data de 1 decembrie 1918, preluarea activității de stat, îngrijirea de serviciile publice și sociale din ținuturile românești ce urmau a se alipi la patria mamă³⁹⁶.

Unirea Transilvaniei cu România a fost apoi ratificată la 24 decembrie 1918 prin decret-lege și prin conferințele de pace, care au consfințit voința liber exprimată a poporului român.

Semnificații. Pe plan intern, unirea Transilvaniei cu România constituie cel mai de seamă rezultat al evenimentelor revoluționare din Transilvania din toamna anului 1918, fiind o mare izbândă în istoria națiunii române. Ea a corespuns unei necesități istorice imperioase, descătușând noi energii populare și contribuind prin aceasta la dezvoltarea forțelor revoluționare.

Pe plan extern, în primii ani de după unire, principala preocupare a reprezentanților statului a fost recunoașterea prin tratate internaționale a făuririi statului național unitar român dând astfel efecte depline voinței poporului prin actul istoric de la Alba Iulia din data de 1 decembrie 1918.

4.3. Viața economică, socială și politică

Odată împlinit dezideratul unirii, problemele economice și sociale existente până atunci nu au dispărut, dimpotrivă viața economică a României întregite cunoaște noi circumstanțe, unele fără precedent, care urmau grabnic a fi soluționate.

La aceste aspecte trebuie să ținem seama de faptul că întreg teritoriul României fusese cuprins de ororile războiului, începând cu anul 1916 când România a intrat în luptă alături de Antantă până în 1919 când s-a încheiat tratatul de pace, afectând în mare măsură viața socială și economia țării³⁹⁷.

Chiar dacă vorbim de acum de o Românie reântregită cu teritoriile locuite de românii din Basarabia, Bucovina și Transilvania, nu trebuie omis faptul că economia era predominant

³⁹⁵ E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 244.

³⁹⁶ Gh. Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea Statului național unitar român (1918-1920)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 33.

³⁹⁷ I. Scurtu, Gh. Buzatu, *Istoria românilor în secolul al XX-lea*, București, 1999, p. 10-33.

agrară în majoritatea regiunilor țării, iar în unele regiuni cum ar fi Bucovina și Basarabia economia se baza în exclusivitate pe agricultură. Aceste împrejurări în ansamblu au devenit o frână în calea dezvoltării sociale, pentru că agricultura se baza pe o împărțire inechitabilă a pământului, țăranii de regulă aveau inventar agricol redus și înapoiat din punctul de vedere al tehnicii, terenurile fiind lucrate manual sau cu ajutorul animalelor. La aceste neajunsuri se adaugă lipsa capitalului financiar necesar dezvoltării rapide a tuturor laturilor din economie³⁹⁸.

În primii ani de după conflagrația mondială, se fac resimțite neajunsurile în rândul maselor, foametea fixându-se pe prim plan. În cadrul cifrei totale a jertfelor uriașe provocate de război, numărul victimelor pe care le-a dat poporul român s-a ridicat la peste 300.000 de vieți omenești. De aceea, în primii ani de după război viața economică și socială nu a putut să intre complet pe făgașul ei normal.

Din punct de vedere politic perioada de după primul război mondial, România dintr-o țară mică devine un stat de dimensiuni medii în Europa. Are loc o creștere a prestigiului său internațional, însă viața politică internă a României s-a restructurat prin falimentul ideologic al conservatorilor și renunțarea la rotativa guvernamentală, odată cu intrarea în arena politică a unor partide din teritoriile românești alipite, care ținesc mereu către participarea activă în luarea deciziilor statului.

Partidul dominant a fost Partidul Național Liberal care, din anul 1922 până în anul 1926 a dominat viața politică din România prin liderul său I. I. C. Brătianu. În această etapă s-au luat o serie de măsuri cu caracter economic și politic a căror efecte nu au întârziat să se facă resimțite în viața de zi cu zi a populației.

4.4. Instituții juridice

a) Dreptul constituțional

Aspecte generale. Noile realități care s-au impus pe prim plan după unirea din 1918, printre altele, au fost cele legislative. Pentru că teritoriile românești alipite patriei mamă, România, au beneficiat până la unire de legislația statelor de care au aparținut până atunci, s-au impus măsuri legislative noi pentru România unită.

Premise pentru elaborarea unei noi constituții. Pe prim plan în această ordine de idei s-a aflat constituția. Chiar dacă Constituția României din 1866 a fost una din cele mai democratice și progresiste constituții europene, odată cu trecerea timpului și cu noile realități s-a impus elaborarea unei noi constituții³⁹⁹.

³⁹⁸ I. Scurtu, *Viața politică în România 1918-1944*, București, 1982, p. 160 și urm.

³⁹⁹ În doctrina de specialitate părerile sunt împărțite cu privire la Constituția din 1923. Sunt autori (E. Cernea, E. Molcuț, *Istoria statului și dreptului românesc*, 2001, p. 250) care susțin că este vorba într-adevăr de o nouă constituție adoptată în 1923, aspect care se deduce din modul de prezentare al problematicii. Alți autori (I. Muraru, *Drept constituțional și instituții politice*, Ed. Proarcadia, București, 1993; E. Focșăneanu, *Istoria constituțională a României, 1859-1991*, Ed. Humanitas, București, 1992; D. V. Firoiu, *Istoria statului și dreptului românesc*, Ed. „Chemarea”, Iași, 1993) susțin că, în realitate, nu este vorba despre o nouă constituție ci de revizuirea Constituției din 1866. Ne raliem fără rezerve opiniei și argumentelor prin care Constituția din 1866 a fost doar modificată în anul 1923.

Constituția din 1923. Noua Constituție a fost adoptată la 29 martie 1923⁴⁰⁰, însă lucrările pentru elaborarea ei au fost începute mai înainte cu circa un an și au existat patru proiecte până s-a adoptat forma finală⁴⁰¹.

Aspecte noi promovate de Constituția din 1923. Spre deosebire de Constituția din 1866, noua Constituție fixează mult mai temeinic principiile constituționale democratice. România era monarhie constituțională care se baza pe principiul suveranității și pe cel al separației puterilor în stat, parlamentul fiind puterea legiuitoare care se exercită colectiv de rege și de Reprezentanța națională compusă din două camere: adunarea deputaților și senatul. Reprezentanța națională era aleasă prin vot universal, egal, direct, secret și obligatoriu.

Puterea executivă aparținea regelui și o exercita prin intermediul guvernului. Această împrejurare a fost stipulată prin art. 39 din Constituție.

În privința puterii judecătorești, merită a fi reținute dispozițiile art. 101 care interzice înființarea de tribunale extraordinare și dispozițiile art. 103 care stabileau controlul constituționalității legilor Curții de casație, în secțiuni unite.

Constituția proclamă drepturi și libertăți egale pentru toți cetățenii țării. În privința egalității în drepturi a femeii cu bărbatul, prin art. 6 alin. 2 era stabilit că prin legi speciale urmează a se stabili „condițiile sub care femeile pot avea exercițiul drepturilor politice”.

Eligibilitatea a fost stipulată diferit: vârsta minimă a membrilor adunării deputaților pentru a fi aleși era de 25 de ani iar a senatorilor de 40 de ani.

Potrivit art. 17 din Constituție, proprietatea este garantată indiferent de natura ei, la fel și creanțele statului. Este interzisă pedeapsa confiscării averilor (art. 15).

De asemenea, în conformitate cu dispozițiile art. 18, pentru prima dată a fost reglementat în Constituție posibilitatea prin care „numai românii și cei naturalizați români pot dobândi cu orice titlu și deține imobile rurale în România”. Pentru străini s-a dat dreptul de a avea numai valoarea acestor imobile⁴⁰².

Nu au fost omise nici reguli cu privire la bunurile care intrau în proprietatea statului (zăcămintele minere și bogățiile de orice natură ale subsolului).

Chiar dacă Constituția din 1923 a fost catalogată ca fiind o constituție rigidă, deoarece procedura de revizuire a fost stabilită în termeni greoi, în mare parte fiind reluate o serie de principii și instituții existente în Constituția anterioară din 1866, pentru timpurile când s-a aplicat a reprezentat un progres legislativ incontestabil⁴⁰³. A fost păstrat spiritul liberal al Constituției din 1866, printr-o formă superioară din punct de vedere al tehnicii legislative, utilizând un limbaj sensibil modernizat și specializat⁴⁰⁴.

b) Dreptul administrative

⁴⁰⁰ Constituția a fost promulgată prin Decretul din 28 martie 1923 și a fost publicată în Monitorul Oficial din 29 martie 1923.

⁴⁰¹ A. Banciu, *Istoria vieții constituționale din România*, București, 1996, pp.70-85.

⁴⁰² Gh. Iancu, *Drept constituțional și instituții politice*, cit. supra., p.60.

⁴⁰³ Potrivit unor istorici și cercetători, Constituția României din 1923 a fost considerată cea mai democratică din întreaga perioadă a regimului burghez. Pentru detalii a se vedea D. V. Firoiu, *op. cit.*, 1993, p. 291 nota (17).

⁴⁰⁴ E. Focșeneanu, *Istoria constituțională a României, 1859-1991*, Ed. Humanitas, București, 1992.

Justificare. O problemă de importanță majoră care urma să își găsească finalizare, mai rapid și mai eficient decât în alte ramuri juridice a fost problema unificării reglementării juridice. Măsura s-a impus pentru că urma să contribuie la consolidarea regimului noului stat, România întregită.

Acest aspect echivala cu unificarea aparatului de stat la nivel central și local⁴⁰⁵. Pe această cale măsurile legislative nu au întârziat să apară: în anul 1920 a fost dizolvat Consiliul Dirigent al Transilvaniei și directoratele împreună cu secretariatele de servicii din Basarabia și din Bucovina. În anul 1924 a fost elaborată Legea pentru unificarea legislativă, extinzând organizarea din vechea Românie la provinciile nou alăturate.

Legea pentru organizarea ministerelor. În anul 1929 a fost promulgată Legea pentru organizarea ministerelor pe baza căreia s-a dispus centralizarea aparatului administrativ, toate ministerele fiind organizate într-un sistem unitar. De acum, potrivit Constituției și Legii pentru organizarea ministerelor, regele și guvernul au fost organele centrale ale administrației de stat.

Președintele Consiliului de Miniștri era însărcinat de rege prin constituție să formeze guvernul și deținea președinția Consiliului. A fost creat în anul 1920 Ministerul Muncii și Ocrotirii Sociale, însă prin rolul său a slujit în mare măsură interesele guvernanților. De asemenea, în anul 1934 a fost creat Ministerul Armamentului iar în anul 1936 Ministerul Aerului și Marinei și s-a dispus reorganizarea unor ministere existente, pentru a corespunde din punct de vedere politic și militar pentru apărarea integrității teritoriale a țării.

Guvernul (Consiliul de Miniștri) devine de acum organul executiv colegial în care se întruneau miniștri cu scopul de a stabili și duce la îndeplinire politica țării. Deși s-a admis să fie ministru fără portofoliu, de regulă, primul-ministru era și titularul unuia din ministere (la Interne sau Externe)⁴⁰⁶.

Organizarea administrativă. Tot în această perioadă s-a dispus organizarea administrației locale, noua reglementare au menținut județul și comuna ca unități administrative cu personalitate juridică. Comunele se împărțeau în două categorii: rurale (se puteau forma din unul sau mai multe sate) și urbane (fiind centre de populație recunoscute ca atare prin lege).

Au existat și plăși, ca simple unități de control stabilite de Ministerul de Interne după consultarea consiliului județean. Plasa a fost condusă de un prim-pretor având rolul de a informa pe prefect de evenimentele din comună și a lua toate măsurile care se impun pentru menținerea autorității statale pe plan local⁴⁰⁷.

În fruntea județului s-a menținut în continuare prefectul, cu atribuții sporite față de perioada anterioară. Pe lângă prefect a fost creat un organ ajutător denumit Consiliul de prefectură, la început ca organ consultativ, ulterior transformat în organ administrativ.

Începând cu anul 1923 în viața administrativă locală a fost înființat Statutul funcționarilor publici, în baza căruia s-au stabilit principalele reguli de recrutare, avansare, salarizare, transfer și răspundere disciplinară a funcționarilor publici locali.

În fiecare comună era ales câte un primar, la comunele compuse dintr-un singur sat, în restul comunelor fiind desemnat de către Consiliul comunal. Din anul 1936 legea a fost

⁴⁰⁵ E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 254.

⁴⁰⁶ M. Guțan, *op. cit.*, p. 266.

⁴⁰⁷ D. V. Firoiu, *op. cit.*, 1993, p. 299.

modificată, primarii fiind aleși de consiliile comunale din rândul consilierilor. Toate hotărârile organelor administrației locale erau supuse controlului organelor superioare⁴⁰⁸.

Pe plan local, au existat în baza legii organe ale poliției, jandarmeriei, garada financiară etc., cu rolul de a duce la îndeplinire politica statală pe plan local.

În domeniul contenciosului administrativ a fost adoptată legea din 1925 prin care această materie a fost dată în competența curților de apel și a Curții de casație.

c) Organizarea judecătorească

Necesitatea unificării sistemului judcătoresc. Problema unificării în domeniul judecătoresc a fost una de mare însemnătate după primul război mondial. Astfel, în acest domeniu a apărut în anul 1924 Legea privitoare la organizarea judecătorească, act normativ de importanță deosebită în temeiul căreia au fost stabilite categoriile de instanțe, ierarhia, competența și rolul lor pe teritoriul României.

Categoriile de instanțe. În temeiul legii au fost stabilite următoarele categorii de instanțe:

- a) Judecătoriale: urbane, rurale sau mixte.
- b) Tribunalele: instanțe mixte (anumite pricini, mai importante, fiind judecate ca instanțe de prim grad iar celelalte pricini erau judecate ca instanțe de apel). În fiecare capitală de județ existând câte un tribunal cu una sau mai multe secții.
- c) Curțile de jurați, câte una pe lângă fiecare tribunal, compuse din președinte, doi judecători de la tribunal și 12 jurați asesori cu competență de ordin constituțional mai cu seamă pentru delikte politice, criminale și de presă.
- d) Curțile de apel în număr de 12 pentru toată țara, ca instanțe de apel, compuse din una sau mai multe secții.
- e) Înalta Curte de Casație și Justiție, ca instanță supremă cu competență generală în materie de recurs, afară de unele cazuri expres stabilite de lege. Atunci când acuzațiile era îndreptate împotriva unor înalți demnitari, când se judeca constituționalitatea legilor, Înalta Curte de Casație și Justiție judeca în secțiuni unite.

Parchetul militar și justiția militară. Din anul 1937 a fost elaborat noul Cod al justiției militare, prin care a fost reglementată organizarea și funcționarea justiției militare pe timp de pace și de război. Parchetul militar a fost reorganizat ca organ ce exercita acțiunea publică și tragerea vinovaților la răspundere prin judecată, fiind subordonat Ministerului de război⁴⁰⁹.

d) Dreptul civil

Păstrarea în vigoare a Codului civil de la 1864. În domeniul legislației civile a rămas în vigoare Codul civil de la 1864, căruia i s-au adus o serie de completări și modificări prin legi speciale a căror adoptare a fost impusă de transformările care au avut loc în viața economică și socială a țării.

⁴⁰⁸ M. Guțan, *op. cit.*, p. 266.

⁴⁰⁹ Fl. Negoită, *op. cit.*, p. 295.

Pe de altă parte, o serie de reglementări aplicabile în Transilvania, Banat, Bucovina și Basarabia înainte de Unirea de la 1918 trebuiau menținute, cel puțin temporar sau o perioadă mai îndelungată, în raport de situațiile juridice ivite⁴¹⁰.

Necesitatea unificării legislative. Măsura s-a pus deosebit de intens, cu argumente juridice deosebite, în vederea realizării unificării legislative. Mai întâi, Ministerul Justiției a numit o comisie specială cu scopul de a elabora un proiect de Cod civil însă din cauza evenimentelor internaționale care au urmat (declanșarea celui de al doilea război mondial în anul 1939), la care se pot adăuga o serie de evenimente interne, adoptarea noului Cod civil a fost mereu amânată, problema a rămas fără finalizare până în zilele noastre⁴¹¹.

Reglementări speciale. *Cu privire la persoane fizice.* O lege din 1928 a unificat pentru întreg teritoriul României regimul actelor de stare civilă iar în anul 1929 prin legea contractelor de muncă s-a permis femeilor să se angajeze fără acordul prealabil al soțului. În anul 1932 a permis femeii măritate să dispună asupra bunurilor proprii fără consimțământul soțului.

În materia persoanelor juridice. Au fost adoptate noi reglementări, astfel în 1921 a fost adoptată Legea pentru autorizarea înființării sindicatelor, în scopul promovării intereselor sociale, economice și profesionale a membrilor săi.

În anul 1924 a fost adoptată Legea pentru persoanele juridice în cadrul căreia au fost stabilite condițiile de formare a asociațiilor și fundațiilor de drept public, a societăților și asociațiilor de drept comercial și a asociațiilor și fundațiilor fără scop lucrativ⁴¹².

Pe lângă controlul general exercitat de stat asupra persoanelor juridice, la formarea lor cât și în timpul funcționării acestora, legea stabilește că persoanele juridice sunt supravegheate în două moduri: de către Curtea de Apel în circumscripția căreia funcționează, respectiv de o comisie superioară a persoanelor juridice care funcționează pe lângă ministerul de Justiție.

În materia proprietății. Este domeniul cu cele mai ample și mai importante noi reglementări. În conformitate cu concepția exprimată de art. 480 din Codul civil, dreptul de

⁴¹⁰ În anul 1943 s-a trecut la extinderea Codului civil român de la 1864 pentru teritoriile românești unificate prin Decretul-Lege nr. 389 pentru extinderea legislației civile și comerciale a Vechiului regat în România de peste Carpați (publicată în Monitorul Oficial nr. 142 din 22 iunie 1943 și pusă în aplicare pe data de 15 septembrie 1943 când s-au abrogat toate legile, cutumele, regulamentele și dispozițiile contrare legilor și regulamentelor extinse sau acestei legi). Decretul-Lege nr. 389/1943 cuprinde în „Dispoziții generale” din Capitolul I, principalele acte normative extinse din Vechiul Regat în România de peste Carpați printre care și Codul civil român de la 1864. În Capitolul II al legii intitulat „Dispoziții din legile locale menținute în vigoare” găsim dispoziții din dreptul local menținute în vigoare până la revizuirea codurilor române. În Capitolul III intitulat „Dispoziții tranzitorii” legiuitorul a înțeles să mențină sau să înlăture anumite dispoziții din acte normative anterioare, existente pe teritoriile dinainte de unirea cu România. De pildă, potrivit art. 29 „Faptele producătoare de prejudicii, anterioare intrării în vigoare a acestei legi, își vor produce efectele prevăzute în legile sub care s-au săvârșit”. Art. 23 „Succesiunile deschise înainte de intrarea în vigoare a acestei legi, sunt cărmuite de legile în vigoare la data deschiderii lor”. În schimb, potrivit art. 24 „Acceptarea sau renunțarea la succesiunea deschisă înainte de punerea în aplicare a acestei legi, când moștenitorul nu și-a exercitat încă dreptul de opțiune, se va face în forma prevăzută de legea extinsă”.

⁴¹¹ Au existat în perioada interbelică și în perioada comunistă mai multe proiecte legislative cu privire la adoptarea unui nou Cod civil unificator însă toate au fost sortite eșecului din cauze politice, economice etc. Reamintim că Noul Cod civil român a fost adoptat și apoi, pus în aplicare prin Legea nr. 287/2009 publicat în Monitorul oficial al României nr. 409 din 10 iunie 2011 când a fost abrogat Codul civil român din 1864.

⁴¹² C. Hamangiu, I. Rosetti bălănescu, Al. Băicoianu, *Drept civil român, vol. I*, Editura „NATIONALA” S. Ciornei, București, 1928, pp. 833-842.

proprietate a fost considerat ca având caracter absolut, Constituția din anul 1923 și legislația civilă în materie au consacrat concepția proprietății ca funcție socială⁴¹³. Pe această cale au fost adoptate o serie de măsuri în vederea limitării caracterului absolut al dreptului de proprietate.

Proprietatea funciară țărănească a beneficiat de reglementare specială ca urmare a adoptării legilor agrare din anii 1920-1921. A urmat apoi de Legea pentru reglementarea circulației pământurilor dobândite prin legile de împrumut, din august 1929 a cărei dispoziții permit concentrarea terenurilor agricole în mâinile unui grup restrâns de proprietari, sugrumând practic proprietatea mică și mijlocie.

În materia obligațiilor. Nu au fost aduse modificări deosebite în Codul civil de la 1864 cu privire la obligații, însă prin legi speciale s-a urmărit protejarea creditorilor și a debitorilor, a țăranilor de dobânzile uriașe practicate de cămătari⁴¹⁴. Toate aceste măsuri au fost luate în contextul crizei economice care a zguduit America și Europa în perioada anilor 1929-1933.

Pe linia protecției în raport cu specula și cu neajunsurile din societate, s-a înlăturat caracterul translativ al contractului de vânzare-cumpărare comercială, atunci când prețul nu a fost achitat în momentul predării mărfii, evitând astfel falimentarea vânzătorilor mărfurilor, incapabili să-și achite datoriile față de angroșiști.

În materie succesorală. Reținem cu precădere Legea nr. 319/1944 cu privire la dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor⁴¹⁵. Legea a fost binevenită, mai ales că apariția ei a avut loc în perioada celui de al doilea război mondial.

În reglementarea inițială a Codului civil român, soțul supraviețuitor era dezavantajat, având vocație succesorală abia în cazul în care nu existau succesibili în cele patru clase de moștenitori; doar văduvei sărace legea (art. 684 C. civil) i-a conferit anumite drepturi succesoriale în concurs cu ceilalți moștenitori legali. Limitarea chemării succesoriale a rudelor colaterale până la gradul al IV-lea inclusiv nu a rezolvat în fond, problema drepturilor succesoriale ale soțului supraviețuitor, cum nici drepturile prevăzute în favoarea văduvei sărace nu erau de natură să înlătore neajunsurile și inechitatea chemării la moștenire a soțului supraviețuitor. De aceea s-a adoptat Legea nr. 319/1944 care a impus pentru moștenire singura condiție existența calității de soț la momentul deschiderii succesiunii, legea acordând drept de moștenire soțului în viață în concurs cu oricare din clasele de moștenitori.

⁴¹³ G. N. Luțescu, *Teoria generală a drepturilor reale. Teoria patrimoniului. Clasificarea bunurilor. Drepturile reale principale*, Imprimeria „Văcărești”, București, 1947, p. 113.

⁴¹⁴ Legea din 2 aprilie 1931 contra cametei, abrogă dispozițiile Codului civil român cu privire la vânzarea cu pact de răscumpărare considerând că, în realitate, o atare vânzare ascunde un împrumut cu dobândă cămătărească garantat prin gaj, dând posibilitatea cămătarului să devină proprietarul bunului gajat de împrumutător, atunci când acesta din urmă nu restituie suma la termenul stabilit. Pentru a preîntâmpina aceste manopere, legiuitorul a considerat vânzarea cu pact de răscumpărare un instrument juridic periculos, înlăturându-l din rândul convențiilor licite. Pentru detalii a se vedea R. Bălănescu, Al. Băicoianu, *Drept civil român. Studiu de doctrină și jurisprudență. Teoria generală a obligațiilor. Probele. Contractele speciale. Garanțiile personale și reale, vol. II*, Edit. SOCEC, București, 1943, p. 310.

⁴¹⁵ Această lege a abrogat implicit vechile texte cuprinse în Codul civil referitoare la succesiunea soțului supraviețuitor, mai concret, este vorba de art. 679, 681- 684 c. civ. A se vedea *Legislația civilă uzuală, I*, Ed. Științifică, București, 1956, autori P. Anca, O. Căpățînă, E. Em. Prunescu, C. Stătescu, cu notele de sub articolele menționate.

În domeniul rapoartelor de muncă. Progrese însemnate au fost făcute și în domeniul relațiilor de muncă. Au fost reglementate prin formule noi: dreptul la grevă, repausul duminical, durata zilei de muncă, măsuri de protecție pentru femei și copii.

e) Dreptul procesual civil

Justificare. Măsuri au fost elaborate și în acest domeniu începând cu perioada imediat următoare actului Unirii din anul 1918. Printr-o lege din anul 1925 s-a dispus unificarea procedurilor de judecată, înlesnirea și accelerarea judecării înaintea tribunalelor și curților de apel dar și unificarea competenței judecătorilor⁴¹⁶.

Pentru judecătoria fondului, legea a dat un rol mai mare, mai activ și mai important în desfășurarea procesului, având dreptul să pună întrebări părților, să pună în discuție anumite aspecte de procedură sau care urmau să vizeze fondul dreptului.

Pe linia accelerării judecării s-a mers și cu privire la apelul părților, dreptul la recurs în casare a fost stabilit ca fiind de ordin constituțional⁴¹⁷.

f) Dreptul penal

Justificare. La fel ca celelalte ramuri ale dreptului, și dreptul penal a cunoscut transformări substanțiale. Inițial, legislația penală a avut la bază o legislație paralelă în care coexistau Codul penal român din 1864, aplicat în Vechiul Regat și Basarabia iar pentru Transilvania au rămas o vreme aplicabile dispozițiile Codului penal maghiar din 1878 și Codul penal austriac din 1852 aplicabil în Bucovina.

Legea Mârzescu. Nu trebuie omisă împrejurarea prin care Guvernul României Mari, în vederea reprimării faptelor de natură penală și asigurarea liniștii în țară, în anul 1924 a dat „Legea Mârzescu”⁴¹⁸. Înăsprind regimul represiunii, legea a sancționat sever persoanele care au comis fapte penale (autori, coautori, complici etc). Această legea a fost doar o măsură tranzitorie până la elaborarea și apariția unui nou Cod penal.

Noul Cod penal. În anul 1937 a fost pus în aplicare Noul Cod penal român în baza căruia au fost stabilite principii moderne ale răspunderii penale⁴¹⁹. S-a menținut structura tripartită a faptelor de natură penală în crime, delictе și contravenții, dar se face distincția pentru crime și delictе între infracțiunile de drept comun și cele politice.

Tehnica juridică utilizată în elaborarea codului a fost, de asemenea, superioară vechilor reglementări. Găsim în cod dispoziții cu privire la individualizarea legală a pedepsei în raport cu forma de vinovăție a infractorului și cu gradul de pericol social al faptei comise. Pe lângă pedepse principale codul se referă și la pedepse complementare și accesorii. Cu toate

⁴¹⁶ E. Herovanu, *Tratat teoretic și practic de procedură civilă. Organizare judecătorească și competență, vol. I*, Institutul de Arte grafice „Viața românească”, Iași, 1926, p. 51-95.

⁴¹⁷ Fl. Negoită, *op. cit.*, p. 302.

⁴¹⁸ Această lege a fost ulterior modificată, cea mai substanțială modificare a avut loc în anul 1933 de către guvernul național-țărănist. Noua modificare a încriminat orice înțelegere de a prepara sau executa, chiar și o singură crimă determinată în contra unei persoane sau în contra proprietății sau contra siguranței statului, când prin acea crimă se tindea fie la instalarea prin violență a dictaturii unei clase sociale asupra alteia, sau urmărirea suprimării prin violență a unei clase sociale ori răsturnarea în mod violent a ordinii sociale existente în România, fie la executarea instrucțiunilor sau dispozițiilor unei asociații din străinătate care ar urmări schimbarea prin violență a ordinii sociale din țară. A se vedea, Fl. Negoită, *op. cit.*, p. 300.

⁴¹⁹ Noul Cod penal a fost adoptat la 18 martie 1936 după îndelungate tergiversări și controverse mai ales de natură politică și a fost pus în aplicare la 1 ianuarie 1937.

acestea, pe ansamblu, pedepsele din Noul Cod penal se caracterizează prin înăsprirea accentuată a regimului lor juridic, posibilitatea judecătorilor de a reduce pedepsele era mult mai redusă chiar dacă judecătorul a rămas suveran în luarea măsurilor ce se impun.

A fost stabilită în termeni noi, moderni, pentru anumite fapte care au fost comise din nou de către infractor, cazurile când există recidivă și măsurile care urmau a fi luate cu scopul îndreptării lui. De asemenea, se vorbește în cod de circumstanțele agravante și atenuante ce urmează a fi aplicate în raport de făptuitor și faptă.

Acte normative speciale cu caracter penal. Pe lângă Codul penal, în perioada interbelică au mai existat și o serie de legi cu caracter penal, dintre care notă deosebită fac codurile și legile justiției militare prin care au fost stabilite sancțiuni îndreptate împotriva infracțiunilor comise de militari, indiferent dacă armata se afla pe timp de pace sau de război. Pentru această ultimă împrejurare pedepsele erau mai severe. Au apărut sancțiuni cu caracter penal și în alte domenii, cum ar fi raporturile de muncă (conflicte colective de muncă și greve) etc.

g) Codul de procedură penală

Premise. Odată cu apariția noului Cod penal, firesc a fost să existe și un Cod de procedură penală în măsură să corespundă noile cerințe ale vremii.

Noul cod de procedură penală. Acest cod a fost reglementat și aprobat în anul 1937 împreună cu Noul Cod penal deși, primele reglementări în domeniu au avut loc încă din anul 1924 odată cu extinderea Legii micului parchet din anul 1913.

La redactarea Noului Cod de procedură penală s-a avut în vedere: Codul de procedură penală a României din 1865, Codul de procedură penală din Transilvania aplicabil înainte de 1 decembrie 1918 și unele legislații străine ca element de noutate în domeniu⁴²⁰.

Teze noi în elaborarea codului. Sistemul procedural adoptat de către Noul Cod de procedură penală era unul mixt, în sensul că în fazele preliminare conține reguli din sistemul inchizitorial (cercetare, descoperire, urmărirea tuturor faptelor de natură penală intrau în competența organelor de poliție și a organelor Ministerului Public. Instrucția, cu sarcina de a se stabili dacă este cazul ca inculpatul să fie trimis în judecată revine judecătorului). În faza de judecată era utilizat sistemul acuzatorial, sistemul probator având la bază libertatea deplină a probelor lăsat la libera precie a judecătorului.

Acțiunea penală. În conformitate cu regulile din Codul de procedură penală acțiunea penală era pusă în mișcare din oficiu de către reprezentanții Ministerului Public, părțile în procesul penal fiind aceleași, la fel ca în reglementarea din Codul de procedură penală anterior, însă au fost aduse câteva precizări: partea civilă era persoană fizică sau juridică care a fost în mod direct lezată prin infracțiune iar partea civilmente responsabilă urma să fie răspunzătoare având la bază prezumția sa de culpabilitate.

Căile de atac. Au fost reglementate într-o manieră superioară față de codul anterior, marcând astfel un pas important pe linia îmbunătățirii și perfecționării sistemului penal în ansamblu.

⁴²⁰ E. Cernea, E. Molcuț, *op. cit.*, p. 270.

CAPITOLUL V

5. Statul și dreptul României în perioada dictaturilor de dreapta 1938-1944

5.1. Aspecte economice și sociale

Enunțarea aspectelor economice și sociale. Începând din anul 1938, economia capitalistă a României a intrat în ultima etapă a dezvoltării sale. Cu excepția industriei petrolifere, a industriei alimentare și a altor sectoare din industria ușoară, celelalte ramuri industriale au înregistrat progrese însemnate. Aceste progrese se reflectă mai ales în creșterea investițiilor și a producției industriale globale al cărei indice general se ridicase în anul 1938 până la 155% în comparație cu anul 1927. Având la bază o asemenea platformă capitalul cunoaște un proces de concentrare și centralizare destul de însemnat. El se dezvoltă cu rapiditate mai ales în domeniul industrial. Prin împeltirea mereu crescândă a capitalului industrial cu cel bancar, s-a ajuns la creșterea oligarhiei financiare. Pe această cale grupurile oligarhiei financiare au determinat într-o mare măsură formarea sau căderea guvernelor din această perioadă⁴²¹.

Criza economică din perioada anilor 1929-1933. În cursul anului 1929, viața economică și politică a statelor capitaliste din Europa și America a fost cuprinsă de o profundă criză de supraproducție care a durat până în anul 1933. Efectele crizei s-au făcut adânc resimțite și în România în toate ramurile economiei. Șomajul a făcut ravagii, intensificarea muncii, prejungirea zilei de lucru, repetate reduceri salarii și faimoasele „curbe de sacrificiu” au afectat grav nivelul de trai al populației.

Cu toată consolidarea capitalului autohton perioada anilor 1938-1940, economia românească a continuat să fie dominată de monopolurile străine. A crescut în acești ani ponderea capitalului german, mai ales după ce statul român a încheiat în 1939 cu cel de-al III-lea Reich un tratat economic. Acest tratat stipula extinderea culturilor agricole din România dezvoltarea și exploatarea resurselor petrolifere și mineraliere.

În domeniul agriculturii, pe lângă marile ferme de tip capitalist care au început să se înfiripe, încă mai dăinuiau și în această perioadă însemnate rămășițe ale relațiilor feudale, cu dijma și munca la tarla, impuse țăranilor printr-un decret-lege special, elaborat în anul 1940.

Din a doua perioadă a anului 1939, economia țării noastre a început să manifeste semne vizibile de înrăutățire. Finanțele statului deveneau din ce în ce mai șubrede, iar circulația monetară prezenta simptomele unei grave inflații. Din această perioadă viața omului de rând devine tot mai grea și plină de evenimente neașteptate.

⁴²¹ I. Scurtu, *Viața politică din România 1918-1944*, București, 1982, p. 120 și urm.

5.2. România în perioada dictaturii regale

Premise. Folosindu-se de creșterea puterii economice a oligarhiei financiare, de slăbiciunea și lipsa de autoritate a partidelor politice, de nemulțumirea maselor populare și a cercurilor politice interne față de guvernul Goga-Cuza, de gravele dezordini produse de cercurile fasciste cu prilejul campaniei electorale din anul 1938, dar și de reala primejdie pe care o reprezenta comunismul instaurat și consolidat în URSS ca expresie a extremismului de stânga, Carol al II-lea a instaurat la 10 februarie 1938 dictatura sa personală.

a) Organizarea de stat și instituțiile juridice

Constituția din 1938. Pentru ca noile forme ale vieții politice să corespundă cu interesele regelui, a fost abolită Constituția din anul 1923 și s-a adoptat o nouă Constituție în anul 1938 care, fără să fie aprobată de popor consfințește dreptul regelui de a conduce țara. Au fost restrânse drepturile și libertățile cetățenești, a fost menținut parlamentul ca organ legislativ dar era supus voinței monarhului⁴²². Partidele politice au fost desființate tolerând totuși foștilor lideri ai acestor partide să întreprindă anumite acțiuni opoziționiste. A fost desființat votul universal, regele fiind conducătorul suprem al armatei și având întreaga putere executivă.

Măsuri importante pe linie constituțională în favoarea regelui au fost și prevederile în baza cărora regele avea dreptul de a numi senatori, dreptul de a cere urmărirea și tragerea la răspundere a miniștrilor pentru faptele penale comise ori dreptul de a bate moneda.

Schimbări și remanieri guvernamentale. Potrivit art. 67 din Constituție, nu poate fi ministru decât cel care este român de trei generații. Măsura discriminatorie vine în contradicție cu legislația internațională a vremurilor, îndreptându-se mai cu seamă, împotriva evreilor.

Constituția a abandonat regula după care miniștri urmau să fie recrutați din rândul majorității parlamentare și să beneficieze de sprijinul parlamentului. Miniștri erau considerați funcționari ai regelui putând fi schimbați individual sau cabinetele ministeriale în întregime. În perioada dictaturii regale (februarie 1938 - septembrie 1940) au avut loc o serie de schimbări și remanieri guvernamentale; de pildă, în locul cabinetului Goga-Cuza a fost numit un guvern în frunte cu patriarhul Miron Cristea. Membrii guvernului nou format aparțineau celor mai diferite orientări politice, fiind recrutați din rândul personalităților politice.

b) Administrația publică locală

Legea administrativă. Urmărind rezolvarea anumitor disfuncționalități din activitatea administrației publice locale, legiuitorul a adoptat *Legea administrativă din 14 august 1938*.

Legea administrativă din 14 august 1938. Prin această lege a fost organizată administrația publică locală după un centralism riguros, menit să ofere guvernului un control

⁴²² Constituția din 1938 a fost opera regelui și a unui cerc restrâns de colaboratori ai săi, fiind supusă națiunii printr-un plebiscit nu pentru aprobare sau a o respinge ci „spre buna știință și învoială”. Spre deosebire de constituția democrației parlamentare din perioada anterioară, Constituția României din 1938, printre altele, stipula posibilitatea regelui de a încheia tratate internaționale, politice și militare, cu statele străine fără a se impune pentru valabilitatea lor, ratificarea de către parlament, așa cum se prevedea pentru convențiile necesare în caz de comerț, navigație și alte asemenea lor de el (adică regele) încheiate. Pentru detalii a se vedea Fl. Negoită, *op. cit.*, p. 315.

deplin asupra colectivităților locale. Pe această linie, au fost introduse noi instituții în administrație și au fost reformate cele existente pe bază de reguli noi. Chiar dacă, în ansamblu, se poate vorbi despre un centralism riguros al legii în materie de administrație, se poate remarca pe alocuri claritatea și simplitatea măsurilor pe care le impune, nemaiîntâlnite până atunci⁴²³.

c) Dreptul civil

Codul civil. Este păstrat Codul civil de la 1864, însă sunt aduse prin legi speciale o serie de reforme menite să răspundă epocii de dictatură carlistă aflată la puterea statului român. De altfel întreaga legislație a acelor vremuri nu este decât ecoul Constituției carliste din 1938.

Pe planul dreptului civil dictatura carlistă marchează inechități cu privire asupra drepturilor politice pe criterii corporatiste, au fost suspendate o serie de drepturi și libertăți cetățenești iar dreptul de întrunire și de asociere au fost interzise.

Din perioada în care România a devenit subordonată față de Germania din punct de vedere economic și politic în vederea menținerii industriei de război, o primă măsură pe această linie a fost cea referitoare la rechiziții, după care au urmat măsuri discriminatorii referitoare la populația de origine evreiască și bunurile lor.

d) Dreptul procesual civil

Codul de procedură civilă. Într-o mică măsură sunt semnalate în acest domeniu reforme importante, fiind perioadă tulbură în Europa, să nu pierdem din vedere că în 1939 a început conflagrația celui de-al doilea război mondial, se remarcă treptat o creștere însemnată a instanțelor militare.

Printr-o lege de organizare judecătorească din 20 august 1938 au fost desființate Curțile cu jurați și s-a înlăturat inamovibilitatea judecătorilor, dând astfel cale liberă înlăturării separației puterilor în stat prin amestecul politicului în justiție.

e) Dreptul penal

Codul penal. În materie penală regimul dictatorial carlist a fost preocupat de înăsprirea pedepselor infracțiunilor existente și crearea de noi infracțiuni prin legi speciale. Constituirea de organizații politice, propaganda schimbării regimului politic, manifestațiile de stradă sau sabotajul au devenit fapte penale aspru pedepsite.

Odată cu intrarea României în război de partea germaniei au fost aspru pedepsite: împotrivirea la încorporare, neprezentarea la unitățile militare a celor concentrați și dezertarea.

f) Dreptul procesual penal

Codul de procedură penală. Pentru a răspunde pe deplin etapei istorice în care România a intrat, codul de procedură penală a avut modificări însemnate în acord cu aplicarea măsurilor penale impuse de vremuri.

Au fost eliminate elementele de bază ale procesului penal modern, s-a dat posibilitatea unor judecăți penale rapide mai ales în cazul infracțiunilor contra ordinii de stat, au fost

⁴²³ M. Guțan, *op. cit.*, p. 285.

sustrase recursului anumite infracțiuni ce interesau ordinea publică sau ordinea de drept. De asemenea, s-a eliminat principiul aplicării legii penale mai favorabile⁴²⁴.

5.3. Ascensiunea orientărilor politice de dreapta

Contextul politic. În locul vechilor partide politice, regele Carol al II-lea a înființat în decembrie 1938 un organism politic intitulat Frontul Renașterii Naționale pe care în anul 1940 l-a transformat în Partidul Națiunii, fără ca prin aceasta să poată asigura regimului său o bază de masă. Este perioada când în Europa fascismul se află în ascensiune, a cărui ideologie a cuprins și cercurile reacționare de la noi.

Către sfârșitul anului 1938 și în a doua jumătate a anului 1939, Garda de fier a pășit la acțiuni deschise împotriva dictaturii carliste, proferând amenințări directe la adresa regelui și asasinând pe primul ministru, Armand Călinescu.

5.4. Dictatura antonesciană

Măsuri regale. Situația internațională. Carol al II-lea, de acord cu majoritatea membrilor guvernului, a luat măsuri împotriva legionarilor, lichidând fizicește o mare parte din membrii de frunte ai acesteia.

Înlăturarea regelui Carol al II-lea de la putere. Spre sfârșitul verii anului 1940 situația politică internă și internațională a devenit îngrijorătoare. Grupările fasciste de la noi, folosindu-se de ajutorul financiar și politic al cercurilor hitleriste germane, au silit pe Carol al II-lea, care deși făcuse concesii economice însemnate Germaniei, să aducă la cârma țării pe generalul Ion Antonescu.

Dictatura antonesciană. Imediat după abdicarea regelui Carol al II-lea de la putere, la 6 septembrie 1940 în favoarea fiului său minor Mihai, a fost instaurată dictatura militaro-fascistă, iar zece zile mai târziu a fost format un guvern fascist ai cărui membri erau în cea mai mare parte recrutați din rândul membrilor Gărzii de fier⁴²⁵. Singura organizație politică recunoscută oficial a fost Garda de Fier iar șeful acesteia Horia Sima devenind vicepremier.

Pe această cale România a fost decretată ca fiind stat național legionar, mișcarea legionară fiind singura mișcare recunoscută și admisă în noul stat al cărui conducător era generalul Ion Antonescu⁴²⁶.

⁴²⁴ M. Guțan, *op. cit.*, p. 290.

⁴²⁵ Perioada antonesciană poate fi împărțită în două etape: din 1 septembrie 1940 până în august 1941 este etapa în care Ion Antonescu guvernează împreună cu legionarii. Din ianuarie 1941 până în august 1944 când devine mareșal, este etapa în care Ion Antonescu guvernează singur instaurând o dictatură de tip militar. A se vedea C. Buzdugan, *op. cit.*, p. 167.

⁴²⁶ Este vorba de Decretul-Lege nr. 3151 din 14 septembrie 1940 prin care România a fost proclamantă „stat național-legionar”.

5.5. Repere constituționale

Suspendarea Constituției din 1938. Odată cu venirea la putere a generalului Ion Antonescu, monarhia devine o instituție formală, la 5 septembrie 1940 a fost suspendată Constituția din 1938, s-a renunțat la colaborarea cu partidele politice iar parlamentul a fost dizolvat. Ion Antonescu își ia titulatura de șef al statului român și președinte al Consiliului de Miniștri.

A fost păstrată monarhia ca formă de guvernământ, însă în realitate întreaga activitate statală era subordonată lui Antonescu.

Guvernarea lui Ion Antonescu se baza pe decrete-legi prin care sunt limitate tot mai mult drepturile și libertățile democratice însă atribuțiile sale au fost extinse deținând atât puterea legislativă cât și executivă. Deși, formal, regele numea miniștri, toate actele urmau a fi contrasemnate de către Antonescu.

5.6. Dreptul administrativ

Măsuri luate de regimul Antonescu. Nu au fost adoptate reforme majore care să marcheze ori să înlăture vechile forme administrative. Au fost emise o serie de legi ordinare cu scopul de a stabili principalele repere în baza cărora urma să guverneze generalul Ion Antonescu. Având puterea executivă deplină Antonescu urmărește să conducă teritoriul țării prin împuterniciți numiți de el. În esență, pentru organizarea administrativ-teritorială propriu-zisă s-a revenit la forma dinaintea dictaturii regale însă centralizarea a devenit mai puternică, puterea fiind concentrată în mâinile șefului statului- Ion Antonescu. Pe această cale, a fost definită o politică proprie în baza căreia, fără să încurajeze individualismul și arbitrarul, pe plan constituțional și administrativ se pune accent pe organele unipersonale.

Sunt introduse o serie de măsuri cu privire la reorganizarea aparatului central de stat, s-au format ministere noi și o serie de instituții cu scop propagandistic urmărind apropierea României de Germania⁴²⁷.

5.7. Dreptul civil și procesual civil

Aspecte civile generale. Codul civil de la 1864 continuă să rămână în vigoare însă au fost luate măsuri cu caracter special împotriva anumitor categorii de personae și a bunurilor lor. În privința statutului juridic al persoanelor sunt lichidate drepturile și libertățile cetățenești printr-o politică antipopulară, atât cât au mai rămas din etapa carlistă.

Printre primele măsuri luate de Ion Antonescu după venirea sa la putere sunt actele normative îndreptate împotriva evreilor și averii acestora⁴²⁸. Au fost interzise căsătoriile dintre

⁴²⁷ C. Buzdugan, *op. cit.*, p. 170.

⁴²⁸ De pildă, *Decretul-Lege nr. 3347 din 5 octombrie 1940 pentru trecerea proprietății rurale evreești în patrimoniul statului*, publicat în Monitorul oficial nr. 233 din 5 octombrie 1940; *Decretul-Lege nr. 3294 din 3 octombrie 1940 pentru interzicerea arendării farmaciilor la evrei*, publicat în Monitorul oficial nr. 231 din 3 octombrie 1940; *Decretul-Lege din 3 mai 1941 pentru înființarea centrului național de românizare*, publicat în

evrei și români de sânge; s-a interzis căsătoria funcționarilor publici și a militarilor cu persoane care nu erau de origine etnică română etc. Măsurile intervin printr-o serie de legi discriminatorii cu privire la anumite categorii de persoane și averea lor. Se introduce munca obligatorie dar și militarizarea economiei alături de practicarea diferitelor forme de confiscări de proprietate.

Cu privire la dreptul procesual civil. Aici reținem Decretul-Legenr. 313 din 31 ianuarie 1942 pentru desființarea Comisiei centrale de judecată și organizarea completelor speciale pentru judecarea litigiilor izvorâte din aplicarea legilor de trecerea bunurilor evreești în patrimoniul statului⁴²⁹.

5.8. Dreptul penal și procesual penal

Aspecte penale generale. După înăbușirea rebeliunii legionare la 23 ianuarie 1941, generalul Ion Antonescu a creat un nou regim politic în țară bazat pe dictatură militară, care s-a menținut până la 23 august 1944.

În toată perioada regimului antonescian, au fost adoptate o serie de legi cu scopul înăsprii pedepselor contra ordinii publice și a ordinii de stat. Sunt incrimiate tot mai multe categorii de infracțiuni, majoritatea cu privire la starea excepțională în care se afla țara. Pedepsele au devenit deosebit de severe, adăugându-se și măsuri precum domiciliul obligatoriu sau internarea în lagăre de muncă.

Aspecte procesuale. S-a dat prioritate maximă în judecarea infracțiunilor, termenele erau scurte iar procedurile pentru anchetă au devenit deosebit de sumare și rapide. Într-o mare măsură, raportat la faptele comise, s-au suprimat căile de atac împotriva hotărârilor

Monitorul oficial nr. 102 din 3 mai 1941, sunt numai o parte din măsurile impuse de regimul antonescian evreilor.

⁴²⁹ Publicată în Monitorul oficial nr. 26 din 31 ianuarie 1942.

PARTEA A CINCEA

STATUL ȘI DREPTUL ROMÂNIEI CONTEMPORANE

CAPITOLUL I

1. Instituții de stat și dreptul în perioada reinstaurării regimului parlamentar

1.1. Aspecte generale

Premise. Pe plan intern actul de la 23 august 1944 și arestarea mareșalului Ion Antonescu a marcat sfârșitul dictaturilor de dreapta și a deschis, pentru o scută perioadă de timp, calea reinstaurării democrației parlamentare existentă la noi în perioada interbelică⁴³⁰.

Guvernul. Alianța partidelor politice mai importante de pe eșicherul politic de atunci din România (Partidul Național Țărănist, Partidul Liberal, Partidul Social Democrat și Partidul Comunist) din iunie 1944 a fost un eșec, aspect rezultat din evenimentele de după 23 august 1944. S-a născut o luptă politică pentru putere nemaintâlnită în care intriga politică, șantajul, amenințările și sprijinul sovietic direct pentru partitul comunist, fac ca acesta să devină învingător prin măsuri total nedemocratice la 6 martie 1945.

1.2. Repunerea în vigoare a Constituției din anul 1866

Justificare. Fundament. O primă măsură luată pe linia reinstaurării democrației a fost repunerea în vigoare a Constituției din anul 1866⁴³¹. Această măsură a avut ca fundament Decretul-Lege cu caracter constituțional nr. 1626 din 31 august 1944⁴³². Actul normativ menționat abrogă o serie de acte normative din septembrie 1940 prin care președintele Consiliului de Miniștri era investit cu puteri depline, fixându-se și prerogativele care îi revin în continuare regelui⁴³³.

Limite. Reglementarea aceasta reintroducea monarhia limitată, și a creat într-o oarecare măsură premisele recuperării mecanismelor democratice de care a beneficiat România în perioada anterioară. Cu toate acestea, dat fiind că întreg teritoriul țării devenise teatru de război, armata sovietică ocupând o parte însemnată și sprijinul masiv acordat de

⁴³⁰ M. Guțan, *op. cit.*, p. 281.

⁴³¹ În conformitate cu opiniile care susțin că, în realitate, Constituția din 1923 nu a făcut altceva decât să aducă modificări Constituției anterioare din 1866 fără să fie vorba de o nouă constituție, Decretul-lege nr.1626 din 31 august 1944 vine în sprijinul acestei opinii. Potrivit art. I din Decretul 1626/1944: „Drepturile românilor sunt cele recunoscute de Constituția din 1866 cu modificările ulterioare ce i-au fost aduse de Constituția din 29 martie 1923”.

⁴³² Publicat în Monitorul Oficial nr. 202 din 2 septembrie 1944.

⁴³³ M. T. Oroveanu, *op. cit.*, p. 294.

Moscova Partidului Comunist Român, au împins lucrurile spre direcția instaurării dictaturii comuniste⁴³⁴.

O primă lacună deliberată care va duce ulterior la ascensiunea forțelor de stânga din țara noastră a fost lipsa oricăror mențiuni cu privire la reînființarea parlamentului, stabilind doar că pe viitor parlamentul urmează să fie reorganizat. Or, reorganizarea nu însemna repunerea în drepturi a vechilor formule parlamentare democratice de care a beneficiat România, ci formarea altui parlament nou cu consecințele alegerilor din anul 1946 când s-a instaurat regimul comunist la putere⁴³⁵.

A urmat apoi Decretul-lege nr. 1849 din 11 octombrie 1944 prin care s-a stipulat că legi speciale ulterioare urmează să stabilească condițiile în care vor putea fi urmăriți și sancționați toți cei care au contribuit la dezastrul țării, în special în războiul putat împotriva forțelor Națiunilor Unite⁴³⁶.

Din punct de vedere al tipului istoric de stat România a fost în continuare un stat capitalist cu regim politic burghezo-democratic, forma de stat fiind monarhie constituțională⁴³⁷.

Monarhia. Organele centrale ale statului român în această perioadă au fost monarhia constituțională neparlamentară, ca organ suprem de conducere pentru că parlamentul interbelic nu a fost repus în drepturi, urmând ca în viitor să fie reorganizat noul parlament. Regele avea prerogative limitate așa cum au fost stabilite prin constituția repusă în vigoare⁴³⁸.

Guvernul. S-au perindat la cârma țării un număr de trei guverne dintre care două au fost conduse de către omul palatului generalul Constantin Sănătescu, instalat pentru prima dată la cârma țării la 23 august 1944. Acest guvern era format din generali și tehnicieni, reprezentanți ai palatului regal și ai forțelor politice care alcătuiau Blocul Național Democrat.

Al doilea guvern a fost instalat la 4 noiembrie 1944 fiind condus tot de generalul Constantin Sănătescu iar la 6 decembrie 1944 a fost instalat al treilea guvern condus de generalul Rădescu. A urmat o perioadă imediată de tulburări și nesiguranță pe plan politic, comuniștii acaparând trepatat, etapă cu etapă, puterea profitând de împrejurări și având mereu sprijinul forțelor sovietice aflate în țară, dar și de o anumită atmosferă revoluționară existentă în rândul poporului român care dorea instaurarea unei democrații autentice și soluționarea unor probleme vitale cum era, de pildă, problema reformei agrare.

Comuniștii au lansat în perioada primelor luni ale anului 1945 programul de guvernare al Frontului Național Democrat (F.N.D.) prin care au criticat vehement guvernele anterioare mai cu seamă guvernul Rădescu. Deși forțele democratice autentice din țară urmăreau

⁴³⁴ M. Guțan, *op. cit.*, p. 282.

⁴³⁵ D. V. Firoiu, *op. cit.*, p. 373.

⁴³⁶ În etapa următoare au fost emise următoarele acte normative în domeniu: Decretul-lege nr. 140 din 20 ianuarie 1945 pentru urmărirea și pedepsirea criminalilor de război și Decretul-lege nr. 141 din 20 ianuarie 1945 pentru urmărirea și sancționarea celor vinovați de dezastrul țării, prilej cu care au fost create Curtea supremă pentru criminalii de război ca instanță de judecată și acuzatorul public la care se poate adăuga Tribunalul special pentru cei vinovați de dezastrul țării. Pentru detalii a se vedea G. Bonciu, *op. cit.*, p. 256.

⁴³⁷ D. V. Firoiu, *op. cit.*, p. 372.

⁴³⁸ Potrivit art. III alin 2 din Decretul constituțional nr. 1626/1944, până la reorganizarea Reprezentanței Naționale (a noului parlament s.n. – I.N.), puterea legislativă va fi exercitată de către rege, la propunerea Consiliului de Miniștri.

instaurarea unei adevărate democrații, forțele de stânga grupate în F.N.D., având la conducere comuniștii, problema democratizării era privită prin prisma luptei pentru putere.

În contextul politic și social menționat, guvernul Rădescu a fost nevoit să demisioneze iar la 6 martie 1945 a fost instalat un nou guvern sub conducerea lui Petru Groza. În acest guvern au intrat un număr nesemnificativ de membrii ai forțelor democratice tradiționale cum ar fi, de pildă, reprezentanți ai grupării liberale de sub conducerea lui Gheorghe Tătărăscu, restul membrilor guvernului făcând parte din coaliția F.N.D.

1.6. Instituții și reguli juridice

a) Dreptul administrativ

Precizare. În perioada de care vorbim a avut loc o intensă activitate administrativă de democratizare și defascizare a aparatului de stat al țării concretizate prin desființarea unor organe și organisme statale din perioada antonesciană. Au fost create organisme noi în structura aparatului de stat care au vizat în perioada de la 23 august 1944 până la 6 martie 1945 probleme legate de ducerea la îndeplinire a clauzelor cuprinse în Convenția de armistițiu semnată de România⁴³⁹.

Principalele acte normative. Un act normativ de importanță deosebită pentru administrația țării a fost Decretul-lege nr.1701 din 17 septembrie 1944 în temeiul căruia s-a urmărit purificarea administrației publice de elemente care nu corespundeau cu orientările noului regim⁴⁴⁰. Este vorba aici de persoane cu orientări extremiste, paramilitare ori fasciste, au pregătit calea instaurării dictaturilor de tip fascist ori au militat propagând idei contra principiilor democratice.

La data de 9 octombrie 1944 a fost dat și s-a pus în aplicare Decretul-lege nr. 1838 prin care s-a creat Comisariatul pentru administrarea regiunilor eliberate ale Transilvaniei de nord-est de sub dominație hortistă. Au fost numiți noi prefecți în județele eliberate ale Transilvaniei și s-au luat măsuri pentru asigurarea ordinii.

b) Organizarea judecătorească

Principalele măsuri. Au fost vizate în special măsuri tranzitorii cu privire la organizarea judecătorească. Prin Decretului-Lege nr. 2443 din decembrie 1944 a fost repusă în vigoare legea de organizare judecătorească din 26 iunie 1924, până la elaborarea unei noi legislații în domeniu.

Curtea specială pentru criminali. S-a creat în această perioadă Curtea specială pentru criminalii de război, în a cărei componență intrau judecători desemnați de Ministerul de Justiție, magistrați ai Curții de Apel București prin tragere la sorți și din judecători aleși indiferent de sex însă era necesar să aibă cetățenia română membrii ai uneia din grupările

⁴³⁹ La 12 septembrie 1944 a fost semnată la Moscova *Convenția de armistițiu între guvernul român, pe de o parte, și guvernele Uniunii Sovietice, Regatului Unit al Marii Britanii și Statelor Unite ale Americii*, pe de altă parte.

⁴⁴⁰ Pe temeiul acestui act normativ, la scurtă vreme au apărut noi reglementări concrete în diferite domenii: la 18 septembrie 1944 a fost pus în aplicare Decretul-lege nr. 2446 pentru purificarea corpului avocaților; la 9 februarie 1945 a apărut Decretul-lege nr. 932 pentru epurarea presei de elemente care nu erau considerate că mai corespund noilor cerințe ale noii societății etc. A se vedea Fl. Negoită, *op. cit.*, p. 348.

politice: Partidul Național Țărănist, Partidul Național Liberal sau din Frontul Național Democrat.

Tribunalul special pentru cei vinovați de dezastrul țării. Ulterior a fost creat și Tribunalul special pentru cei vinovați de dezastrul țării, însă niciuna din cele două instanțe speciale nu au desfășurat activități de judecată întrucât în anul 1945 s-a trecut la o nouă organizare în materie de judecată, instanțele speciale înființate fiind înlocuite cu Tribunalul poporului.

c) Dreptul civil

Precizare. Codul civil de la 1864 a rămas în vigoare pe toată durata perioadei pe care o analizăm fiind completat printr-o serie de acte normative cu caracter civil impuse de necesitățile timpului. S-a intervenit legislativ împotriva actelor normative adoptate anterior care contraveneau cu dispozițiile constituționale democratice repusă în vigoare.

Măsuri cu caracter special. În acest context au fost desființate lagărele de internare pe întreg teritoriul țării, create în perioada dictaturii antonesciențe prin dispoziții legale sau administrative, fiind puși în libertate de îndată toți cei internați, bucurându-se de toate drepturile civile.

Au fost, de asemenea, suspendate toate dispozițiile cu caracter administrativ prin care anumite categorii de persoane aveau fixat domiciliu obligatoriu după cum au fost abrogate și actele normative cu caracter antisemit. Pe această cale au fost anulate și dispozițiile juridice date de către instanțele judecătorești ori de autoritățile publice din perioada anterioară⁴⁴¹.

Măsurile au avut semnificație deosebită pentru întreaga populație a țării reflectând noua orientare politică ce va urma după 23 august 1944.

d) Dreptul penal

Dispoziții legislative speciale. Sfera dreptului penal din această perioadă au cunoscut o serie de măsuri legislative ce s-au succedat cu repeziciune. Pentru anul 1944 amintim Decretul-lege nr. 1850 și Decretul-lege nr. 2311, ambele având ca obiectiv luarea unor măsuri privative de libertate împotriva autorilor și complicilor morali și materiali vinovați de dezastrul țării, în special în legătură cu războiul purtat împreună cu Germania hitleristă împotriva statelor Națiunilor Unite.

Efecte. Pedepsele erau deosebit de drastice și variau între pedeapsa cu moartea, muncă silnică pe viață, muncă silnică pe termen limitat, temniță grea sau închisoare corecțională,

⁴⁴¹ Prin Decretul-lege nr. 2576 din 30 decembrie 1944 pentru organizarea Ministerului Naționalităților Minoritare și Decretul-lege nr. 309 din 6 februarie 1945 pentru Statutul Naționalităților Minoritare, au fost stabilite reguli generale cu privire la egalitatea în fața legii a tuturor cetățenilor români bucurându-se de aceleași drepturi civile și politice, fără deosebire de rasă, naționalitate, limbă sau religie, fiind interzisă cercetarea originii etnice a cetățenilor români în scopul stabilirii situației lor juridice. Mai mult, s-a stabilit prin aceste acte normative că cetățenii români aparținând unor naționalități de altă limbă, rasă sau religie decât cea română „se vor bucura de același tratament și de aceleași garanții în drept și în fapt, ca și ceilalți cetățeni români”.

Orice îngrădire, directă sau indirectă a drepturilor cetățenilor, sau invers, stabilirea de drepturi ori de privilegii, directe sau indirecte, pentru anumite categorii de cetățeni, pe temeiul rasei, religiei sau naționalității lor, precum și orice propovăduire a exclusivismului sau a urei și disprețului de rasă, religie sau naționalitate, se pedepsesc de lege.

după caz. De pildă, era pedepsit cu muncă silnică orice persoană care găzduiește supuși inamici sau facilitează în orice mod sustragerea lor de a fi trași la răspundere penală.

Pe lângă măsurile punitive la care am făcut referire, au fost cuprinse în actele normative amintite și dispoziții cu privire la pedepse complementare cum ar fi degradarea civică și pierderea drepturilor politice. Exista și posibilitatea luării unor măsuri asigurătoare asupra bunurilor persoanelor vinovate însă, în toate cazurile se putea pronunța confiscarea totală sau parțială a averii măsură la care s-a recurs adeseori.

d) Dreptul procesual penal

Principalele acte normative. În domeniul dreptului procesual penal actele normative au avut ca scop, mai cu seamă, o promptă și rapidă soluționare a proceselor în care sunt implicate persoane ce intrau sub incidență penală prevăzută de Decretul-lege nr. 1850/1944 respectiv Decretul-lege nr. 2311/1944.

Măsurile procesual-penale s-au oglindit în Decretul-lege nr.140 și 149 din 1944 prin care erau stabilite regulile de urmat și competența acuzatorului public.

Reguli cu privire la acuzare și judecată. Acuzatorul public avea competența de a cerceta cazurile deferite lui de către Consiliul de Miniștri, cu mențiunea că atunci când el a constatat că și alte persoane puteau fi vinovate de faptele încriminate de către decret, avea obligația să comunice acest lucru Ministerului de Justiție care, la rândul său, trebuia să aducă acest lucru la cunoștința Consiliului de Miniștri. Acest ultim organ era singurul abilitat de lege să decidă dacă era sau nu cazul pentru a se porni urmărirea penală împotriva acelor persoane și să emită mandate de arestare. Legea nu a prevăzut nici o cale de atac împotriva emiterii mandatului de arestare, după cum nu era supus niciunei confirmări din partea altor organe.

În urma cercetărilor întreprinse, acuzatorul public întocmea actul de acuzare sesizând apoi instanța de judecată cu judecarea pricinii.

La finalul judecății se pronunța hotărârea cu majoritate de voturi de către completul de judecată. Hotărârile pronunțate erau supuse recursului în termen de 3 zile de la pronunțare. Recursul se judeca la Înalta Curte de casație și justiție care avea obligația să judece de urgență și cu precădere în termen de 30 de zile de la primirea dosarului⁴⁴².

⁴⁴² D. V. Firoiu, *op. cit.*, 1993, p. 385.

CAPITOLUL II

2. Statul și dreptul României din perioada comunistă

2.1. Situația politică și socială

Premise. Evenimentele militare și politice de la 23 august 1944 din țara noastră cât și conjunctura internațională de atunci, au deschis calea către trecerea României spre comunism. Mai întâi a fost răsturnată dictatura totalitară de dreapta, generalul Ion Antonescu a fost răsturnat de la putere, țara a fost scoasă din alianța cu Germania hitleristă a celui de-al doilea război mondial, armata a trecut de partea țărilor care formau coaliția Națiunilor Unite.

Odată cu răsturnarea dictaturii antonesciene, România a revenit în rândul țărilor democratice și a participat activ, cu importante jertfe materiale și umane la eliberarea altor state din Europa.

Atunci s-a considerat că alianța dintre cele patru partide politice (Partidul Național Țărănist, Partidul Național Liberal, Partidul Social-Democrat și Partidul Comunist), încheiată în iunie 1944 se va consolida și va dăinui o perioadă îndelungată iar țara va fi scoasă din marasmul economic și social în care se afla. Numai că după evenimentele de la 23 august 1944 alianța partidelor politice a început să se destrame, declanșându-se o crâncenă luptă pentru putere mai ales din partea Partidului Comunist cu sprijinul armatei sovietice și a reprezentanților de la Moscova.

Guvernul Petru Groza. Odată instaurat guvernul Petru Groza la putere la 6 martie 1945, problema acaparării puterii politice de către comuniști era numai una de timp. Conferința Națională a Partidului Comunist Român din toamna anului 1945 și alegerile din anul 1946, vor schimba raportul de forțe în țara noastră.

Legea nr.187/1945 pentru înfăptuirea reforme agrare a fost, în realitate, o măsură cu caracter propagandistic a căror efecte urmau să urmeze ulterior prin colectivizarea forțată a agriculturii.

Alegerile parlamentare din 1946 orchestrate cu sprijinul sovieticilor, vin să întărească tot mai mult convingerea celor care mai credeau în democrație că acest deziderat se îndepărtează de poporul român. Rezultatul alegerilor prin care comuniștii au ieșit „victorioși” sunt monstra ideală de falsitate și cameleonism politic prin care a trecut țara noastră în acea perioadă. La acestea se adaugă lipsa de sprijin extern din partea conducătorilor aliați și sciziunile din rândul partidelor istorice de la noi⁴⁴³.

Abdicarea regelui Mihai I. La 30 decembrie 1947 în urma loviturii de stat orchestrată cu sprijinul Moscovei a avut loc abdicarea regelui Mihai I de la putere consfințindu-se abolirea monarhiei și proclamarea țării ca republică. Măsurile au fost stabilite pe baza Legii nr. 363/1947 prin care s-au abrogat și normele constituționale existente, urmând ca în viitor Adunarea Constituantă să elaboreze o nouă constituție.

⁴⁴³ Fl. Negoită, *op. cit.*, p. 362.

2.2. Regimul constituțional și legislația din România comunistă

Premise. Odată cu instaurarea comuniștilor la putere o primă măsură legislativă a fost adoptarea altei constituții care să consfințească noua formă de guvernământ. Este modalitatea prim care se renunță la regimul democratic tradițional din perioada când erau în vigoare Constituția din 1866 și Constituția din 1923

a) Constituția din 1948

Principalele măsuri legislative luate în baza constituției. Constituția din 1948 marchează o nouă etapă istoria poporului român prin care la conducerea țării s-a instaurat un nou regim - regimul comunist. În baza Constituției a fost proclamată Republica Populară Română și au fost constituite organele supreme ale puterii de stat: Marea Adunare Națională și Sfaturile Populare.

Naționalizarea principalelor mijloace de producție. Chiar dacă s-a admis prin Constituție existența, în anumite limite, a proprietății particulare asupra mijloacelor de producție, în special a micii proprietăți țărănești, s-a prevăzut că atunci când interesul general impune, mijloacele de producție, băncile și societățile de asigurare care sunt proprietate particular a persoanelor fizice sau juridice, pot deveni proprietatea statului, adică bun al întregului popor, în condițiile stabilite de lege. Prin această dispoziție constituția a creat cadrul juridic al naționalizării sau exproprierii principalelor mijloace de producție aflate în proprietate particular.

La 11 iunie 1948 au fost naționalizate principalele mijloace de producție (industriale, bancare, minere, de transport, spitale instituții etc). Cu acest prilej, statul devine proprietar pe toate bunurile țării creând premisele formării sectorului socialist în economia României⁴⁴⁴.

În conformitate cu decretul nr. 199/1949 care a urmat la scurtă vreme după naționalizarea principalelor mijloace de producție industrială, a fost statornicit principiul conducerii unipersonale în sectoarele industriale de activitate; directorul fiind organul organizației economice de stat investit cu toate drepturile și obligațiile aferente conducerii. Pe de altă parte s-a promovat un centralism excesiv, îndrumarea, coordonarea și controlul activității unor asemenea organizații făcându-se de către organele centrale, sub dirijismul partidului comunist.

Colectivizarea agriculturii. Un alt domeniul pe linia procesului de implementare a proprietății socialiste a fost agricultura. A început în perioada anilor 50 procesul de colectivizare a agriculturii prin forțarea țăranilor să se unească în sistem de muncă colectivistă și a fost finalizat în anul 1962. Ulterior gospodăriile agricole colective au devenit cooperative agricole de producție fără să aducă îmbunătățiri în viața membrilor săi. Abia după înlăturarea regimului comunist realitățile au scos în evidență falimentul sistemului agricol colectivist din țara noastră.

⁴⁴⁴ Prin Decretul nr. 92/1950 privind naționalizarea unor imobile, (publicat în B. Of., Nr. 36 din 20 aprilie 1950) se întregeste măsura naționalizării cu noi categorii de imobile trecându-se în proprietatea statului, printre altele: hoteluri, vile și case de odihnă în stațiuni balneo-climaterice.

În perioada anilor cincizeci numeroși țărani și familiile lor au fost deportați în Bărăgan, numai pentru că s-au opus colectivizării ori pentru că în perioada anterioară erau fruntașii satelor.

Comerțul particular a fost restrâns și apoi desființat în anul 1949 prin Decretul nr.74/1949 privind desființarea Camerelor de comerț și industrie⁴⁴⁵. Măsura a dat o lovitură decizivă activității economice în general și celei comerciale în special.

Măsuri politice. La 22 februarie 1948 a avut loc unificarea Partidului Comunist Român cu Partidul Social Democrat luând naștere Partidul Muncitoresc Român denumit ulterior, la Congresul al IX-lea al partidului, Partidul Comunist Român.

Partidele politice tradiționale au fost scoase în afara legii, membrii marcați ai lor au fost arestați și condamnați în frunte cu Iuliu Maniu. Comandanți militari, generali renumiți participanți la reântregirea neamului au fost întemnițați fiind declarați criminali de război pentru că au luat parte la războiul antisovietic.

Din perioada de după 23 august 1944 până în primii ani ai deceniului al șaselea, armata sovietică a staționat pe teritoriul țării noastre ca o măsură de siguranță pentru implementarea unui regim străin de spiritul poporului român, regimul comunist.

A fost instituit Prezidiul Marii Adunări Naționale, iar în anul 1962 Consiliul de Stat, organ colectiv format din reprezentanți aleși din rândul membrilor Marii Adunări Naționale având răspunderi directe în fața Marii Adunări Naționale cu privire la măsurile ce le-au fost încredințate.

Primul președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale a fost C. I. Parhon; în anul 1952 i-a urmat dr. Petru Groza, după moartea acestuia în anul 1948 președine a devenit Ion Gheorghe Maurer. În anul 1961 Gheorghe Gheorghiu Dej a devenit Președintele Consiliului de Stat având și funcția de prim-secretar al Partidului Muncitoresc Român.

b) Constituția din anul 1952

Rolul Constituției din 1952. În anul 1952 a fost adoptată o nouă constituție a cărei rol a fost să dea formă legală, mult mai puternică partidului unic în conducerea țării. Marea Adunare Națională devine organul suprem al puterii de stat și unicul for legiuitor al țării. Acest organ fiind unicul în măsură să adopte planul de stat, bugetul țării și politica externă.

Deși Constituția din 1952 consacră existența în cadrul economiei naționale a trei formațiuni social-economice – formațiunea socialistă, mica producție de mărfuri și formațiunea particular-capitalistă – recunoaște în mod explicit că unul din obiectivele fundamentale ale statului democrat-popular îl constituie politica de îngrădire și eliminare în mod consecvent a elementelor capitaliste, respectiv a gospodăriilor chiaburești, întreprinderilor comerciale particulare, micilor întreprinderi industriale nenaționalizate, bazate pe exploatarea muncii salariate.

Cât privește proprietatea socialistă de stat aflată în continuă expansiune, ea îngloba bogățiile de orice natură ale subsolului, mine, păduri, ape, izvoare de energie naturală, căi de comunicație de orice fel, transportul feroviar, fluvial, maritim și aerian, poșta, telefonul, telegraful, radioul - declarate proprietate de stat - ca bunuri comune al poporului prin Constituția din 1948 și principalele mijloace de producție de cultură și artă, naționalizate în

⁴⁴⁵ Publicat în M. Of., Nr. 47 din 25 februarie 1949.

perioada 1948-1952, respectiv fabricile, uzinele băncile, mijloacele de tipar, cinematografia și teatrul, gospodăriile agricole și stațiunile de mașini și tractoare, întreprinderile comunale și partea naționalizată a locuințelor de la orașe.

b.1) Dreptul civil

Măsuri cu caracter civil. Pe planul dreptului civil, au fost abrogate dispozițiile Cărții I din Codul civil cu privire la persoane, căsătorie, divorț, paternitate, filiațiune, adopție, tutelă și emancipare. Odată cu abrogarea acestor dispoziții, la 1 ianuarie 1954 a fost pus în aplicare Codul familiei prin Legea nr. 4 din 4 ianuarie 1954 modificată prin Legea nr. 4 din 4 aprilie 1956. Codul familiei a fost inspirat din legislația sovietică fiind completat ulterior cu următoarele acte normative: Decretul nr. 31 din 30 ianuarie 1954 privitor la persoanele fizice și persoanele juridice (modificat prin Legea nr. 4 din 4 aprilie 1956); Decretul nr. 32 din 31 ianuarie 1954 pentru punerea în aplicare a codului familiei; Decretul nr. 278 din 28 iulie 1960 cu privire la actele de stare civilă⁴⁴⁶.

În afara măsurilor de colectivizare forțată aflate în toi pe tot cuprinsul țării, țărani au beneficiat prin lege și de un drept de proprietate personală asupra veniturilor și economiilor provenite din muncă, asupra casei de locuit și gospodăriei auxiliare de pe lângă casă, precum și asupra obiectelor casnice și de uz personal, drepturi „ocrotite de lege”. Inevitabil se observă restrângerea până la eliminare a dreptului de proprietate individuală mai cu seamă a proprietății imobiliare.

Nici cultele religioase nu au fost omise, prin diferite acte normative au fost luate măsuri de trecere în proprietate a statului a bunurilor imobile sau mobile, după caz, aflate în proprietatea bisericilor, congregațiilor sau a altor așezăminte cu caracter religios⁴⁴⁷.

b.2) Dreptul penal

Măsuri cu caracter penal. Legislația penală a acelor vremuri era deosebit de importantă pentru menținerea ordinii de stat și înlăturarea vechilor rămășițe exploatare ori care se opun regimului. Aparatul represiv se perfecționează, o serie de fapte au fost considerate infracțiuni noi prin legi speciale cu caracter penal, pedepsele fiind deosebit de drastice. Închisorile de la Jilava, Poarta Albă, Canalul Dunăre-Marea Neagră, Sighet ori Aiud, sunt principalele locații pentru numeroșilor opozanți ai regimului comunist în frunte cu reprezentanții partidelor istorice.

România se afla sub ocupație sovietică, sistemul sovietic de implementare a măsurilor represive devine principalul instrument în consolidarea regimului comunist din România. Aparatul represiv este mereu supus perfecțiunii prin măsuri fizice și psihice dintre cele mai cumplite având principali îndrumători consilieri sovietici sau personal românesc instruit la Moscova.

⁴⁴⁶ Pentru detalii cu privire asupra actelor normative care au fost adoptate în domeniul familiei după intrarea în vigoare a Codului familiei în anul 1954, a se vedea I. Filipescu, *Tratat de dreptul familiei*, Ed. Academiei RSR, București, 1989, p. 32; I. Albu, *Dreptul familiei*, Ed. Didactică și pedagogică, București, 1975, p. 28.

⁴⁴⁷ De pildă, Decretul nr. 176/1948 pentru trecerea în proprietate a statului a bunurilor bisericilor, congregațiilor, comunităților sau particularilor, ce au servit pentru funcționarea și menținerea instituțiilor de învățământ general, tehnic sau profesional (publicat în M. Of. Nr. 177 din 3 august 1948), este un exemplu în domeniu.

c) Constituția din 1965

Măsurile luate în baza Constituției din 1965. După moartea lui Gheorghe Gheorghiu Dej, la 19 martie 1965 a fost desemnat ca prim-secretar al Partidului Muncitoresc Român Nicolae Ceaușescu. Pe plan legislativ, în anul 1965 o primă măsură a fost adoptarea Constituției prin care, deși s-au inserat o serie de drepturi și libertăți democratice, în realitate, prin acte normative speciale au fost restrânse sau înlăturate.

Constituția schimbă denumirea țării din Republica Populară Română Republica Socialistă România iar Partidul Muncitoresc Român devine Partidul Comunist Român, unica forță conducătoare în stat, având în frunte secretarul său general Nicolae Ceaușescu.

De acum și până în anul 1989 Nicolae Ceaușescu a angajat țara în realizarea unor investiții faraonice în toate domeniile, făcând cheltuieli inutile, a restrâns drepturile și libertățile cetățenești, țăranimea individuală fiind practic inexistentă locul său fiind luat de membrii Gospodăriilor Agricole Colective (G.A.C.) devenite ulterior Cooperative Agricole de Producție (C. A. P.) și de cei care își desfășurau activitatea în Întreprinderi Agricole de Stat (I.A.S-uri).

c.1) Dreptul civil

Pe planul dreptului civil. Potrivit art. 7 din Constituție bunurile care datorită importanței lor, se află în proprietate exclusivă a statului sunt: terenurile, locuințele din fondul de stat de locuințe și clădiri, mijloacele de transport, mijloacele de producție industrială. Întreprinderi industriale mai mici, se menționează în Constituție, că pot face obiect al dreptului de proprietate cooperatistă ori, după caz, al dreptului de proprietate personală. Cu toate acestea, legi speciale ulterioare restrâng, și în unele domenii sugrumă definitiv, dreptul de proprietate personală⁴⁴⁸.

Articolul 36 din Constituție are următorul cuprins: „Dreptul de proprietate persoanlă este ocrotit de lege. Pot constitui obiect al dreptului de proprietate personală veniturile și economiile provenite din muncă, casa de locuit, gospodăria de pe lângă ea și terenul pe care ele se află, precum și bunurile de uz și confort personal”.

În afara proprietății socialiste de stat și cooperatiste, s-a recunoscut țăranilor din zonele necooperativizate dreptul de proprietate asupra pământului pe care îl lucrează ei înșiși și familiile lor, asupra uneltelor folosite în acest scop, ca și proprietatea asupra animalelor de muncă și producție, precum și dreptul de proprietate al meșteșugarilor asupra atelierelor proprii.

De asemenea, se menționa prin diverse acte normative, inclusiv prin constituție, că dreptul de proprietate personal este ocrotit de lege și că pot constitui obiect al acestui drept veniturile și economiile provenite din muncă, casa de locuit, gospodăria de pe lângă ea și terenul pe care se află, precum și bunurile de uz și confort personal.

Regimul constituțional de mai sus a fost violat în repetate rânduri prin măsuri administrative sau prin diverse legi. În anul 1974 au fost adoptate două legi în baza cărora dreptul de proprietate asupra terenurilor aparținând persoanelor fizice a fost trecut în

⁴⁴⁸ Terenurile din fondul funciar de stat, spre deosebire de ceea ce era anterior Constituției din 1965, nu mai pot fi înstrăinate, pentru a fi transmise în proprietate unei organizații coperatiste sau altei organizații obștești, ori unei persoane fizice. A se vedea, Tr. Ionașcu, S. Brădeanu, *Drepturile reale principale în RSR*, Ed. Academiei RSR, București, 1978, p. 25.

proprietatea statului. Este vorba de legea nr. 58/1974 privind sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale⁴⁴⁹, și de Legea nr. 59/1974 cu privire la fondul funciar⁴⁵⁰. Potrivit art. 30 alin. 2 și 3 din L.58/1974 și art. 45 din L.59/1974, terenurile trec în proprietatea statului în caz de vânzare a sau altor operațiuni juridice translativ de proprietate, proprietarul având dreptul doar la 250 mp.

Cadrul juridic al locuinței, în realitate, al proprietății personale, a fost stabilit prin legea nr. 4/1973 privind dezvoltarea construcției de locuințe și vânzarea de locuințe din fondul de stat către populație, cu modificările ulterioare⁴⁵¹. De atunci, dreptul de proprietate personală asupra bunurilor imobile nu avea ca obiect, practic vorbind, decât casa de locuit (locuința) fiind interzis de lege deținerea mai multor locuințe. Cel care a dobândit în proprietate o altă locuință pe lângă cea deținută deja cu același titlu, avea obligația de a înstrăina una din ele în termen de un an.

De parcă restricțiile menționate nu erau suficiente, prin Legea nr. 5/1973 cu privire la administrarea fondului locativ și reglementarea raporturilor dintre proprietari și chiriași, s-au dispus reguli noi în completarea dispozițiilor Legii nr. 4/1973. Potrivit art. 60 din legea nr. 5/1973, normarea locuințelor proprietate personală locuite de proprietar și familia sa, a devenit o măsură obligatorie. La determinarea nevoilor de locuit s-a avut în vedere ca fiecare membru din familiei să-i fie asigurată o cameră de locuit, proprietarul fiind obligat să închirieze camerele ce depășesc nevoile familiei sale. În caz de refuz, comitetul (biroul) executiv al Consiliului popular avea dreptul să dispună măsura închirierii.

Potrivit art. 13 din Decretul nr. 223/1974 privind reglementarea situației unor bunuri⁴⁵², terenurile de orice fel și construcțiile pot deținute numai de persoane care au domiciliul în România. Persoanele care au făcut cerere de plecare definitivă din țară sunt obligate ca, până la data plecării efective să înstrăineze construcțiile proprietatea lor aflate în R. S. România, către stat, cu plată. Construcțiile persoanelor care au plecat în mod fraudulos din țară sau care, fiind plecare în străinătate, nu s-au mai întors la expirarea termenului stabilit pentru înapoierea în țară, trec fără plată, în proprietatea statului împreună cu terenurile aferente.

Exemplele legislative sunt grăitoare credem, pentru a pune în evidență orientarea comunistă cu privire la restricțiile impuse dreptului de proprietate personală și încălcarea cu brutalitate a drepturilor și libertăților individuale. La baza tuturor dispozițiilor legislative s-au aflat Rapoartele lui Nicolae Ceaușescu la Congresele Partidului Comunist Român, cuvântările și plenele partidului puse în practică.

c.2) Dreptul penal

Măsuri cu caracter penal. În materie penală, a fost adoptat în anul 1968 noul Cod penal și Codul de procedură penală. Regimul comunist a dat atenție infracțiunilor contra statului noul Codul penal sporind numărul lor, pedepsele prevăzute fiind deosebit de drastice.

⁴⁴⁹ Publicată în Buletinul Oficial nr. 135 din 1 noiembrie 1974.

⁴⁵⁰ Publicată în Buletinul Oficial nr. 138 din 5 noiembrie 1974.

⁴⁵¹ Legea a fost republicată în Buletinul Oficial nr. 90 din 22 octombrie 1980 cu modificările care au survenit până atunci și s-a dat articolelor o nouă numerotare.

⁴⁵² Publicată în B. Of., Nr. Nr. 152 din 6 decembrie 1974.

În întreaga perioadă regimul comunist a fost preocupat de lărgirea prin noi acte normative a cadrului infracțional și înăsprirea pedepselor pentru infracțiunile existente.

Promovând cultul personalității Nicolae Ceaușescu devine rupt de realitate, ignorarea realităților vieții românești, scăderea drastică a nivelului de trai, încălcarea celor mai elementare drepturi și libertăți fundamentale ale cetățenilor, identificarea realizărilor poporului român cu cuplul prezidențial, au generat o puternică stare de spirit și de nemulțumire în rândurile populației țării.

Fenomenul s-a produs treptat și în celelalte țări comuniste, nemulțumirile atingând punctual critic în anul 1989.

CAPITOLUL III

3. Instituții juridice și dreptul țării noastre după 22 decembrie 1989

3.1. Aspecte generale

Premisele prăbușirii sistemului comunist. Prăbușirea sistemului comunist în Europa, a fost determinat de factori de natură internă și de natură internațională.

Premise interne. Pe plan intern prăbușirea sistemului comunist din România a avut ca premisă prăpastia dintre guvernanți și guvernați, stagnarea și apoi regresul economic din industrie și agricultură. Raportările fictive și anunțurile lipsite de realism cu privire la realizările economice ale populației când, în realitate pentru întreg poporul situația a devenit deosebit de critică; lipsa bunurilor de larg consum (cartelele alimentare, raționalizarea energiei, muncile agricole voluntare) și restricțiile impuse de regim, au fost scânteia declanșării mișcării populare începută la Timișoara, cu scopul răsturnării regimului comunist. A urmat imediat mișcări de stradă împotriva regimului comunist și de solidaritate cu demonstranții din Timișoara în principalele localități din jur: Lugoj, Arad, Reșița după care au urmat celelalte orașe mari ale țării în frunte cu Bucureștiul.

Mișcarea revoluționară s-a finalizat la București prin înlăturarea regimului comunist de la putere, cuplul Ceaușescu a fost arestat și condamnat la moarte la Târgoviște.

Premise internaționale. Nu trebuie omis din această ecuație factorii internaționali favorabili schimbărilor din Europa de est. Acest lucru a fost posibil prin venirea la putere în Uniunea Sovietică a lui Mihail Sergheievici Gorbaciov. Om politic cu vederi largi, față de predecesorii săi a înțeles eșecul comunismului și măsurile care urmau a fi impuse în Uniunea Sovietică dar și pe plan internațional. Este înafara oricăror îndoieli că liderul sovietic, prin noile măsuri luate pe plan intern și înțelegerea profundă a fenomenului schimbărilor ce urmau să se producă pe plan internațional, s-a bucurat de simpatie și sprijin din partea celor mai importante state ale lumii.

3.2. Măsuri legislative după prăbușirea regimului comunist

Aspecte generale. Prăbușirea regimului comunist a însemnat un nou început pentru România. Primul reper legislativ a avut loc în ziua de 22 decembrie 1989 când s-a constituit Frontul Salvării Naționale având în frunte pe Ion Iliescu. Pe baza Platformei Program a Frontului Salvării Naționale s-au format principalele repere de putere și direcțiile de urmat în viitorul apropiat.

Derularea rapidă a evenimentelor, presiunea străzii, lipsa de experiență democratică a făcut ca unele din măsurile luate de către Frontul Salvării naționale să nu corespundă întrutotul etapei istorice prin care a trecut atunci poporul român. Multe din măsurile atunci luate au fost ulterior corijate sau înlăturate însă, pe ansamblul, societatea românească a început să ia cunoștință cu lumea și viața democratică.

După aproape cincizeci de ani de conducere a statului de către partidul unic, s-a legiferat posibilitatea existenței pluripartidismului, s-a reînființat parlamentul și s-a trecut la adoptarea unei noi constituții.

a) Constituția din 1991

Repere. În anul 1991, după lungi dezbateri și frământări politice a fost adoptată Constituția pe baza regulilor democratice, moderne. Constituția a stabilit că România este stat național, suveran și independent, unitar și indivizibil. Forma de guvernământ a statului român este republica.

Au fost incluse în constituție reguli prin care statul român se organizează potrivit principiului separației și echilibrului puterilor – legislativă, executivă și judecătorească.

A fost stabilit parlament bicameral alcătuit din Camera Deputaților și Senat, unica autoritate legiuitoare a țării.

Potrivit constituției garantul independenței naționale, al unității și integrității țării este președintele României. El veghează la respectarea constituției și la buna funcționare a autorităților publice. În acest scop, președintele exercită funcția de mediere între puterile statului, precum și între stat și societate.

b) Dreptul civil

După evenimentele din 1989 nu s-a trecut imediat, și nici nu era posibil în primii ani, să se treacă la elaborarea unui noul Cod civil. A rămas în vigoare Codul civil de la 1864, însă au fost emise o serie de acte normative cu caracter civil, unele deosebit de importante și în zilele noastre, dintre care amintim: Decretul-Lege nr. 42/1990 privind unele măsuri pentru stimularea țărănimii⁴⁵³; Legea nr. 18/1991 a fondului funciar, cu modificările și competențele ulterioare⁴⁵⁴.

Această lege a devenit un adevărat cod juridic al pământului, chiar dacă nici până în prezent reconstituirea dreptului de proprietate și eliberarea Titlurilor de proprietate nu s-a finalizat.

Legea definește terenurile în funcție de destinație și stabilește categoriile de persoanele îndreptățite în vederea reconstituirii sau constituirii dreptului de proprietate, reconstituirea urmând a se face, de regulă, pe vechile amplasamente. Sunt prevăzute măsuri cu privire asupra drepturilor și obligațiilor ce țin de comisiile de împrumut și de solicițanți: punerea în posesie, eliberarea adevenințelor și apoi a Titlurilor de proprietate dar și înstrăinarea terenurilor prin acte între vii sau cu cauză de moarte. Pe aceeași linie se încrie și legea nr. 54/1998 privind circulația juridică a terenurilor⁴⁵⁵.

Toate legile menționate au vizat în special terenurile proprietate privată, și s-au urmărit măsuri cu caracter reparatoriu restabilind în favoarea a persoanelor fizice și juridice drepturile deținute înainte de perioada comunistă.

⁴⁵³ Publicat în M. Of., nr. 17 din 30 ianuarie 1990.

⁴⁵⁴ Publicată în M. Of., nr. 37 din 20 ianuarie 1991.

⁴⁵⁵ Publicată în M. Of., nr. 102 din 4 martie 1998 și a fost abrogată ulterior prin art. 8 din Titlul X al Legii nr. 247/2005 privind reforma în domeniile proprietății și justiției precum și unele măsuri adiacente (publicată în M. Of., Nr.655 din 22 iunie 2005).

Pe linia retrocedărilor imobilelor preluate abuziv se înscrie și Legea nr. 10/2001 privind regimul juridic al unor imobile preluate în mod abuziv în perioada 6 martie 1945-22 decembrie 1989⁴⁵⁶.

c) Dreptul comercial

Principalele repere. În acest domeniu, alături de Codul comercial două acte normative au deschis larg drumul activității comerciale bazată pe economia de piață. Este vorba de legea nr. 15/1990 cu privire la reorganizarea întreprinderilor de stat ca regii autonome și societăți comerciale și Legea nr. 31/1990 privind societățile comerciale⁴⁵⁷. În felul acesta a căpătat vitalitate pe plan juridic, Declarația-Program a guvernului României din 1990 privind strategia înfăptuirii economiei de piață, și au fost puse bazele mecanismelor economice noi în vederea înfăptuirii reformelor pe plan economic de care România avea absolută nevoie.

Potrivit Legii nr. 15/1990 regiile autonome se vor organiza și funcționa în ramurile strategice ale economiei naționale – industria de armament, energetică, exploatarea minelor și gazelor naturale, poșta și transport feroviar – precum și în alte domenii aparținând altor ramuri stabilite de guvern.

Legea nr. 31/1990 a societăților comerciale stabilește modul de constituire al societăților comerciale și formele (societate în nume colectiv, societate pe acțiuni, societate în comandită simplă, societate în comandită pe acțiuni, și societate cu răspundere limitată).

Legea se ocupă apoi de modul cum funcționează fiecare societate comercială și răspunderile administratorilor și cazurile de dizolvare, fuziune și divizare a societăților.

d) Dreptul penal

Premise. Au fost luate o serie de măsuri cu caracter penal în perioada imediat următoare evenimentelor din decembrie 1989 mai cu seamă împotriva faptelor comise cu acest prilej. Totodată au fost abrogate unele dispoziții din codul penal cum ar fi, de pildă, cele care vizau infracțiuni împotriva orânduirii socialiste, cele privind avortul etc.

Au fost abrogate o serie de legi speciale de natură penală, pe temeiul cărora cuplul dictatorial s-a menținut la putere și a dispus măsuri punitive împotriva poporului român.

⁴⁵⁶ Publicată în M. Of., nr. 75 din 14 februarie 2001.

⁴⁵⁷ Publicată în M. Of., nr. 126-127 din 17 noiembrie 1990 ulterior legea a fost modificată și republicată cu modificări.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. D. V. Firoiu, *Istoria statului și dreptului românesc*, Ed. Fundației „Chemarea”, Iași, 1993
2. M. V. Jakotă, *Dreptul roman, vol. I*, Edit. Fundației „Chemarea”, Iași, 1993,
3. Gh. Constantinescu-Dobridor, *Mic dicționar de terminologie lingvistică*, Ed. Albatros, București, 1980
4. L. P. Marcu, *Istoria dreptului românesc*, Ed. Lumina Lex, București, 1997,
5. Gh. Bonciu, *Istoria dreptului românesc*, Ed. Cartea universitară, 2004,
6. Fl. Negoită, *Istoria statului și dreptului românesc*, Ed. Universul Juridic, București, 2013,
7. Vl. Hanga, *Istoria dreptului românesc. Dreptul cutumiar*, Ed. „Chemarea”, Iași, 1993,
8. I. C. Drăgan, *Mileniul imperial al Daciei*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986.
9. C. Daicoviciu, *Dacica*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1970
10. I. C. Drăgan, *Noi traccii*, Ed. Scrisul românesc, Craiova, 1976
11. P. Gogeanu, *Istoria dreptului românesc*, București, 1985
12. H. Daicoviciu, *Dacii*, Editura pentru literatură, București, 1968,
13. E. Cernea, E. Molcuț, *Istoria statului și dreptului românesc*, Edit Press Mihaela SRL, București, 2001,
14. I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1978.
15. M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969
16. C. Buzdugan, *Elemente de istoria statului și dreptului românesc*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2006,
17. D. Oltean, *Regii dacilor și războaiele cu romanii*, Deva, 2012
18. M. V. Dvoracek, *Istoria dreptului românesc*, I, Ed. Fundației „Chemarea”, Iași, 1992
19. Vl. Hanga, *Crestomație pentru studiul statului și dreptului R.P.R., vol. I*, Editura Științifică, București, 1955
20. I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, Editura Albatros, București, 1986.
21. H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, Editura Dacia, 1972
22. G. Fotino, *Curs de istorie a dreptului românesc*, București, 1940-1941.
23. A. Bonnard, *Civilizația greacă, vol. I*, Ed. Științifică, București, 1967.
24. Vl. Hanga, *Crestomație pentru studiul Istoriei statului și dreptului R.P.R.*, col. 1, Editura de stat pentru literatură economică și juridică, 1955.
25. S. G. Longinescu, *Elemente de drept roman. Partea generală*, vol. I, Ed. I. V. SOCEC, București, 1901
- D. Tudor, *Traian împărat al Romei*, Ed. Științifică, București, 1966.
26. D. Almaș, *Decebal*, Ed. Meridiane, București, 1972
27. D. Tudor, *Decebal*, Ed. Științifică, București, 1964
28. P. Miculescu, Cr. Clipa, *Istoria instituțiilor juridice în spațiul românesc. Curs universitar*, Ed. Mirton, Timișoara, 2004
29. L. P. Marcu, V. Șotropa, R. Vulcănescu, M. Dvoracek, V. Al. Georgescu, O. Sachelarie, *Dreptul civil, în Istoria dreptului românesc, vol. II, partea întâi*, Ed. Academiei RSR, 1984
30. M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ș. Papacostea, P. Teodor, *Istoria României*, București, 1998,

31. I. Chelaru, *Căsătoria și divorțul. Aspecte juridice civile, religioase și de drept comparat*, Ed. A92 ACTEON, Iași, 2003
32. V. Netea, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, Ed. Albatros, București, 1980.
33. Gh. Platon, *Geneza Revoluției de la 1848*, Ed. Junimea, Iași, 1980.
34. D. Berindei, *Programul intern al revoluției de la 1848. Revoluția de la 1848 în țările române*, București, 1974.
35. A. Stan, *Revoluția de la 1848 în Țara Românească,. Boieri și țărani*, Ed. Saeculum I.O., București, 1998